

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 32, 1981

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Desiate výročie Poučenia z krízového vývoja	3
Ján Horecký : Slovtovorná parafráza	6
Ábel Král : O princípoch fonológie Pražskej školy a ich aplikáciách II	13
Juraj Dolník : Kontextová sémantická vlastnosť slovesa	25
Dušan Lovás : Konverzia slovíe na substantíva	33
Ladislav Dvonč : Alternácie vokál/nula a nula/vokál v spisovnej slovenčine	43
Anna Oravcová : Príčasťové polovetné konštrukcie	49
Jana Dvončová — Viera Nádvorníková : Výskum rečových porúch pri parkinsonovskom syndróme	57

Diskusie

František Kočiš : Príspevok do diskusie o obsahu a forme v syntaxi	69

Správy a posudky

Šesťdesiatpäť rokov Jozefa Ružičku. J. Kačala	79
Na šesťdesiatku prof. Jozefa Mistríka. J. Horecký	80
K marxistické metodológii v jazykovédě. A. Král	81
Česko-slovenský slovník. J. Filipec	86
Štěpán, J. : Složitě souvětí s řetězcovou závislostí. F. Kočiš	91
Stavinohová, Z. : Les temps passés de l'indicatif dans le français contemporain. K. Sekvent	94
Hörmann, H. : Psycholinguistics : An introduction to research and theory. I. Šípoš	95
Mathiotová, M. : Ethnolinguistics. V. Krupa	97
Wierzbicka, A. : The case for surface case. A. Rácová	97
Noordmann—Vonk, W. : Retrieval from semantic memory. I. Šípoš	99
Van de Velde, R. G. : Zur Theorie der linguistischen Forschung. Z. Lišková	100
Sintaksis texta. J. Vaňko	101
Koduchov, V. I. : Vvedenije v jazykoznanije. P. Žigo	103

СОДЕРЖАНИЕ

Десять лет Лекции из кризисного развития	3
Ян Горецки : Парафраза в науке о словообразовании	6
Абел Кралъ : О принципах фонологии Пражской школы и их применении II	13
Юрай Долник : Контекстные семантические средства глагола	25
Душан Ловас : Конверсия глаголов на имена существительные	33
Ладислав Двонч : Чередования типа гласный/ноль и ноль/гласный в словацком литературном языке	43
Анна Оравцова : Причастные полупредикативные конструкции	49
Яна Двончова — Вера Надворникова : Исследование нарушений речи при синдроме Паркинсона	57

Дискуссия

Франтишек Кочиш : К проблеме содержания и формы в синтаксисе	69

Сообщения и рецензии

Шестьдесят пять лет Йозефа Ружички. Я. Качала	79
К шестидесятилетию проф. Йозефа Мистрика. Я. Горецки	80

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV L. ŠTÚRA SAV

Ročník 32, 1981

The Linguistic Journal

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 32, 1981

Published semianually in 104 pp. by the VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

884 16 Bratislava, Nálepškova 26, Czechoslovakia

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.

For all other countries — except West Germany — distributions rights are held by JOHN BENJAMINS

B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Лингвистический журнал

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 32, 1981

Издается два раза в год на 104 стр.

VEDA, Издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 884 16 Bratislava, Nálepškova 26, Чехословакия

Подписки принимает: SLOVART Ltd., Bratislava, Leningradská 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Horecký (hlavný redaktor), I. Kotulič, Á. Král,
V. Krupa, F. Miko, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, J. Sabol, E. Sekaninová, V. Schwanzer, J. Štolc

DESIATE VÝROČIE POUČENIA Z KRÍZOVÉHO VÝVOJA

Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSC, ktoré bolo schválené na plenárnom zasadnutí Ústredného výboru KSC v decembri 1970, kriticky poukázalo na príčiny krízového vývoja u nás v druhej polovici šesťdesiatych rokov. Pravdivo sa v ňom pripomína, pokiaľ ide o ideologickú a vedeckú oblasť, že oslabenie politickej a ideologickej práce spôsobilo aj otupenie boja proti buržoáznej ideológii, proti maloburžoáznym tendenciám a ideologickej diverzii.

Analýzy, ktoré sa vypracúvali na vedeckých pracoviskách na začiatku sedemdesiatych rokov, zhodne konštatovali, že predstavitelia pravicového oportunistu v krízových rokoch dospeli až k odmietaniu základných princípov marxisticko-leninského svetonázoru vo filozofii, v ekonomike, ale aj v iných vedných oblastiach.

Vo viacerých analýzach sa ukázalo, že v práci a myslení niektorých pracovníkov v krízovom období nastal obrat od dogmatizmu k revizionizmu. Hlásala sa požiadavka autonómie vedy a zdôrazňoval sa elitársky charakter vedeckého pracovníka: mal to byť intelektuál temer nedotknutý myšlienkami marxizmu-leninizmu. V analýze jazykovednej práce sa ukázalo, že znova sa začalo preceňovať dedičstvo Pražskej školy, že vo vedeckých prácach sa ignorovali poznatky klasikov marxizmu-leninizmu, čo vyústovalo nezriedka do požiadavky odideologizovania vedeckého bádania. Pritom nebolo jasného filozoficko-teoretického základu, nadväzovalo sa sčasti na pozitívizmus, ale často sa nekriticky a eklekticky preberali módne jazykovedné koncepcie zo Západu.

Pri desiatom výročí Poučenia môžeme konštatovať, že aj samo Poučenie aj ním podnietené konkrétne analýzy prispeli k tomu, že v sedemdesiatych rokoch badať v československej jazykovede novú orientáciu.

Začiatky nového prúdenia v našej jazykovede možno datovať pražským seminárom jazykovedcov komunistov r. 1973, zvolanom v sérii seminárov rozličných vedných odborov z iniciatívy ÚV KSC. Na tomto seminári, ako vidieť z obsahovej náplne zborníka O marxistickú jazykovedu v ČSSR (Bratislava 1976), išlo prevažne o podrobnú analýzu a o kritický rozbor vtedajšieho stavu v československej jazykovede. Osobitne sa zdôraznila potreba venovať väčšiu pozornosť teoretickým otázkam, najmä problematike vzťahu medzi jazykom a spoločnosťou. Z tohto seminára vyšlo viacero podnetov, z ktorých mnohé sa uplatnili pri koncipovaní úloh štátneho plánu základného výskumu na piatu a šiestu päťročnicu. Predovšetkým v úlohe VIII-6-6/6 „Princípy marxistickej jazykovedy a kritika buržoázných kon-

cepcii“, ktorá sa v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV plní od r. 1975 ako stála úloha. V jej rámci sa skúma najmä problematika dvoch základných filozofických kategórií — obsahu a formy v jazykovede. Vlastný teoretický výskum sa v poslednom období koncentroval na tri tematické okruhy: boj proti buržoáznej ideológii v jazykovede, kritika štrukturalizmu a formulovanie hlavných princípov marxistickej jazykovedy.

V prvom okruhu šlo hlavne o analýzu niektorých buržoázných teórií, ktoré mali vplyv na našu jazykovedu. Jazykovedci sa aktívne zúčastnili na konferenciách organizovaných Ústavom filozofie a sociológie SAV. Bola to konferencia o marxizme a štrukturalizme (1976), o marxizme a pozitivizme (1979) a konferencia o marxizme a antropologizme (1980). Jazykovedné príspevky, ktoré odzneli na týchto konferenciách, prispeli k osvetleniu základných filozofických východísk uvedených smerov v lingvistickej analýze a ich výsledky sa prenášali do teoretického výskumu najmä prostredníctvom ústavných filozoficko-metodologických seminárov. Ku kritike štrukturalizmu prispeli aj recenzie prác venovaných kritickému hodnoteniu svetového štrukturalizmu. Osobitný význam má analýza slovenského jazykovedného štrukturalizmu a jeho vzťahu k Pražskej škole.

Ďalší rozvoj marxistického myslenia v jazykovednej teórii u nás dokumentovala celoštátna konferencia o princípoch marxistickej jazykovedy r. 1977 (porov. zborník K metodológii marxistickej jazykovedy, 1980). Pertraktovali sa na nej otázky predmetu a metodológie marxistickej jazykovedy, pričom sa dospelo k záveru, že na súčasnej metodologickej úrovni sa nevystačí iba „s dialektickou predstavou o realite“, ale že je nevyhnutné osvojiť si dialektiku ako metódu myslenia. Postavila sa téza, že z hľadiska marxistickej koncepcie jazyka treba jazyk chápať ako historicko-spoločenský jav znakového charakteru. Pri skúmaní jazyka treba primárne vychádzať z materialistického chápania vzťahu jazyka a myslenia a nespúšťať zo zreteľa sociálnu podstatu jazyka. V diskusiách o potrebe jazykového znaku sa zdôraznila potreba skúmať účasť spoločnosti pri utváraní jazyka.

Aj v početných štúdiách vypracovaných mimo účasti na uvedenej konferencii sa sústavnne osvetľujú metodologické problémy v rozličných odvetviach jazykovedy. Nové poznatky prinášajú aj príspevky venované teórii jazykovej relativity, problémom jazykovej typológie, vzťahu jazyka a myslenia a i. V tomto smere aktívne podnecuje teoretický výskum Jazykovedný časopis, ktorý popri štúdiách orientovaných na riešenie teoretických a metodologických problémov pravidelne prináša príspevky orientované na filozofické problémy marxistickej koncepcie jazyka a filozofické, marxisticko-leninské základy jazykovedy (napr. prehodenie znakovkej teórie z hľadiska leninskej teórie odrazu, princíp historizmu v jazykovede, význam Marxovho Kapitálu a Engelsovho systémového prístupu k skúmaniu spoločenských javov pre rozvoj lingvistickej metodológie, vzťah jazyka a spoločnosti, jazyka a myslenia, vedecko-technická revolúcia a jazyk, štruktúra v jazyku a jej

vzťah k systému, analýza štrukturalizmu, kategórie marxistickej dialektiky v jazykovede a i.).

V teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa tiež začalo prejavovať úsilie uplatňovať marxisticko-leninský pohľad na hodnotenie národného jazyka a jeho postavenia v spoločnosti (porov. zborník Z teórie spisovného jazyka, 1979). Bola sformulovaná nová koncepcia teórie spisovného jazyka, zodpovedajúca súčasnému obdobiu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti (dôsledné uplatňovanie princípov leninskej národnostnej politiky a učenia o rovnoprávnosti národov a jazykov, zmena národného vedomia na socialistické, vplyv vedecko-technického rozvoja).

Príspevkom k diskusii o teoretických a metodologických otázkach jazyka a jazykovedy je aj preklad ukrajinského zborníka Filozofické otázky jazykovedy (1978).

I z nášho neúplného prehľadu teoretickej práce v jazykovede v sedemdesiatych rokoch vidieť, že podnety obsiahnuté v dokumente Poučenie sa pozitívne prejavujú v rozvoji slovenskej jazykovedy v posledných desiatich rokoch.

• SLOVOTVORNÁ PARAFRÁZA

JÁN HORECKÝ

Bolo by predčasné formulovať všeobecnú a jednoznačnú definíciu parafrázy — napriek jej častému využívaniu či už v podobe harrisovských transformácií, či v podobe opisov a substitúcií. Preto len predbežne možno povedať, že parafráza je taká konštrukcia, ktorou sa inými slovami, ale so zachovaním obsahových súvislostí s opisovanou konštrukciou opisuje význam, inými prvkami vyjadruje obsah opisovaného prvku alebo konštrukcie. Parafrázovaním sa opisuje význam slov vo výkladových slovníkoch, parafrázovaním sa overuje význam syntaktických konštrukcií. Osobitné miesto má parafráza pri analýze odvodených, resp. aj zložených slov.

Parafrázy všetkých typov sa vyskytujú aj pri výstavbe textu, jednak ako istý typ vysvetľovacieho prístavku, jednak ako varianty názvov v rozličných vetách.

Aj slovotvorné parafrázy môžu fungovať v texte ako vysvetľovací prístavok, napr. v takejto vykonštruovanej, ale vcelku gramaticky i sémanticky správnej vete: *Dobry lyžiar, t. j. ten, kto dobre lyžuje, musí ovládať aj iné športy.* Alebo v osobitných vetách: *Dobry lyžiar musí ovládať aj isté techniky. Kto chce dobre lyžovať, resp. jazdiť na lyžiach, musí poznať zásady správneho mazania.* Známy je aj opačný postup: *Kto dobre jazdí na lyžiach, t. j. skutočný lyžiar, musí ovládať rozličné techniky.*

Z uvedených príkladov vyplýva, že obidve konštrukcie, základná (kondenzovaná) a parafrázovaná (explicitná) sú vzájomne zameniteľné, môžu sa vyskytovať v texte bez narušenia zmyslu a gramatickosti v tom istom okolí. Musia preto vyhovovať predpokladu, že sú synonymické; musia mať aspoň blízky význam, v každom prípade však musia mať istú mieru ekvivalentnosti.

Základným problémom aj pri slovotvornej parafráze je teda otázka ekvivalentnosti medzi derivátom a slovotvornou parafrázou; s tým však úzko súvisí aj otázka formálnej i sémantickej štruktúry slovotvornej parafrázy. Obidvoch otázok sa už dotkli takmer všetci bádatelia v oblasti tvorenia slov.

Pri väčšine úvah o vlastnostiach slovotvornej parafrázy sa vlastne vychádza z Doroszewského teórie logicko-syntaktického základu odvodených slov, totiž z tézy, že odvodené slová sú vlastne v kondenzovanej podobe replikami istých syntaktických konštrukcií. Z tejto tézy sa v istom období vyvodzovala myšlienka, že syntaktická štruktúra je prvotná, kým slovotvorná štruktúra je od nej odvodená. Je však zrejmé, že tieto dve štruktúry nie sú vo vzťahu nadradenosti či podradenosti,

resp. umiestnenia v hĺbkovej a povrchovej štruktúre, ale že obidve vlastnými prostriedkami na povrchovej rovine reprodukovujú hĺbkovú štruktúru logicko-sémantickej povahy. Ani pokusy generatívne orientovaných autorov vysvetliť slovotvornú štruktúru odvodených slov (napr. v nemčine *zusammenklapbar* — *der zusammen geklappt werden kann*) a neuznávať za zložené také slová, ktoré nemajú takúto možnosť explikácie, ani pokusy vysvetľovať dvojakou derivačnou históriou rozdiel medzi zloženinami *Honigbiene* a *Bienenhonig* nie sú dosť presvedčivé, lebo nimi nemožno vysvetliť celú oblasť tvorenia, resp. skladania slov.

Teória slovotvornej parafrázy, označovanej autorkou v ruštine ako *podstanovka* (substitúcia, nahradenie), našla široké použitie najmä v sovietskej a poľskej derivatológii. Svedčí o tom už priekopnícka štúdia Z. M. Volockej (1966), založená (ako svedčí sama autorka) na základných myšlienkach W. Doroszewského.

Podstatou substitúcie podľa Z. M. Volockej je fakt, že odvodené slovo sa nahradí spojením slov obsahujúcim fundujúce slovo (základové slovo), ako aj slovo, ktoré je ekvivalentom derivačnej morfémy. Takéto spojenie, teda slovotvorná parafráza, musí vyhovovať niekoľkým podmienkam. Predovšetkým musí byť gramaticky správna a musí odrážať mimojazykovú situáciu zhodnú s tou, ktorú odráža odvodené slovo. V autoreferáte svojej kandidátskej dizertácie Z. M. Volockaja spresňuje požiadavku významovej ekvivalentnosti v tom zmysle, že slovo použité v slovotvornej parafráze musí mať dostatočnú mieru presnosti a musí vyjadrovať základné pojmové sémantické kategórie (ako je subjekt a objekt deja, miesto deja, deminutívnosť, hromadnosť).

Zo semiotických pozícií vymedzuje vzťah ekvivalentnosti medzi derivátom a parafrázou I. Judycká (1970), a to ako vzťah ich denotácií: derivát totiž denotuje súbor designátov identický so súborom tých designátov, ktoré denotuje slovotvorná parafráza. Základnou požiadavkou pritom je, aby slovotvorná parafráza čo najmenej zastierala vzťah medzi sémantickou štruktúrou derivátu a jeho štruktúrnym významom. Preto slovotvorná parafráza musí obsahovať aspoň niektoré sémantické prvky derivátu, najmä však tie, ktoré sa uplatňujú pri vymedzovaní štruktúrneho významu.

Dôraz na štruktúrny význam je pochopiteľný preto, lebo ako je známe, štruktúrny význam sa nemusí vždy zhodovať s lexikálnym významom, ale môže medzi nimi byť vzťah zhody, inklúzie a prieniku (Němec, 1968). Podľa R. Grzegorzcykovej (1974) v prevažnej väčšine prípadov lexikálny význam obsahuje viac informácie než štruktúrny význam. Preto podľa tejto autorky treba skúmať nielen sémantické vlastnosti slovotvornej parafrázy, ale aj vlastnosti formálne. Z tejto požiadavky vyplýva orientácia len na také odvodené slová, ktoré majú paralelnú formálnu i sémantickú štruktúru, t. j. vo formálnom zápise I. Melčuka

$$F(B) = F(A) + F(X)$$

$$Z(B) = Z(A) + Z(X)$$

Práve v takýchto priezračných prípadoch možno dobre poukázať na pramene neekvivalentnosti derivátu a slovotvornej parafrázy. Jeden zo základných prameňov je v tom, že formant má všeobecný význam „niečo“, kým lexikálny význam informuje o konkrétnom predmete. Okrem toho nie sú zriedkavé prípady, že derivát nadväzuje na jeden z viacerých významov základového slova. Je to vlastne problém invariantného, kategoriálneho a špecifického významu odvodeného slova (Hörecký, 1980). To sa týka aj poznámky, že v štruktúrnom význame nie sú zachytené aj také vedľajšie príznaky predmetu, ktoré nevstupujú do lexikálneho významu.

Základný rozdiel je však v tom, že nejestvuje priamy, resp. priamočiary vzťah medzi designátom derivátu a designátom základového slova v slovotvornej parafráze. Alebo inými slovami: v slovotvornej parafráze sa vyskytujú aj také prvky, ktoré sa explicitne nevyjadrujú v deriváte. Napr. zo slovotvornej parafrázy „ten, kto loví ryby“ sa v deriváte odráža len „ten, kto“ (v podobe formantu -ár) a „ryby“ (v podobe slovotvorného základu *ryb-*). Slovotvorná parafráza je teda často viac explicitná ako derivát.

Ukazuje sa požiadavka uvažovať o štruktúre slovotvornej parafrázy. Na jej dvojčlennosť poukazuje už Z. M. Volockaja (1968) vo svojich štruktúrnych vzorcoch typu

$$R_A - D_{V/S} - F_S \quad \text{ten, kto je } R_A F_A$$

Pravda, v takýchto vzorcoch možno pokladať za nadbytočné uvádzať gramatické charakteristiky (symbol F) i slovnodruhovú príslušnosť (symboly A, S, V/S v indexoch). Vystihuje sa v nich zhoda v R, ale nepoukazuje sa na vzťah medzi $D_{V/S}$ (derivačnou morféomou) a zložkou „ten, kto je“.

Výraznejšie upozorňuje na dvojčlennosť slovotvornej parafrázy I. S. Uluchanov (1970). Podľa jeho mienky v prvej časti parafrázy je sémanticky motivujúci prvok, lebo táto časť (v poradí často druhá) obsahuje neodvodené slovo, zriedkavejšie spojenie slov, a to také, že sa sémanticky čo najmenej odlišuje od motivovaného (odvodeného) slova. V druhej časti (resp. v poradí prvej) sa uvádzajú významy vyjadrené motivačnou formulou, prípadne aj ďalšie sémantické príznaky. I. S. Uluchanov tieto ďalšie príznaky nešpecifikuje, ale pre túto časť ako celok vyžaduje totožnosť v rade slov charakterizovaných rovnakým sémantickým vzťahom k derivátom a zloženosť z istého počtu sémantických príznakov (t. j. komponentov alebo prvkov redukovateľných na komponenty). Z tejto požiadavky vyplýva potreba určiť konečný počet sémantických prvkov potrebných na opísanie odvodených slov alebo ktoréhokoľvek súboru týchto slov.

Postup pri určovaní potrebných sémantických príznakov naznačila už Z. M. Volockaja pri analýze desubstantívnych slovies. Pri tomto postupe ide vlastne o redukciu istého počtu slovies použiteľných v slovotvorných parafrázach na jedno, resp. viac slovies s dostatočne zovšeobecneným významom (napr. *robiť, dávať*). Za

základné kritérium pre výber sémantických príznakov Z. M. Volockaja pokladá možnosť s ich pomocou definovať derivačnú triedu.

Toto kritérium však stráca potrebnú jednoznačnosť, lebo sa tu prekrýva sémantický (derivačný) príznak a slovtvorná parafráza. Hovorí totiž, že súbor slov, ku ktorým možno priradiť rovnaký súbor parafráz (tento súbor označuje ako derivatému), má rovnaký slovtvorný význam a tvorí derivačnú triedu.

Z rozdielnej formálnej i sémantickej štruktúry derivátu a slovtvornej parafrázy, na ktorú poukazujú zhodne všetci bádatelia, vyplýva zásadná otázka ekvivalentnosti týchto dvoch útvarov, v praxi doložená aj ich zameniteľnosťou v totožných okoliach. Z naznačeného členenia slovtvornej parafrázy však vyplýva, že nejde o prostú totožnosť, resp. o synonymitu (preto sa napr. hovorí o zhode denotácií u I. Judyckej).

Z úvah o logickej štruktúre derivátov a slovtvorných parafráz vyplýva, že nejde medzi nimi o vzťah ekvivalentnosti. Takýto vzťah by bol vtedy, keby sa dalo povedať, že derivát a slovtvorná parafráza sú totožné, totiž keby bol medzi nimi vzťah symetrie:

derivát = slovtvorná parafráza

ale aj naopak

slovtvorná parafráza = derivát

Ak sa však vezme do úvahy (aspoň na referenčnej rovine), že trieda predmetov, na ktoré sa vzťahuje napr. derivát *lodiar*, je širšia ako trieda predmetov, na ktoré sa vzťahuje slovtvorná parafráza „kto vyrába lode“, je tu možný vzťah inklúzie:

slovtvorná parafráza \supset derivát

A na zmyslovej rovine je zasa zrejmé, že slovtvorná parafráza nesie väčšiu informáciu ako derivát. Platí teda vzťah implikácie:

Ak slovtvorná parafráza je „kto vyrába lode“, potom derivát je *lodiar*. Ale neplatí implikácia v opačnom smere: ak derivát je *lodiar*, potom slovtvorná parafráza je len „kto vyrába lode“; mohla by totiž byť aj „kto vlastní lode“, „kto opatruje lode“.

Toto zistenie možno preveriť aj meraním sémantickej vzdialenosti medzi derivátom a slovtvornou parafrázou, resp. kvantifikáciou ich sémantickej podobnosti (Fischer, 1973). O ekvivalentnosti v zmysle synonymie by sa totiž dalo hovoriť len vtedy, keby sémantická podobnosť medzi derivátom a slovtvornou parafrázou mala nulovú absolútnu hodnotu:

$$|D, P| = 0$$

Tento vzťah však platí len vtedy, keď v deriváte i v slovtvornej parafráze je rovnaký počet prvkov. Ale ak je v slovtvornej parafráze ďalší prvok (napr. *vyrába*,

vlastní), teda ak je slovotvorná parafráza explicitnejšia, dištantná funkcia sa nerovná nule, ale aspoň jednej:

$$|D, P| - f|D| - f|P| = 2 - 3 = 1$$

Pretože nejde o synonymitu, ako plodný sa tu ukazuje pojem tolerantnosti, pri ktorom sa nepožaduje požiadavka tranzitívnosti (Fischer, op. cit.).

Ako vidieť z načrtnutého prehľadu problematiky, pri značne rozdielnych postojoch jestvuje zhoda v tom, že slovotvorné parafrázy sú dôležitým heuristickým prostriedkom pri analýze odvodených (čiastočne aj zložených) slov, predovšetkým ich sémantickej stránky. Ako ukazuje E. Lang (1977), parafrázy vo všeobecnosti, ale tým viac to platí pre oblasť tvorenia slov, majú však aj funkciu explikatívnu: môžu byť spoľahlivým nástrojom pri skúmaní významu, prinajmenšom slovotvorného významu odvodených slov. Aby sa slovotvorná parafráza mohla úspešne použiť v tejto explikatívnej funkcii, treba nájsť spoločný prvok, článok, ktorý spája heuristický a explikatívny postup. Za takýto spoločný prvok pokladá E. Lang, ale aj iní autori (napr. R. Bartschová, ktorú práve E. Lang dôkladne analyzuje) základné logicko-sémantické konštrukcie. Tieto konštrukcie stoja na konci heuristického radu a na začiatku explikatívneho radu, ako to znázorňuje E. Lang:

konštrukcia → parafráza → súbor príznakov → logicko-sémantická konštrukcia;
konštrukcia ← parafráza ← súbor príznakov ← logicko-sémantická konštrukcia.

Podľa našej myšlienky (a v aplikácii na oblasť tvorenia slov) by bolo názornejšie kľúčové postavenie logicko-sémantickej konštrukcie znázorniť takto:

derivát → slovotvorná parafráza → súbor sémantických príznakov → logicko-sémantická konštrukcia ← súbor príznakov ← slovotvorná parafráza ← derivát.

Na možnosť využiť slovotvorné parafrázy na explikáciu derivátov ostatne už výrazne poukázala J. Puzynina (1978), keď zaviedla do derivatológie pojem gramatiky hovoriaceho a gramatiky počúvajúceho. Ako táto autorka ukazuje, význam derivátu možno vysvetliť pomocou slovotvornej parafrázy, i keď sa pri kondenzačnom procese časť obsahových prvkov slovotvornej parafrázy stráca.

Pri takomto postupe, t. j. keď sa zavádza explikačná procedúra bez opory o súbor sémantických príznakov, ostáva však nejasné, ako sa určuje tento súbor. Ich formovaniu (aspoň v uvedenej práci) J. Puzynina nevenuje dostatočnú pozornosť.

Jednou z možností je vymedzenie sémantických príznakov v rámci slovotvorných polí a ich systemizácia pomocou teórie grafov. Tu sa predpokladá, že práve pevné miesto v hierarchii daného stromu je dostatočným kritériom pre uznanie daného sémantického príznaku (Horecký, 1980).

Okrem toho bolo by možné pokladať vyjadrenie sémantických príznakov v podobe usporiadaných radov za jeden zo spôsobov logicko-sémantickej konštrukcie.

Iný spôsob, založený na semioticko-gramatickom princípe, navrhla I. Judycká (1970). Všetky prvky redukuje na základné syntaktické pojmy, ako je subjekt (Sub),

osobné sloveso (V pers), zámeno (Pron), adjektívum (Adj). Vymedzuje takéto základné konštrukcie:

Sub ((Pron) V pers)	<i>človek, ktorý maľuje — maliar</i>
Sub ((Pron V pers) Sub ₄)	<i>človek, ktorý tvorí modely — model</i>
Sub ((Pron C) Adj)	<i>človek, ktorý je smelý — smelec</i>
Sub ((Pron praep V pers) Sub ₁)	<i>miesto, kde rastie vres — vresovisko</i>
Sub ((Con C) Adj)	<i>fakt, že je spravodlivý — spravodlivosť</i>

Z tohto radu sa vymyká konštrukcia Adj (Sub) *hlboká voda — hĺbočina*. Tu by tiež malo byť zovšeobecnenie typu „miesto, ktoré je hlboké“. Nerozlišovanie Sub na človeka, predmet a miesto je prílišné zovšeobecnenie.

Tieto konštrukcie navrhuje I. Judycká zapisovať pomocou Ajdukiewiczzovej číselnej notácie, ale tým sa na charaktere konštrukcií nič nemení, sama číselná notácia je dosť neprehľadná.

Zdá sa užitočnejšie a prehľadnejšie i názornejšie využiť konštrukcie predikátovej logiky.

Už I. S. Uluchanov (1970) upozornil, že v tzv. motivačnej formule je zložka premenná (motivujúce, resp. fundujúce, základové slovo) a zložka konštantná (ostatné prvky). Pritom konštantná časť opisu (teda vlastne predikát) opisuje slovtvornú totožnosť, kým premenná poukazuje na lexikálne rozdiely. V jeho vzorcoch typu „skončiť+V“ však tieto vlastnosti a vzťahy nevystupujú dosť výrazne. Pokúsime sa preto s využitím sémantických príznakov zachytených v stromoch formulovať niektoré základné typy predikátov.

Slovtvornú parafrázu „človek, ktorý učí“ možno formulovať ako $\exists_{(x)} \text{HUM}_{(x)} \text{AGN}_{(x)}$, čiže je taký človek (prípadne zariadenie), ktorému sa pripisuje predikát (vlastnosť) činnosti.

Ak sa má vyjadriť, že ten človek vykonáva danú činnosť ako povolanie, musí pristúpiť ďalší predikát OFF, teda:

$$\exists_{(x)} \text{HUM}_{(x)} \cdot \text{AGN}_{(x)} \cdot \text{OFF}_{(x)}$$

Ako vidieť, veľmi výrazne sa tu prejavuje zloženosť slovtvornej parafrázy.

Niektoré predikáty vyjadrujú dvojčlenné argumenty. Napr. človeku, ktorý sa stará o niečo, sa pripisuje vlastnosť AFF:

$$\exists_{(x)} \exists_{(y)} \text{HUM}_{(x)} \cdot \text{CONCR}_{(y)} \cdot \text{AFF}_{(x,y)}$$

— človek je vo vzťahu starostlivosti ku konkrétnemu predmetu.

Takáto dvojargumentová štruktúra je aj v opise názvov miesta, kde je niečo uložené: *kočíkareň*

$$\exists_{(x)} \exists_{(y)} \text{LOC}_{(x)} \cdot \text{CONCR}_{(y)} \cdot \text{CONT}_{(x,y)}$$

Lahko možno zostaviť súpis všetkých logických predikátov ku všetkým usporia-

daným radom sémantických príznakov a tým definovať (resp. úplne opísať) logicko-sémantické konštrukcie ako kľúčový prvok heuristicko-explikatívneho retazca.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

FISCHER, W. L.: Äquivalenz- und Toleranzstrukturen in der Linguistik. Zur Theorie der Synonyma. München, Max Hueber Verlag 1973. 90 s.

GRZEGORCZYKOWA, R.: Zarys słowotwórstwa polskiego I. Słowotwórstwo opisowe. 2. wyd. Warszawa 1974. 200 s.

HORECKÝ, J.: Invariantný význam odvodených slov. Slovo a slovesnosť, 41, 1980, s. 81—85.

JUDYCKA, I.: Związki słowotwórstwa z semiotiką logiczną. In: Studia semiotyczne. Red. J. Pełc. Wrocław — Warszawa — Kraków, Wydawnictwo PAN 1970, s. 31—53.

LANG, E.: Paraphraseprobleme I. Über verschiedene Funktionen von Paraphrasen beim Ausführen semantischer Analysen. In: Linguistische Studien. Reihe A, Arbeitsberichte 42. Zentralinstitut der Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR, Berlin 1977, s. 97—156.

NĚMEC, I.: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha, Academia 1968. 192 s.

PUZYNIŃA, J.: O relacjach derywatów do ich podstaw i perifrasy słowotwórczych. Poradnik językowy 1978, č. 3, s. 93—98.

ULUCHANOV, I. S.: O principach opisanija značenij slovoobrazovatel'no motivirovannyh slov. Izvestija AN SSSR, Serija literatury i jazyka, 19, 1970, s. 16—19.

VOLOCKAJA, Z. M.: Semantičeskaja klassifikacija i sposoby obrazovanija otymennyh glagolov. In: Strukturnaja tipologija jazykov. Moskva, Nauka 1966, s. 165—180.

VOLOCKAJA, Z. M.: Opyt opisanija sistemy slovoobrazovatel'nyh značenij. [Avtoreferat kand. disertacii.] Moskva 1968. 24 s.

ПАРАФРАЗА В НАУКЕ О СЛОВООБРАЗОВАНИИ

Резюме

Словообразовательная парафраза в русской литературе часто называется подстановкой и рассматривается как важное геуристическое и экспланаторное средство при исследовании словообразовательной структуры. Автор констатирует тот факт, что между дериватом и словообразовательной парафразой нет отношения синонимии, а толерантности. При конструировании парафраз следует использовать систему словообразовательных признаков, разработанную автором. Стержневой частью геуристическо-экспланаторской цепочки является логико-семантическая конструкция, в которой при помощи метаязыка логики предикатов описываются структуры.

O PRINCÍPOCH FONOLÓGIE PRAŽSKEJ ŠKOLY A ICH APLIKÁCIÁCH II*

ÁBEL KRÁL

6. *Signálové fakty a dištinktívne príznaky.* Pri bádani vo zvukovej rovine reči, keď sa rozlišuje stupeň fonetický a fonologický, postupuje sa z dvoch strán: zo strany fonológie a zo strany fonetiky. Keď sa postupuje zo strany fonetiky (vzhľadom na zložité podmienky a zákonitosti tvorenia a stavby rečových signálov), nepredpokladá sa, že akákoľvek analýza zvukov reči (pohybov rečových ústrojov atď.) vedie k lingvisticky relevantnému cieľu. Cieľom je taká fonetická analýza, ktorá by mohla súvisieť so známymi fonologickými faktami. Takto sa od nepamäti spontánne postupovalo pri štúdiu fonetických javov reči. V tom sa vo fonetike manifestoval fonologický princíp. Preto sa aj fonetická terminológia ľahko prenáša do fonológie — aj sa začína (spontánnym) fonologickým výkladom aj k nemu smeruje.

Fonetickým štúdiom sa už objavilo zreteľne viac signálových regularít, ako je počet foném a dištinktívnych príznakov. Treba študovať ich súvislosti, ich jazykovú hodnotu (význam pre fonológiu) a ich vzťah k fonologickým elementom (Bondarko — Zinder, 1974, s. 147), t. j. treba študovať ich hierarchiu (Obščeje jazykoznanije, 1973, s. 127—128). Pritom sa musí postupovať (aj) induktívne. Predbežné určenia dištinktívnych príznakov, ktoré by odporovali záverom fonetickej indukcie, mali by sa opustiť. Samo triedenie signálových regularít musí rešpektovať silu signálových súvislostí na danom stupni i medzi rozličnými signálovými stupňami (porov. Tillmann, 1969, s. 22; [b. r.], s. 32). Iba takto sa môžu signálové regularity používať v dôkazovom fonologickom postupe. Práve tu sa vo fonológii často robia chyby.

Takéto chyby sú aj vo fonológii Pražskej školy aj v slovenskej modifikácii tejto školy. Tu sa napr. *Slovenská fonológia* začína vzdaľovať aj od pozitívneho vývinu jakobsonovskej teórie po tridsiatych rokoch, keď sa R. Jakobson (so spolupracovníkmi) usiloval preklenúť priepasť medzi fonetikou a fonológiou, a to aj svojimi dištinktívnymi príznakmi. Sám o tom doslovne hovorí: “The specification of distinctive oppositions may be made with respect to any stage of the speech event, from articulation to perception and decoding, on the sole condition that the

* Prvá časť štúdie bola uverejnená v predchádzajúcom čísle (Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 120—130).

invariants of any antecedent stage be selected and correlated in terms of the subsequent stages, given the evident fact that we speak to be heard and need to be heard in order to be understood" (Manual of Phonetics, 1957, s. 237). Takto hodnotí jeho postoj aj E. F. Jørgensen (1975, s. 23): "Jakobson... in his later writings adopted the description of phonology as functional phonetics, and his theory of distinctive features... contributed substantially to bridging that gap between phonology and phonetics which he had emphasized in his early writings." Dokazuje to aj spolupráca R. Jakobsona s G. Fantom (ibid. 153). Tento vývin jakobsonovskej teórie treba hodnotiť pozitívne. Smeruje vlastne (hoci z iných pozícií) k tomu, o čo sa usiluje marxisticky orientovaná jazykoveda (teda aj fonológia) — totiž k jednotnému výkladu celej zvukovej roviny jazyka a reči s jej objektívnym fyzickým základom.

7. *O fonologickej interpretácii Atlasu slovenských hlások.* V Slovenskej fonológii (Pauliny, 1979) sa dištinktívne príznaky (vlastnosti) slovenských foném definujú podľa R. Jakobsona, resp. R. Jakobsona a M. Halleho. Zavádzajú sa aj iné dištinktívne vlastnosti (napr. sykavosť-nesykavosť, laterálnosť-nelaterálnosť, rozšírenosť-nerozšírenosť, otvorenosť-neotvorenosť, úzkosť-neúzkosť). Niektoré jakobsonovské protiklady sa zasa rozkladajú (orálnosť-neorálnosť, nazálnosť-nenazálnosť). To je častý spôsob modifikácie jakobsonovských dištinktívnych príznakov.

V *Slovenskej fonológii* sú značné odchýlky oproti pôvodnému inventáru a poňatiu dištinktívnych príznakov. Prejavuje sa aj zreteľný autorov príklon k artikulačnému pohľadu na dištinktívne príznaky, čím sa tiež líši od Jakobsonovho úsilia definovať ich artikulačne, akusticky i auditívne (neskoršie najmä artikulačne a akusticky) so značným dôrazom práve na akustiku. V Slovenskej fonológii sú však niektoré fonetické opisy a argumentácie nepresné, takže sa značne oslabuje materiálny základ novej systematiky, a oslabuje sa tá súhra s fonetickou rovinou, ktorú predpokladajú východiskové tézy. (Porov. poznámku o konsonantnosti *h* — s. 109, charakteristiku vokálnosti *j* — s. 109, údaj o nedostatku záveru spoluhlásky *m* — s. 113, údaj o spoluhláske *v* na s. 120. Osobitným spôsobom sa používa pojem rezonátora a rezonancie.)

Väčšie problémy sa zjavujú tam, kde sa publikovaný fonetický materiál interpretuje z hľadísk, ktoré sa v kontexte príslušných prác neuplatnili a kde sa tento materiál (re) interpretuje fonologicky. To je z jednej strany celkom pochopiteľné, lebo je k dispozícii iba publikovaný materiál (príslušnej reprodukčnej kvality) a chýba doplňujúca a korigujúca informácia z ďalšieho (archívneho) materiálu, ktorý autori fonetických prác mohli mať, ba aj mali k dispozícii a ktorý aj využívali pri formulovaní svojich opisov a záverov.

V *Atlase slovenských hlások* (Dvončová — Jenča — Král, 1969; ďalej ASH) je relatívne málo akustických údajov o štruktúre slovenských hlások. Uvádžajú sa iba orientačné údaje. Reprodukcie obrazového materiálu majú vysokú technickú úroveň, no niektoré detaily sa v nich predsa len zotrelí, zneostřili. Okrem toho celá

základná dokumentácia pochádza od jednej osoby, takže v detailoch podáva aj informáciu o individuálnych črtách hovoriaceho. Tie sa bez konfrontácie s ďalším materiálom nedajú bezpečne identifikovať a eventuálne oddeliť od informácie jazykovej. Lenže je tiež známe, že autori ASH pri analýzach a potom aj vo fonetických opisoch brali do úvahy aj iný fonetický materiál. Preto napr. v jednotlivostiach nie je absolútna zhoda medzi dokumentáciou a verbálnymi opismi slovenských hlások, na čo autori výslovne upozorňujú (porov. s. 29—31). A preto je tiež veľmi riskantné robiť podľa samej dokumentácie ASH nové závery, t. j. púšťať sa vo výkladoch ďalej, než išli sami autori, nech by sa už nový výklad opieral o akúkoľvek teóriu. Ukážem to na príklade spoluhlások [n — ŋ].

8. *Teória artikulačného miesta spoluhlások.* Ako je známe, signálová informácia o prítomnosti foném v jazykovom prejave nie je v rečovom signáli kódovaná tak, že by jej časové rozloženie v lineárnom toku zvukovej reči presne korešpondovalo s radom striktnie vyčleniteľných funkčných jazykových jednotiek, t. j. foném, pri ktorých dokonca nemá zmyslu uvažovať o časovej dimenzii, kým by sme k nim nerátali nejaké kľzavé (glajdové) elementy. Informácia o určitej fonéme môže „presahovať“ na susedné signálové úseky, t. j. na úseky, ktoré sa podľa niektorých iných ukazovateľov eventuálne priradujú k susedným fonémam a ktoré aj nesú informáciu o susedných fonémach. Na určitom type spektrografického záznamu sa to prejavuje napr. aj v charakteristickom ohybe formantových pásov samohlások (na tzv. tranzientoch). Interpretuje sa to ako vplyv susednej spoluhlásky na samohlásku. Hovorí sa o tzv. akustickom mieste (lokuse) spoluhlásky. Toto akustické miesto by malo súvisieť s miestom artikulačnej prekážky pri vzniku spoluhlásky. Experimentmi pomocou tzv. pattern-playback sa zistilo, že anglickí poslucháči priradujú artikulačnému miestu na perách lokus vo výške 700—720 Hz, artikulačnému miestu na ďasne lokus vo výške 1600—1800 Hz a artikulačnému miestu na mäkkom podnebí lokus vo výške 3000 Hz (porov. Delattre, 1967). Predpokladá sa, že by to mohla byť všeobecne fonetická charakteristika a zákonitosť ohybu formantov samohlások artikulovaných so spoluhláskami (napr. v tej istej slabike). Všeobecnosť by sa mala prejavovať aj v tom, že artikulačné miesto na ďasne by malo spôsobovať taký ohyb formantov susednej hlásky, ktorý smeruje približne do výšky 1700 Hz. Odchýlky v jednotlivých jazykoch by sa dali vysvetliť ako určité diferencie v artikulácii príslušných ďasnových spoluhlások v týchto jazykoch, lebo sa tiež uvádza, že aj menšia zmena v artikulácii môže spôsobiť veľké zmeny v znení reči (Vieregge; 1969, s. 171) a naopak. Tak napr. v práci *Spektrografická analýza slovenských hlások* sa pri spoluhláskach *ch*, *k* (ale aj pri niektorých iných spoluhláskach) uvádzajú iné akustické miesta (porov. s. 219—220, 231). Podobný záver sa dá urobiť aj podľa obrazu na s. 233 v uvedenej práci a podľa iných údajov. Nepopiera sa však, že akustické miesto (azda s výnimkou velár) je dôležitý skupinový znak spoluhlások (porov. s. 210, 213). Hoci interpretácia tohto javu v citovanej práci nie je celkom jednoznačná, nevznikajú ani pochybnosti o jeho komunikačnej závažnosti. Inde sa

však uvádza, že plozivne spoluhlásky nemôžu mať pevné frekvenčné miesto, ktoré by ich reprezentovalo, lebo ono závisí aj od formy záveru. Dôležité sú tu zákonitosti koartikulácie (Vieregge, 1969, s. 183). Napriek tomu pokladám za možné a užitočné využívať pre potreby systematiky aj orientačné údaje o tzv. (priemernom) lokuse spoluhlások.

9. *Využitie nálezov o akustickom mieste pre definovanie dištingtívnych príznakov slovenských spoluhlások.* V súvislosti so základnými otázkami fonologickej teórie a jej vzťahu k fonetike v *Slovenskej fonológii* sa pokladali pre koncipovanú fonologickú teóriu za osobitne výrečné práve tieto fonetické fakty o akustických miestach spoluhlások. Venovala sa im značná pozornosť vo všeobecnej časti i pri tvorení fonologickej systematiky slovenčiny. Lenže tá črta fonologickej teórie, ktorú som vpredu označil ako fonologický apriorizmus, prejavila sa vo výklade fonetických faktov negatívne aj v časti teoretickej (porov. závery v kap. 1. 7, najmä na s. 49) aj v časti materiálovej.

Diskutabilná je totiž argumentácia, že sonagramy slovenských hlások „ukazujú celkom zreteľne, že F2 vokálu *a* pred konsonantom *ŋ* má smerovanie do toho istého lokusu, ako je smerovanie pred difúznymi konsonantmi. Nemá také smerovanie, ako je charakteristické pred kompaktnými konsonantmi, nemá teda také smerovanie, aké je pred konsonantom *ň*... Hláska *ŋ* je teda variantom konsonantu /*n*/“ (Pauliny, 1979, s. 114). Podobne sa píše; „... zo sonagramov (t. j. v Atlase slovenských hlások — Á. K.) jasne vychodí, že F2 vokálov *a* pred konsonantom *a* za konsonantom pri konsonantoch *p b v f m t d s z c 3 n l r* smeruje nízko, kým pri konsonantoch *t d š ž ť ň l j* (nedopatrením chýba *č* — Á. K.) smeruje vyššie alebo zreteľne vysoko“ (ibid.). Autor urobil podobné závery už predtým v príspevku *Velárne ŋ v slovenčine* (Pauliny, 1977, s. 169—171). No už aj jeho vlastné schémy nakreslené podľa sonagramov v ASH protirečia tomuto záveru. F2 samohlásky *a* v texte — *anka* — nesmeruje dolu, lež hore, čím sa líši od smerovania reprodukovanej formantu F2 *n* v texte *-ana-*, ktorého schéma sa tu tiež nachádza.

Pri dôkladnejšom štúdiu obrázka spoluhlásky *ŋ* v ASH možno však zistiť, že z formantu F2 sa asi po 4—5 hlasivkových cykloch (teda celkom na začiatku *a*) „odštiepuje“ slabý formantový pás smerujúci podstatne vyššie. K nemu sa zo strany vyšších frekvencií (teda ohybom dolu) pripája tesne pred okamihom vzniku záveru nasledujúceho *k* iný slabý formantový pás. Už podľa tohto nálezu by sme mohli vysloviť podozrenie, že akustické miesto F2 by mohlo byť podstatne vyššie, než je umiestnený sám F2.

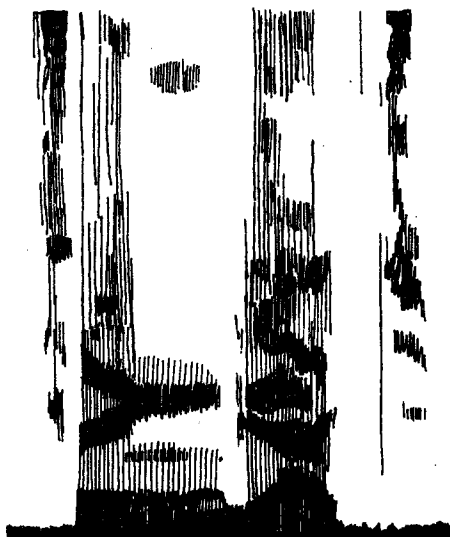
Záver v *Slovenskej fonológii* sa zdá byť chybný. Potvrďuje to aj iný fonetický materiál. Spomenutý fonologický záver prekvapuje o to viac, že sa súčasne do jednej triedy bez ďalšej argumentácie zaraďujú ďasnové (resp. predodasnové) aj perné spoluhlásky, hoci podľa spomenutých údajov z literatúry v umiestnení lokusu perných a ďasnových spoluhlások mala by byť diferencia okolo 1000 Hz, v umiestnení lokusu ďasnových a velárnych spoluhlások diferencia 1300 Hz. Vzdialenosti sú

teda relatívne vyrovnané a ťažko odôvodniť priradenie ktorejkoľvek skupiny k inej, ak sa takto má vytvoriť podklad pre dištinktívny protiklad. Predpokladám, že je to skôr dôsledok chybnej teórie než bežný omyl pri triedení faktov. Podobné chyby sa často stávajú už pri overovaní prvej pracovnej hypotézy (častejšie sa ju usilujeme dokázať než vyvrátiť), a tým viac pri aplikácii viac alebo menej overenej teórie a jej zložiek.

Na obrazoch 1, 2, 3 reprodukovujeme sonagramy slova [ceŋgaŧ], na obrazoch 4, 5, 6 sonagramy slova [cena] vo výslovnosti troch hovoriacich (Bo, Ka, Ku). Obrázky ukazujú, že F2 samohlásky *e* pred *ŋ* v slove [ceŋgaŧ] smeruje hore do frekvenčnej výšky až nad 2000 Hz. Naproti tomu F2 samohlásky *e* v slove [cena] smeruje dolu do výšky okolo 1500 Hz. V slove [cena] na obr. 4 zreteľne vidno, že F2 *e* je rovný, resp. smeruje dolu, no F2 *a* na hranici k [n] je orientovaný zreteľne hore. Z toho by sa dal urobiť predbežný záver, že lokus slovenského [n] by mohol byť vo frekvenčnej výške medzi F2 *e* — F2 *a*, t. j. vo výške okolo 1500 Hz.

Vychádzajúc z tézy o tranzientoch a lokusoch môžeme už podľa tohto materiálu predpokladať, že pri samohláskach *a*, *o*, *u* v susedstve *n* bude F2 týchto samohlások ohnutý smerom k vyšším frekvenciám (hore), pri samohláske *i* v susedstve *n* zasa smerom k nižším frekvenciám (dolu). Obrázky 7, 8, 9 to aj potvrdzujú.

Treba ešte uviesť, že tento stav potvrdzujú aj iné záznamy od ďalších osôb. Naproti tomu F2 samohlások pred konsonantom [ŋ] a po ňom smerujú hore, a to dokonca aj v samohláske *i* (porov. obr. 10). To znamená, že lokus *ŋ* je v slovenčine vyššie než F2 samohlásky *i*. Na reprodukovanom obrázku je to okolo 2000 Hz, resp. vyššie. Tým sa však spoluhláska *ŋ* podobá na spoluhlásku *ŋ* (porov. obr. 1, 2, 3).

/Bo/

c e ŋ g a t

Ak by sme teda vychádzali z týchto skutočností, ak by sme sa pridržovali aj cieľa, ktorý sa týmito argumentáciami sleduje v *Slovenskej fonológii*, a ak by sme prijali fonologickú teóriu, v ktorej sa ráta s fonologickými variantmi, museli by sme urobiť záver, že spoluhláska [n] je variant spoluhlásky /ň/, nie spoluhlásky /n/. No je

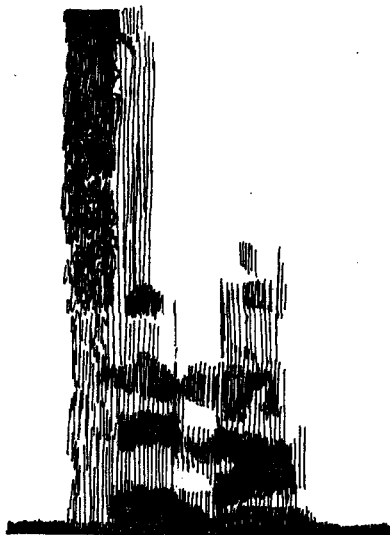
/ka/ c e ň g a ť

/ku/ c e ň g a ť

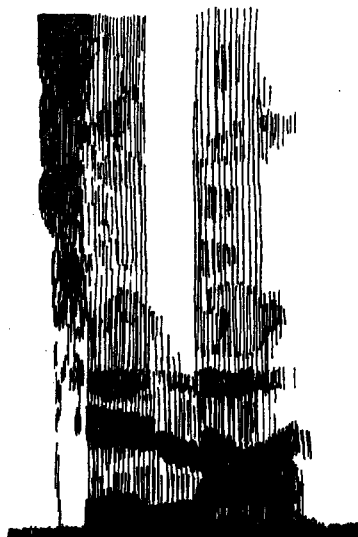
očividné, že tento záver by nebol dostatočne odôvodnený, lebo by mu protirečili iné známe jazykové fakty. Nebol by však ešte dostatočne odôvodnený ani samým fonetickým materiálom.

Odpoveď na otázku, či *ŋ* je variantom *n* alebo *ň*, musí sa opierať o iné fakty, nie

/Bo/

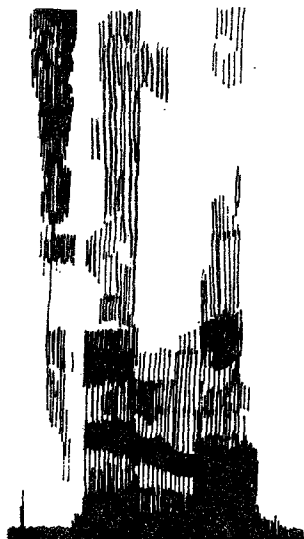
c e n a

/Ka/

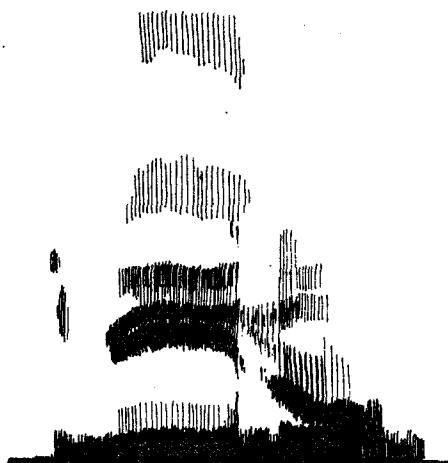
c e n a

o samo porovnanie tranzientov susedných vokálov a lokusov spoluhlások η , n . Treba konštatovať, že táto otázka prekračuje kompetenciu fonetiky. No nie je tu ani možnosť na základe fonetických faktov prijať tvrdenia, že η je variantom n , lebo tomu výrazne protirečia práve uvedené akustické nálezy.

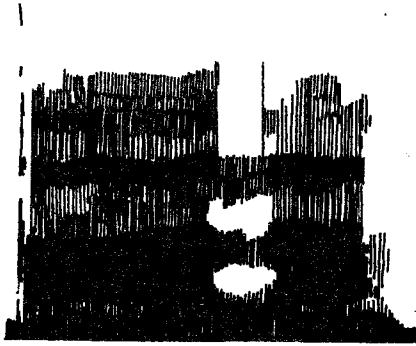
/Ku/

c e n a

/Bo/

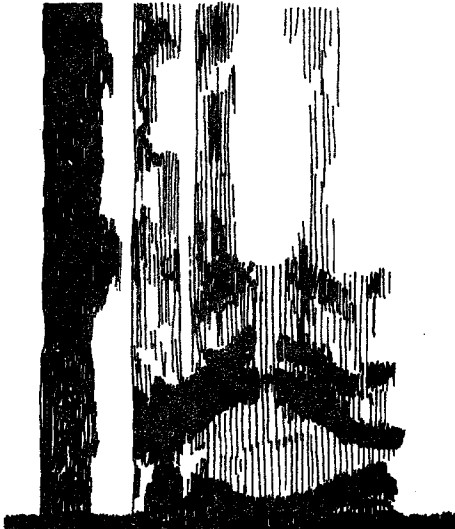
v i: n o

/Ka/ p a: n a

/Ka/ u n u: v a ṭ

/Bo/ s k r i n a

Fakty nedovoľujú urobiť systematický záver, že spoluhláska η je difúzna rovnako ako n . Ak sú totiž črasové spoluhlásky podľa prijatých fonologických definícií difúzne a ak sa difúznosť slovenských črasových spoluhlások prejavuje aj tak, že ich akustické miesto je vo výške okolo 1500 Hz, potom velárne η , ktorého akustické miesto je jednoznačne vo výške nad 2000 Hz, už aj podľa tohto akustického znaku môže sa skôr zaradiť medzi kompaktné spoluhlásky. Lenže toto zasa neprotirečí záveru, že „dištinktivne vlastnosti foném majú svoje fonetické koreláty v príslušných segmentoch rečového signálu“ (Pauliny, 1977, s. 170), rovnako, ako to nie je ani dôkazom pre takéto tvrdenie. Ak sa však do fonologickej teórie zabuduje téza o paralelnosti vlastností rečových segmentov a foném, čo je potrebné a čo sa prijíma aj v *Slovenskej fonológii* (Pauliny, 1979, s. 68), potom sa konsonant η musí celkom jednoznačne kvalifikovať ako konsonant s vlastnosťou kompaktnosti podobne ako iné velárne konsonanty.

Ako vidieť, fonologická interpretácia niektorých signálových nálezov a údajov o slovenských hláskach opierajúca sa najmä o Trubeckého poňatie vzťahu fonetiky a fonológie (resp. hlásky a fonémy) nesie výrazne negatívne znaky jednostranného deduktivizmu a fonologického apriorizmu. Obnažuje sa v nej aj jedno z ďalších slabých miest fonológie Pražskej školy, totiž poňatie dištinktivných príznakov foném a opisy (definície) ich obsahu. Ukazuje sa, že prehliadanie týchto faktov by mohlo retardovať ďalšie fonologické myslenie.

Mnoho faktov svedčí, že vynikajúci priekopník tejto lingvistickej disciplíny na Slovensku E. Pauliny dlhší čas zápasí práve s týmito problémami, no nepodarilo sa mu ich prekonať azda najmä preto, lebo presvedčivosť iných tég Pražskej školy, jej preukazné prednosti oproti iným fonologickým teóriám, ale aj slabý, no nejednotný front fonológie na Slovensku vnucovali mu po dlhý čas obranné postoje a praktické výkladové ciele.

10. *Záver.* Napriek spomenutým i niektorým ďalším problémom niet pochybností o užitočnosti, potrebe i nevyhnutnosti fonologických výkladov jazykových javov. Rovnako je nediskutabilné, že vzťah fonetiky a fonológie treba u nás prehodnotiť. Pritom sa nemožno opierať o N. S. Trubeckého, ba ani nie iba o R. Jakobsona, lež treba brať do úvahy aj novší vývin v jazykovede a vo fonológii. Dnešnému stavu vecí je primeranejší postoj, že obidve tieto disciplíny majú ten istý cieľ a pracujú v tom istom jazykovom pláne. Usilujú sa vysvetliť podstatu a fungovanie zvukovej stránky reči, lenže z dvoch strán — fonológia zo strany jazykového systému, fonetika zo strany rečového signálu. Pritom obidve tieto disciplíny sú vzájomne závislé a dopĺňajú sa do takej miery, že ich treba spojiť do jediného celku, ako je to dnes bežné v sovietskej jazykovede (porov. M. V. Panov).

Z metodologického hľadiska je dôležité, aby sa fonológia neohraničila iba na dedukciu, podobne ako zasa fonetika nevystačí s indukciou. Deduktívna metóda vo fonológii sa dostala až do polohy (fonologického) apriorizmu, ktorý spôsobuje výkladové nedorozumenia.

Vzťah fonologickej teórie k jej vlastnej aplikácii v praxi (t. j. v interpretácii materiálu) je nevyjasnený. Prejavuje sa to aj na chápaní podstaty foném, vlastností foném a dištinkatívnych príznakov (resp. vlastností). Pri aplikácii teórie jakobsonovských dištinkatívnych príznakov sa pozabudlo na dve skutočnosti: 1. že pre nedostatok poznatkov o kvalitatívnej diferenciacii elementov definovanej fonologickej roviny musí sa fonológia uspokojiť s náhradnou kvalifikáciou zo signálovej (fonetickej) roviny; 2. že označenia dištinkatívnych príznakov sú potom iba fonologické metafory. To súčasne znamená, že definície dištinkatívnych príznakov sú iba núdzové a provízorne. Rovnako z toho vychodí, že pre trvajúci nedostatok overených údajov o priebehu procesov na fonologickej rovine vedomia treba pri určovaní dištinkatívnych príznakov (resp. ich obsahu) postupovať indukzívne s cieľom hľadať hierarchiu rozličných signálových faktov a že je potom vhodné (pri tradičnom oddeľovaní fonetiky a fonológie) poveriť touto úlohou fonetiku.

Podľa môjho úsudku podstata dištinkatívnych príznakov je v ich vzťahovosti a identifikačnej dynamickosti. V nej je aj ich súvislosť s procesuálnou rečovou zložkou aj ich súvislosť so signálovými skutočnosťami. Jednou z najatraktívnejších úloh dnešnej jazykovedy je hľadanie týchto súvislostí a vzťahov. Pokrok v riešení tejto úlohy by prispel aj k riešeniu niektorých globálnych problémov a otázok spoločenských vied.

Treba podporovať rozvoj fonetiky i fonológie. Osobitne to platí u nás. Slovenskú fonetiku a fonológiu treba podporiť kádrovými opatreniami (školenie pracovníkov, určenie výskumných úloh), ako aj materiálne. Ďalšiu podporu potrebuje najmä fonetika. Doklad o aktuálnosti týchto požiadaviek je veľmi presvedčivý: nemáme dokončené základné výskumné práce a jestvujúce jazykovedné pracoviská na efektívne vykonanie týchto prác nie sú primerane dobudované. Reprezentatívne jazykovedné orgány prestali tieto úlohy a problémy registrovať, jestvujúce fonetické pracoviská ich izolovane nesplnia.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- BONDARKO, L. V. — ZINDER, L. R.: Issledovanije fonetiki. In: Osnovy teorii rečovoj dejatel'nosti. Moskva, Nauka 1974. 367 s.
- DELATTRE, P.: Des indices acoustiques aux traits pertinents. In: Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Prague 1967. Praha, Academia 1970, s. 35—47.
- DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁL, A.: Atlas slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 105 s. + 62 tab.
- FISCHER—JØRGENSEN, E.: Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction. Copenhagen, Akademisk Forlag 1975. 474 s.
- JAKOBSON, R. — HALLE, M.: Phonology in Relation to Phonetics. In: Manual of Phonetics. Red. L. Kaiser. Amsterdam, North-Holland Publishing Company 1957, s. 215—251.

Obščeje jazykoznanije 2. Vnutrenňaja struktura jazyka. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva, Nauka 1972, 564 s.

PANOV, M. V.: Sovremennyj russkij jazyk. Fonetika. Moskva, Vysšaja škola 1979. 254 s.

PAULINY, E.: Velárne *n* v slovenčine. Slovenská reč, 42, 1977, s. 169—171.

PAULINY, E.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 212 s.

TILLMANN, H. G.: Über die Phonetik und ihre Theorien. IPK-internes Manuskript. Bonn 1969. 67 s.

TILLMANN, H. G.: Das individuelle Subjekt und seine persönliche Identität im phonetischen Kommunikationsprozess. IPK-Forschungsberichte Bd. 48. Hamburg, Helmut Buske Verlag [b. r.]. 309 s.

VIERGEGER, W. H.: Untersuchungen zur akustischen Struktur der Plosivlaute. [Inaugural-Dissertation.] Bonn 1969. 346 s.

О ПРИНЦИПАХ ФОНОЛОГИИ ПРАЖСКОЙ ШКОЛЫ И ИХ ПРИМЕНЕНИИ

Резюме

Данная работа является продолжением статьи того же автора, напечатанной в предшествующем номере настоящего журнала. Автор в ней применяет некоторые свои выводы на фонетический материал словацкого языка. На основе проверенных данных о так называемом акустическом месте (locus) звуков, автор доказывает, что в результате так называемого фонологического априоризма и одностороннего дедуктивизма словацкое веллярное [ŋ] в фонологии ошибочно считали так называемым диффузным согласным. Это обстоятельство послужило в дальнейшем изложении доказательством того, что веллярное [ŋ] не является в словацком языке комбинаторным вариантом фонемы (ñ), а как раз вариантом диффузной фонемы (n). Однако, на самом деле, исходя из определения так называемого акустического места упомянутых звуков, нельзя решить, какого фонологического отношения веллярного [ŋ] и палатального [ñ] к фонеме (n). Автор считает, что фонологическая интерпретация сигнальных данных о словацких звуках, основывающаяся главным образом на понимании отношения фонетики и фонологии у Н. С. Трубецкого, имеет ряд отрицательных черт. В этой интерпретации раскрывается слабое место фонологии Пражской школы, т. е. понимание дифференциальных признаков фонем и определение их содержания.

KONTEXTOVÁ SÉMANTICKÁ VLASTNOSŤ SLOVESA

JURAJ DOLNÍK

Pri skúmaní obsahovej stránky slovesa sa zisťujú relačné zložky, prostredníctvom ktorých sa prejavuje aktívna kontextová vlastnosť slovesa, jeho schopnosť predurčovať sémantický charakter kontextu, ktorý sloveso utvára svojim sémantickým potenciálom. Avšak táto relačná obsahová zložka slovesa je pri opise problematická, jej povaha sa určuje odlišne: (1) pripisuje sa jej syntakticko-sémantický status (čiže sa považuje za jav, ktorý patrí do gramatiky) — vzťahujú sa naň termíny ako hĺbkové pády, vetnosémantické funkcie (roly), sémantické funkcie, aktanty, semémy participantov, denotáty argumentov, relatémy atď.; (2) chápe sa ako lexikálno-sémantický komponent a vzťahujú sa naň termíny ako sémantická valencia a kontextová presupozícia. V prípade (1) sa názory rozchádzajú v otázke, ako spájať tieto „sémantické funkcie“ s vetnými členmi, resp. s formálnymi ukazovateľmi gramatických vetných štruktúr (rozlišujeme ich ako 1a, 1b).

Názor (1a) vychádza z toho, že medzi „sémantickými funkciami“ a syntaktickými funkciami (vetnými členmi) niet priamočiarej korelácie, čo zodpovedá hypotéze o zložitom (nepriamom) dialektickom vzťahu medzi výrazovou a významovou stránkou jazyka. V monografii *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* (1975, s. 18—46) sa chápu „sémantické funkcie“ ako funkcie, ktoré prideluje daný predikát svojim participantom (aktantom a cirkomstantom), ktoré majú charakter predmetných lexikálnych významov. Participanty (agens, paciens, adresát, objekt a pod.) sú komponentmi vetnej sémantiky, totiž „konfigurace participantů a třída predikátu konstituují SVV (sémantický vetný vzorec — pozn. autora)“ (op. cit., s. 23). SVV je komponentom komplexného vetného vzorca, t. j. korelátom gramatického vetného vzorca. Koreláciu syntaktických a „vetnosémantických funkcií“ možno najlepšie opísať pomocou preferenčných pravidiel, resp. tendencií (porov. Daneš, 1977, s. 286—287).

G. Helbig (1976, s. 99—105) pokladá „hĺbkové pády“ za komponent logicko-sémantickej valencie slovesa. Logicko-sémantická valencia poskytuje totiž „logický údaj o počte argumentov predikátu“ a zároveň sémantickú charakteristiku týchto argumentov (agentív, objektív atď.). Konfrontujú sa tri modely: model syntactickej valencie, logicko-sémantickej valencie a sémantickej komponentnej analýzy a vyžaduje sa ich integrácia do komplexného opisu sémantiky slovesa a jeho (syntactickej i sémantickej) valencie. Každý z týchto modelov obsahuje údaje, ktoré sa vzájomne

dopĺňujú. Na základe logicko-sémantickej valencie slovesa možno budovať sémantické vetné modely, „die gefunden werden durch den propositionalen Kern des Satzes, der jeweils aus dem Prädikat und der entsprechenden Zahl und Art der Argumente (in Form von semantischen Kasus) besteht“ (op. cit., s. 105).

Názor (1a) zodpovedá známej Fillmoreovej koncepcii, podľa ktorej sa propozícia skladá z predikátu a argumentov (nominálnych fráz), ktoré sú spojené s predikátom reláciami „hĺbkových pádov“. H. J. Heringer (1973) však upozorňuje, že vo všetkých „pádových“ teóriách sa možno stretnúť s nejasnosťou, ktorá vyplýva z toho, že raz sa považujú „pády“ za relácie medzi znakmi (V a NP), inokedy sa zasa chápu ako vzťahy medzi predmetmi a ich vlastnosťami, resp. dejmi. V prvom prípade sa buď predpokladá, že sloveso je relátorom a NP jeho argumentmi, takže „pádová“ relácia by bola metareláciou, alebo sa sloveso a NP pokladajú za určitý typ mien samostatných entít a vystupujú ako argumenty dvojmiestnej „pádovej“ relácie, pričom zostáva otvorená otázka, čím je „pádová“ relácia vo vetách označená. H. J. Heringer predpokladá, že Fillmore mal na mysli druhý prípad a dodáva, že „... partizipiert an der allgemeinen Verwirrung in Bezug auf Eigenschaften von Objekten („John is Agens“) und deren Bezeichnungen...“ (op. cit., s. 119).

Podľa názoru (1b) sa obsahová relačná zložka slovesa priamo vzťahuje na komponenty objektívnej reality, resp. na komponenty reálnej alebo myslenej situácie opisovanej vo vete a ich odraz je zafixovaný ako významy vetných členov. V. M. Solncev (1977) zisťuje, že slovo okrem slovníkového významu (individuálny lexikálny význam + kategoriálny význam) má i funkčný (komunikatívny) význam, ktorý nadobúda pri použití v reči. Funkčný význam slova je jeho potenciálnym významom, je to vlastne význam slova v úlohe vetného člena, t. j. význam vetného člena. Vo funkčných pojmoch je zachytená úloha predmetov a javov v situácii. Napr. vo vete *Kôň rýchlo beží* je úloha „koňa“ ako reálneho vykonávateľa deja v opisovanej situácii zafixovaná vo význame subjektu, ktorý slovo *kôň* nadobudlo vo vete danej konštrukcie. „Vôbec subjekty, objekty, adresáty, inštrumenty atď. sú komponenty opisovaných situácií“ (op. cit., s. 299). Pravda, V. M. Solncev si je vedomý toho, že funkčné významy slov nie vždy súhlasia so syntaktickými vzťahmi, do ktorých slová vstupujú v súlade so svojimi gramatickými vlastnosťami. V tomto prípade vznikajú podľa neho „sprievodné“ funkčné významy. Napr. v slovnom spojení *príchod učiteľa* pozorujeme dva funkčné významy: „sprievodný“ (dej — subjekt) a základný (nosiťel príznamu — príznam). V. M. Solncev (op. cit., s. 301) podopiera svoj názor i vývodmi I. P. Susova, ktorý v pojmoch „agens“, „paciens“ atď. vidí elementárne syntakticko-sémantické jednotky, resp. denotáty syntaktických výrazov. Podobne V. G. Gak určuje status subjektu, objektu, adresáta ako elementy situácie, ktorým zodpovedajú príslušné vetné členy (porov. Varduľ, 1977, s. 193).

Ku koncepcii (1b) možno priradiť i teóriu intencie slovesného deja, rozpracúvanú v slovenskej jazykovede. V tejto teórii sa agens a paciens chápu ako logický subjekt

(východiskový bod deja), resp. ako logický objekt (cieľový bod deja). Intencia slovesného deja sa spája i so syntaktickými konštrukciami a zisťuje sa, „že časť vety, ktorá je so slovesom v platnosti prísudku alebo vetného základu v intenčnom vzťahu (a to aktívnom, t. j. ako agens, alebo pasívnom, t. j. ako paciens), nemôže mať vo vete inú funkciu ako funkciu podmetu alebo predmetu...“ (Kačala, 1968, s. 58). Z toho vyplýva, že agens a paciens, v ktorých sa odráža poznanie skutočnosti a fungujú ako riadiaca a riadená substancia, sú obsahovými korelátmi vetných členov podmet a predmet.

Zástancom názoru (2) je J. D. Apresian (1974); podľa neho „sémantická valencia vyplýva bezprostredne z lexikálneho významu slova, charakterizuje ho ako konkrétnu lexikálnu jednotku odlišnú od inej takejto jednotky. Pripisované obsahy alebo ‚roly‘, použijúc Fillmorov termín (subjekt, objekt, inštrument, prostriedok, miesto atď.), sú časti lexikálneho významu“ (op. cit., s. 120). Sémantickú valenciu treba pritom odlišiť od iných typov závislostí. Napr. slovo *najímať* označuje situáciu najímania a tá je úplne určená piatimi sémantickými aktantmi (subjekt, 1. objekt, kontraagens, 2. objekt, čas). Tieto aktanty sú nevyhnutné, akákoľvek zmena by znamenala transformáciu na inú situáciu, napr. eliminovanie údaju o čase vedie k situácii kúpa — predaj. To svedčí o tom, že tieto aktanty vyplývajú z lexikálneho významu tohto slova. Podľa J. D. Apresiana určiť sémantickú valenciu slova znamená určiť počet účastníkov situácie, ktorú dané slovo označuje.

V prospech východiskového tvrdenia v názore (2) hovorí i kritická námietka voči koncepcii hĺbkových pádov vo fillmorovskom poňatí. Okrem uvedenej námietky H. J. Heringera je najzávažnejší kritický postreh, poukazujúci na to, že „mit den genannten semantischen Kasus etwas verselbständigt und in die nominale Umgebung des Prädikats verlegt wird, was in den semantischen Merkmalen des Verbs schon angelegt und von der Semantik des Verbs entscheidend determiniert ist“ (Helbig, 1976, s. 102). Ak hĺbkové pády umelo izolujú prvok, ktorý je implikovaný v sémantike predikátového výrazu, a pripisuje sa mu status relatívnej samostatnosti, potom to neznamená nič iné ako zdvojenie jedného a toho istého sémantického prvku. Takéto zdvojenie nemôže mať, pravda, žiadny explikatívny význam v opise, takže „hĺbkové pády“ sú pri explikácii sémantiky vety zbytočné. Ďalším dôvodom ich odmietania v súvislosti s opisom vetnej sémantiky je arbitrárnosť ich určenia. Už W. Haas poukazoval na to, že napr. predikačná konštrukcia *John loves Mary* pripúšťa niekoľko alternatívnych sémantických interpretácií, pričom všetky možné interpretácie možno pokladať za správne, pretože predstavujú sémantický potenciál danej konštrukcie (porov. Daneš, 1975, s. 136). V konečnom dôsledku vedú tieto kritické úvahy k tomu, že pojmy ako „agens“, „paciens“ a pod. sú irelevantné nielen z vetnosémantického, ale aj lexikálno-sémantického hľadiska, pretože pre opis lexikálneho významu (resp. pre porozumenie lexikálneho významu) určitého slovesa je bezvýznamné, či príslušný objekt budeme interpretovať ako agens alebo paciens.

Z uvedeného prehľadu názorov na danú problematiku vyplýva úloha objasniť tieto otázky: 1. Aké argumenty možno uviesť v prospech rozhodovania, či výrazy typu *agens*, *paciens*, *kontraagens*, *ciel* a pod. sú účelne použiteľné v opise vetnej alebo lexikálnej sémantiky. 2. V čom spočíva vysvetľujúca sila týchto výrazov v rámci opisu, ak sa zistí, že sú pre opis vetnej alebo lexikálnej sémantiky relevantné.

Pri pokuse o odpoveď na tieto otázky vychádzame z konfrontácie dvoch pracovných pojmov, pomocou ktorých možno skúmaný jav osvetliť z hľadiska vetnej i lexikálnej sémantiky. Ide o pojmy „predikácia“ a „kontextová presupozícia“. Obidva výrazy sa vzťahujú na sloveso (iné slovné triedy neberieme v tejto súvislosti do úvahy). Pod predikáciou rozumieme prisudzovanie (pripisovanie) predikátu oborom entít, t. j. pripisovanie určitého komplexu sémantických príznakov oborom premenných, ktoré sa vzťahujú na subzistentné objekty (čiže objekty, o ktorých možno hovoriť bez ohľadu na to, či sú reálne alebo myslené). Kontextovou presupozíciou rozumieme predpokladaný konvenčne zafixovaný sémantický vzťah medzi slovesnou lexémou a tými kompatibilnými mennými lexémami, ktoré obsadzujú pozície predurčené syntagmatickým relačným potenciálom slovesnej lexémy.

Skúmame výraz *X miluje Y* v súvislosti s uvedenými pojmami. Z hľadiska predikácie tento výraz vyjadruje, že sa komplex sémantických príznakov „milovať“ pripisuje možným subzistentným objektom pomenovaných výrazmi z oborov lexikálnych jednotiek *X* a *Y*. V logike sa tento výraz nazýva propozičná funkcia, teda funkcia, ktorej hodnota sa určuje z oboru + pravda, – pravda, ± pravda („indeterminate“). Obory premenných tvoria otvorenú množinu lexikálnych jednotiek, lebo objekty, na ktoré sa tieto jednotky vzťahujú, nie sú pre daný predikačný akt vopred určené. Danú propozičnú funkciu možno realizovať nielen ako propozíciu (i), ale napr. i ako propozíciu (ii) a (iii):

(i) *Andrej miloval Marínu.*

(ii) *Hviezdy milujú noc.*

(iii) *Atléti milujú beh.*

Predikácia je v priamej súvislosti s porozumením príslušnej propozície, ktoré je preukázateľné tým, že komunikant dokáže stanoviť náležitú pravdivostnú hodnotu. Inými slovami, predikácia je v priamom vzťahu s interpretáciou propozície vzhľadom na jej pravdivostnú hodnotu. Pre porozumenie propozície sa nevyžaduje okrem predikačného vzťahu žiadny iný vzťah medzi predikátom a jeho participantmi.

Dá sa predpokladať dajaký špecifikovaný predikačný vzťah v prospech opisu vetnej sémantiky? Ponúkajú sa tu tzv. vetnosémantické funkcie (roly) typu *agens*, *paciens* a pod., t. j. predikačný vzťah sa špecifikuje tým, že predikát pripisuje svojim participantom typové sémantické roly. Okrem námietok citovaných autorov (W. Haas, G. Helbig, H. J. Heringer) voči „hlbkovým pádom“ považujeme za osobitne dôležitý tento argument: Ak predpokladáme, že predikát pripisuje svojim participantom sémantické roly vzhľadom na lexikálno-sémantické obsadenie participantských pozícií, potom sú sémantické roly závislé od sémantiky týchto lexikálnych

jednotiek, čiže obidve sémantické veličiny musia byť v súlade. To však nie je možné, pretože obory premenných v propozícnej funkcii sú otvorené množiny lexikálnych jednotiek, pričom sa tieto jednotky môžu vzťahovať na rôznorodé objekty. Je to evidentné i v prípade našich propozícií (i), (ii), (iii). Ak naopak predpokladáme, že predikát pripisuje svojim participantom sémantické roly bez ohľadu na lexikálno-sémantické obsadenie participantských pozícií, teda predpokladáme čistú relačnú vlastnosť predikátu (bez závislosti od autonómnych sémantických vlastností participantov), tak sa ukáže, že výrazy typu *agens*, *paciens* a *pod.* nie sú použiteľné na označenie špecifikovaných predikačných vzťahov.

Na prvom predpoklade buduje teóriu sémantickej štruktúry vety napr. V. V. Bogdanov (1977). Ťažkosti, ktoré vyplývajú z možného nesúladu medzi slovníkovou informáciou nepredikatívnych slov (kategorálne sémantické príznaky typu *životné*, *všeobecné*, *počítateľné* a *pod.*) a sémantickou rolou, rieši tak, že rozlišuje medzi generovaním a interpretáciou vetnosémantických štruktúr. Systémom pravidiel možno generovať len také štruktúry, pri ktorých je súlad medzi slovníkovou sémantickou charakteristikou nepredikatívneho slova a príslušnou vetnosémantickou rolou. Štruktúry, pri ktorých takýto súlad niet, možno len interpretovať, a to tak, že sa „parazitný“ sémantický príznak nepredikatívneho slova prehodnotí a interpretuje sa tak, akoby bol v súlade s požadovanou slovníkovou charakteristikou. Pravda, takéto riešenie nemôže uspokojiť. Jeho nedostatkom je práve predpoklad, z ktorého sa vychádza. Ak totiž špecifikovaný predikačný vzťah vyplýva zo sémantického potenciálu predikátu, potom sa tento vzťah realizuje pri každom uplatnení predikátu. Predikačná vlastnosť slovesa je príčinou jeho kontextovej aktivity, resp. produktivity (v protiklade s touto vlastnosťou stojí jeho kontextová presupozíčná vlastnosť, ktorá motivuje kontextovú stabilitu, resp. reproduktivitu; porov. ďalej), pretože predikačný vzťah je jednosmerný vzťah a je nezávislý od zasahovaného objektu. Otázka, aké vlastnosti musí mať zasahovaný objekt, aby mohol plniť prisúdenú sémantickú rolu, je preto nenáležitá. Ak si túto otázku predsa položíme, potom pripúšťame, že povaha zasahovaného objektu špecifikuje predikačný vzťah, čo protirečí faktu, že predikačný vzťah vyplýva zo sémantického potenciálu predikátového výrazu, teda že jeho špecifikácia závisí len a len od sémantiky daného predikátového výrazu. Vyjadrené hjelmslevovskou terminológiou — *agens*, *paciens* a *pod.* sú funkcie, ktoré sú určené len a len funkčivom P (predikát). V tom prípade však nemožno použiť výrazy *agens*, *paciens* a *pod.* na označenie sémantického vzťahu medzi predikátom a takými participantmi, ktoré sú vopred určené tzv. selekčnými pravidlami, pričom tieto pravidlá musia byť v súlade s určitým typom sémantického vzťahu.

Druhý predpoklad rešpektuje skutočnosť, že sa tieto výrazy vzťahujú výlučne na relačnú vlastnosť slovesa, avšak ani v tomto prípade sa nedajú použiť na opis príslušných vzťahov, pretože predikácia motivuje kontextovú produktivitu slovesa, t. j. neustálenosť, inováciu kontextu, takže nakoniec je bezvýznamné, ktorým

z daných výrazov označíme sémantický vzťah medzi predikátom a jeho participantmi. Relačné výrazy typu agens, paciens a pod. sú teda pre výklad a opis predikačného vzťahu slovesa irelevantné a tým v opise vetnej sémantiky aj nadbytočné.

V pozadí týchto úvah je odmietnutie pokusov etiketovať participanty predikátu rozoberanými výrazmi. Takéto pokusy sa zakladajú vlastne na tom, že sa obsah týchto výrazov motivuje prirodzeným logickým vzťahom medzi objektmi, ktoré sú označené mennými lexémami v pozíciách participantov, a sémantickou funkciou. Napr. určenie agensovej funkcie sa spája s otázkou, či dané objekty môžu túto funkciu vykonávať. Sémantické funkcie potom možno charakterizovať vlastnosťami týchto objektov (životné, aktívne a pod.), teda vlastne nezávisle od predikátu. Z toho by vyplynul poznatok, že každá pomenovacia jednotka (neslovesná) disponuje určitým potenciálom sémantických funkcií, ktoré sa realizujú pri rôznych predikátoch. Je však známe, že takýmto prirodzeným logickým vzťahom jazyk kladie odpor, čo sa v danom prípade prejavuje v tom, že do inventára lexém v určitej participantskej pozícii vstupujú lexémy, ktoré označujú objekty predurčené na protichodné sémantické funkcie (porov. príklady (i), (ii)).

Z hľadiska kontextovej presupozície slovesnej lexémy výraz *X miluje Y* nie je propozičnou funkciou, ale potenciálnou syntagmou. A. A. Ufimcevová (1974, s. 122—123), nadväzujúc na učenie o relatívnej komunikatívnosti slovného spojenia a absolútnej komunikatívnosti vety niektorých sovietskych bádateľov, poukazuje na to, že sa v súčasnej syntaktickej sémantike nerešpektuje rozdiel medzi slovesnou lexémou ako pomenovacou (lexikálnou) jednotkou a slovesom — predikátom ako vetným členom. Tento rozdiel sa podľa nej prejavuje v tom, že kým na lexikálnej rovine sa sloveso aktualizuje len relatívne, pričom výsledkom relatívnej aktualizácie sú minimálne lexikálne syntagmy vyjadrujúce lexikálno-sémantické varianty slova, na gramatickej (vetnočlenskej) rovine sa aktualizuje absolútne a výsledkom tejto aktualizácie je veta vyjadrujúca výpoveď. Relatívna aktualizácia sa uskutočňuje výlučne sémantickými prostriedkami, podmienkami absolútnej aktualizácie sú gramatické prostriedky.

Podľa nášho názoru k zmiešaniu týchto dvoch rovín dochádza preto, lebo sa syntagmatický relačný potenciál slovesnej lexémy povyšuje na úroveň propozičnej funkcie v dôsledku toho, že v syntagmatickej vlastnosti slovesa sa vidí jeho predikačný potenciál. Národným príkladom zotrenia hraníc medzi oboma rovinami je táto formulácia vo vzťahu k významu slovesa: „... die Bedeutung eines Verbs kennen schliesst die Kenntnis der möglichen Satztypen ein, in denen es ein sinnvolles Prädikat darstellen kann“ (Seyfert, 1976, s. 290). Z toho istého dôvodu sa v teórii slovných spojení odmieta učenie o predikatívnych slovných spojeniach a hovorí sa o predikatívnych konštrukciách, ktoré však už patria do teórie viet (porov. Filičevová, 1969, s. 31). V týchto koncepciách sa stotožňuje predikačná a kontextová presupozičná vlastnosť slovesa.

Vráťme sa k nášmu príkladovému výrazu *X miluje Y* a skúmajme ho ako

syntagmatickú funkciu. Za syntagmatickú funkciu považujeme takú funkciu, ktorej hodnota sa určuje z oboru + identifikovateľné, – identifikovateľné. Identifikovateľnosť (spoznateľnosť) sa týka označeného ideálneho objektu „milovať“, pričom identifikácia spočíva na znovuspoznaní jednoznačne pomenovaného objektu. Objekt „milovať“ však nie je jednoznačne určený výrazom *milovať*, preto je nevyhnutné špecifikovať výraz *X miluje Y*. Špecifikovať ho možno nepriamo (implicitne) — realizáciou danej potenciálnej syntagmy — alebo priamo (explicitne), t. j. udaním sémantického relačného príznaku slovesnej lexémy, ktorý predurčuje sémantický vzťah medzi kompatibilnými mennými lexémami a monosémantizovanou slovesnou lexémou. Na označenie tohto sémantického vzťahu sa dajú použiť výrazy typu *agens*, *paciens* a pod. Výraz *X miluje Y* sa špecifikuje v dvoch variantoch:

1. variant (*mať rád*): EXPERIENTIV (MILOV, X) PATIENTIV (MILOV, Y)
2. variant (*rád robiť*): EXPERIENTIV (MILOV, X) REALITIV (MILOV, Y).

Výrazy *experientiv*, *patientiv*, *realitiv* sú implicitne predpokladané významom slovesnej lexémy, sú to kontextové presupozície slovesnej lexémy. Kontextové presupozície plnia dištingtívnu úlohu v sémantickom mikrosystéme slovesnej lexémy, explicitne udávajú podmienky rozlíšenia semém (lexikálno-sémantických variantov) viacvýznamovej slovesnej lexémy. Vo vzťahu k citovanému názoru H. J. Heringera tvrdíme, že slovesná a menná lexéma ako typy mien samostatných entít sú argumentmi dvojmiestnej „pádovej relácie“, ktorá je presuponovaná významom slovesnej lexémy a je teda implicitne vyjadrená touto lexémou. Je to konštantná predpokladaná relácia medzi semémou slovesnej lexémy a určitými semémami menných lexém z oborov premenných *X* a *Y* a opisuje sa ňou monosémantizačná podmienka slovesnej lexémy.

Výraz kontextová presupozícia vyjadruje, že sa touto reláciou predpokladá ustálený kontext slovesa, ktorý je utvorený ohraničenou množinou kompatibilných lexém z oborov premenných *X* a *Y*. Ohraničenosť tejto množiny je daná konvenčne, jazykovým úzom, a je zafixovaná jazykovou normou. Kontextová presupozícia udáva, na základe ktorej semémy je sloveso usúvzťažniteľné s takto ohraničenou množinou menných lexém. Kontextová presupozícia je vlastnosťou slovesnej lexémy a jej explicitným vyjadrením sa modeluje monosémantizačný kontext slovesa, pričom sa neprekračuje rámec sémantiky slovesa. Model monosémantizačného kontextu odráža kontextovú stabilitu, resp. reproduktivitu slovesnej lexémy.

Význam slovesa *milovať* v 1. variante predpokladá, že medzi *X-om* a kladnou emóciou je vzťah „prežívania“ a medzi kladnou emóciou a *Y-om* je vzťah „zásahu“, kým v 2. variante je medzi kladnou emóciou a *Y-om* vzťah „realizovania“. Predpokladané sémantické vzťahy spočívajú na ustálenom význame lexémy *milovať* a na ustálenej množine lexém z oborov *X*, *Y*, ktorá v realizovaných syntagmách rozhraničuje semémy danej slovesnej lexémy. Kontextové presupozície *experientiv*, *patientiv*, resp. *realitiv* nepredurčujú, aké sémantické vlastnosti musia mať lexémy z oborov *X*, *Y*, ony len vyjadrujú, že takéto obory musia byť dané, aby sa zafixované

semémý slovesnej lexémy dali reprodukovať. Vzťah medzi oborom menných lexém a kontextovou presupozíciou je konvenčný, nie logický alebo sémantický, aj keď sa zdá, že má logický, resp. sémantický motivované jadro. Napr. v štandardnom, reprodukovanom spojení *Vták miluje slobodu* je táto konvenčnosť evidentná (experientívny vzťah medzi „vtákom“ a „milovať“ nemožno motivovať ani logicky ani sémanticky).

*Vysoká vojenská škola
tylového a technického zabezpečenia
Žilina, Rajecká cesta*

Bibliografia

- APRESIAN, J. D.: *Leksičeskaja semantika*. Moskva, Nauka 1974. 366 s.
BOGDANOV, V. V.: *Semantiko-sintaksičeskaja organizacija predloženiija*. Izd. Leningradskogo universiteta 1977. 203 s.
DANEŠ, F.: *K novější kritické literatuře o generativně transformační sémantice*. *Slovo a slovesnost*, 36, 1975, s. 131—143.
DANEŠ, F.: *K otázce větných členů*. *Slovo a slovesnost*, 38, 1977, s. 281—288.
DOLNÍK, J.: *Slovný význam a jeho explikácia*. *Jazykovedný časopis*, 29, 1978, s. 112—122.
FILÍČEVOVÁ, I. I.: *O slovosočetanijach v sovremennom nemeckom jazyke*. Moskva, Vyššaja škola 1969. 204 s.
HELBIG, G.: *Valenz, Semantik und Satzmodelle*. *Deutsch als Fremdsprache*, 13, 1976, s. 99—105.
HERINGER, H. J.: *Theorie der deutschen Syntax*. 2. Aufl. München, Hueber 1973. 313 s.
KAČALA, J.: *Intencia slovesného deja a stavba vety*. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 57—64.
LOMTEV, T. P.: *Predloženiije i jego grammatičeskije kategorii*. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1972. 196 s.
SEYFERT, G.: *Zur Theorie der Verbgrammatik*. *Beiträge zur Linguistik* 73. Tübingen 1976.
SOLNCEV, V. M.: *Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovaniije*. 2. izd. Moskva, Nauka 1977. 340 s.
UFIMCEVOVÁ, A. A.: *Typy slovesnych znakov*. Moskva, Nauka 1974. 205 s.
VARDUL, I. F.: *Osnovy opisatelnoj lingvistiki*. Moskva, Nauka 1977. 350 s.

КОНТЕКСТНЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ГЛАГОЛА

Резюме

В статье дается анализ контекстных семантических свойств глагола в связи с выражениями типа агенса действия, объекта действия, инструмента действия и т. п. Решается вопрос, связан ли смысл этих выражений с лексическим значением глагола или с функциональным значением именных лексем в предложении. Автор сопоставляет термины предикация и контекстная пресуппозиция и заключает, что выражения типа агенса, объект и т. п. можно рассматривать только как обозначения контекстных пресуппозиций глагольных лексем. Функция контекстных пресуппозиций заключается в том, что в них отражаются условия системного разграничения семантики виртуальных глагольных лексем. Контекстные пресуппозиции необходимы для толкования лексического значения глагола.

KONVERZIA SLOVIES NA SUBSTANTÍVA

DUŠAN LOVÁS

1. *Pohľady na konverziu v slovenskej a českej jazykovede.* V domácej i v inojazyčnej literatúre existujú diametrálne odlišné názory na podstatu, vznik a vývoj konverzie flektívnych slovných druhov. Viacerí autori — M. Dokulil (1968), J. Furdík (1971), J. Horecký (1971), J. Filipec (1972), P. Ondrus (1977), M. Soták (1978) a ďalší — riešili konverziu v slovenčine, ale napriek spoločnému slovanskému východisku sa nedopracovali k rovnakým záverom. M. Dokulil (1968, s. 232) vychádza pri riešení konverzie v češtine aj v iných jazykoch z teoretických východísk A. I. Smirnického (1956, s. 71—99). Spolu s A. I. Smirnickým uznáva zámenu verbálnej paradigmy za substantívnu v konverzii *letieť* → *let*, *jazdiť* → *jazda* za slovotvorný formant. Zámenu paradigmy využíva v širšom rozsahu ako A. I. Smirnickij, keď tvrdí, že zámena paradigmy je jediným slovotvorným formantom aj za podmienky, že aspoň jedno zo slov v derivačnom páre je flektívne (čo zámeno — čo príslovka — čo spojka — čo citoslovce). Spojky a príslovky „nevlastnia“ paradigmu, sú neflektívne slovné druhy, a preto výmena paradigiem ani v týchto derivačných pároch nemôže poslúžiť ako slovotvorný formant.

V tomto príspevku o konverzii sa pokúsime dokázať, že zámena paradigiem (morfologických charakteristík) v konverzii *letieť* → *let* nie je konverzným slovotvorným formantom. Medzi konverziou *letieť* → *let* a prechodmi *čo zámeno* → *čo príslovka*, *okolo predložka* → *okolo príslovka* sú zmerateľné, podstatné rozdiely. Preto konverziu i prechody skúmame v rámci dvoch skupín.

Všetky kombinačné možnosti desiatich slovných druhov (SD):

A. Konverzia medzi flektívnymi slovnými druhmi (FSD ↔ FSD): *letieť* → *let-∅*

B. Konverzia neflektívnych slovných druhov smerom na flektívne slovné druhy (NSD → FSD): *tik-∅* → *tik-ať*

I. Slovotvorný formant lexikálnej roviny dodáva:

morfologická rovina v podobe súboru relačných submorfém: *-∅, -u, -u, -∅, -e, -om, -y, -ov, -om, -y, -och, -mi*

morfologická rovina v podobe súboru relačných submorfém s tematickou morfolou: *-ám, -áš, -∅, -me, -te, -ú*

- C. Konverzia vo vnútri jedného FSD: *kmotor-Ø* → *kmotr-a* morfológická rovina v podobe súboru relačných submorfém: *-a, -y, -e, -u, -e, -ou, -y, -Ø, -ám, -y, -ách, -ami*
- D. Prechod medzi neflektívnymi slovnými druhmi (NSD ↔ NSD): *okolo* predl. → *okolo* príslovka; *okolo mlyna* → *utekali okolo* II. syntaktická rovina v podobe súboru syntagmy (syntagiem) plus vetnočlenská (vetnočlenské) funkcia, t. j. determinatívna syntagma + príslovkové určenie miesta
- E. Prechod flektívnych slovných druhov na neflektívne slovné druhy (FSD → NSD): *čo* zámeno → *čo* spojka; *Čo sa stalo?* → *Pýtala sa, čo sa stalo.* syntaktická rovina v podobe súboru syntagmy (syntagiem) plus vetnočlenská (vetnočlenské) funkcia, t. j. determinatívna syntagma + priamy predmet
- F. Prechod medzi flektívnymi slovnými druhmi (FSD ↔ FSD); tzv. substantivizácia adjektív: *chorý* adj. → *chorý* sub. *chorý človek* → *Chorý sa uzdravil.*; *chorý* adj. → *chorý* subst. *chorý človek* → *Lekári uzdravili chorého.* syntaktická rovina v podobe súboru syntagmy (syntagiem) plus vetnočlenská (vetnočlenské) funkcia, t. j. predikatívna syntagma + podmet
 syntaktická rovina v podobe súboru syntagmy (syntagiem) plus vetnočlenská (vetnočlenské) funkcia, t. j. determinatívna syntagma + priamy predmet

J. Filipec (1972, s. 125) sa domnieva, že konverzia v češtine a rovnako aj v slovenčine existuje, a to jednako medzi slovami ohybnými a neohybnými (*večer* subst. — *večer* adv.), jednak medzi slovami neohybnými (adv. — predl.), i medzi ohybnými slovami (napr. substantivizácia adjektív: *chorý* muž., *moja* ž.), avšak na s. 126 v tej istej práci už pokladá substantivizáciu adjektív za prechod adjektív na substantíva (napr. *bílý, černý, nesmrteľný*). J. Filipec (op. cit., s. 123) súhlasí s Dokulilovým a Smirnického tvrdením, že konverzia na rozdiel od derivácie je tvorenie slov bez zmeny (rozšírenia) slovotvorného kmeňa, kde funkciu slovotvorného afixu pri derivácii supluje zmena morfológickej charakteristiky slova a kde jediným slovotvorným prostriedkom je zmena paradigmy, napr. *zl-ý/o/e, svět-l-o/á/e*. Je pravda, že konvertujúci kmeň sa čo do počtu morfém zhoduje s konvertovaným kmeňom, no ako ukážeme ďalej, ich slovnodruhovú príslušnosť nie je rovnaká.

Aj M. Soták (1978, s. 9) potvrdzuje odlišnosť konvertujúceho kmeňa od konvertovaného kmeňa v derivačnom páre *žena* → *ženil sa*, keď konštatuje, že v ktorejkoľvek odvodenine sa dostávajú do styku dva slovné druhy: slovnodruhovú

platnosť odvodzovacieho základu, ktorú budeme nazývať východiskovou, a proti nej cieľová slovnodruhová platnosť. Napr. v slove *ženit sa* je východiskový základ substantívny (*žena*) a výsledok má platnosť slovesa. M. Soták (op. cit., s. 182) má odlišný názor od J. Furdíka (1971, s. 42) i od nás, a to na morfológickú výstavbu i na súčinnosť, spoluprácu jazykových rovín v konverzii *letieť* → *let*, *jazdiť* → *jazda*. O pádových príponách v slovách *let-Ø*, *jazd-a* M. Soták (ibid.) tvrdí, že do slovtvornej morfémy patria len konštitutívne, ale nie sú nositeľmi derivačných významov, iba gramaticky dotvárajú slovo. Preto pokladá za potrebné — spolu s inými bádateľmi — uznávať tzv. nulové derivačné prípony: *letieť* → *let-Ø(Ø)*, *jazdiť* → *jazd-Ø(a)*. M. Sotákovi odpovedá J. Horecký (1971, s. 57) i za nás, a to na základe toho, že bez slovtvorných prípon jestvuje veľa slov (tie, ktoré nemajú zreteľnú slovtvornú štruktúru, ba aj zložené slová), kým bez gramatických konco- viek ohybných slov niet. Z uvedeného faktu vyplýva, že základným prvkom musí byť gramatická substantívna morféma (*let-Ø*, *jazd-a*) a v daných prípadoch táto morféma je vlastne slovtvornou i substantívnou gramatickou príponou súčasne. J. Horecký (op. cit., s. 58) ďalej zdôrazňuje, že nemožno hovoriť o nulovej slovtvornej prípone *let-Ø(Ø)*, *jazd-Ø(a)*, lebo slovtvorné prípony na rozdiel od gramatickej morfémy nemusia mať každé slovo a slovtvorné prípony netvoria uzavretý systém, zatiaľ čo gramatické prípony tvoria uzavretý systém. M. Soták a iní bádatelia teda nepripúšťajú, že derivačný formant pre flektívne slovné druhy pochádza z morfológickej roviny a derivačný formant pre prechody slovných druhov pochádza zo syntaktickej roviny.

J. Horecký (1971, s. 58—60) proti „čistej“ konverzii v angličtine (*to run* — *run*) konverziu v slovenčine neuznáva. V slovenčine podľa neho možno hovoriť iba o využití paradigmy ako pomocného slovtvorného prostriedku, nie o konverzii.

P. Ondrus (1977) neodlišuje konverziu od prechodu jedného slovného druhu do druhého slovného druhu, a preto vytýčil rovnaký slovtvorný formant pre konverziu i pre prechod slovných druhov. (Pokúsime sa ďalej dokázať, že konverzia a prechod slovných druhov sú odlišné slovtvorné postupy, v ktorých sa používajú i odlišné slovtvorné formanty.) P. Ondrus sa obmedzil iba na osvetlenie konverzie, prechodu (neodlišuje konverziu od prechodu) niektorých plnovýznamových slovných druhov do neplnovýznamových: tvar inštrumentálu subst. *prostriedkom* → predložka *prostriedkom*, formy slovesa *vyvímajúc*, *počnúc* → predložky *vyvímajúc*, *počnúc*. V závere zovšeobecnil konverziu takto: Podstatou konverzie medzi slovnými druhmi v slovenčine je oslabenie alebo strata kategoriálneho významu a zosilnenie alebo fixovanie kategoriálneho významu iného slovného druhu. V derivačnom páre substantívum *človek* → zámeno *človek* pokladá za slovtvorný prostriedok stratu kategoriálneho významu predmetnosti a fixáciu nového kategoriálneho významu poukazovania na osobu. So stupňom pronominalizácie, so stupňom oslabenia predmetnosti a fixovania, poukazovania na osobu, súvisí aj zmena lexikálno-gramatických vlastností slova *človek*. Inými slovami, P. Ondrus v zhode s E. A. Zemskou (1973) považuje a zamieňa výsledok konverzného alebo akéhokoľvek iného slovo-

tvorného procesu na konverzný slovotvorný formant. Ďalej ešte tvrdí, že konverzia predstavuje osobitý spôsob tvorenia slov, pričom slovotvorným prostriedkom je tu zmena kategoriálneho významu a lexikálno-gramatických vlastností slovných druhov. Tento spôsob tvorenia podľa P. Ondrusa a E. A. Zemskej zaujíma prechodné miesto medzi bezafixálnym a afixálnym spôsobom slovotvorby.

2. *Inherentné a neinherentné slovotvorné prostriedky v konverzii.* M. Dokulil (1968, s. 228) ako prvý rozlišuje autonómny, nekombinovaný konverzný spôsob slovotvorby (*letieť* → *let*) od neautonómneho, kombinovaného sufixálneho spôsobu slovotvorby (*letieť* → *letec*). Stotožňujeme sa s jeho vymedzením autonómnosti konverzného spôsobu slovotvorby, avšak v konverzii *letieť* → *let*, *jazdiť* → *jazda* nepokladáme za inherentný, pravý, skutočný slovotvorný prostriedok zámenu verbálnej flexie za substantívnu.

V konverzii *letieť* → *let*, *jazdiť* → *jazda* je základným kmeňom verbálny kmeň (*letie-*, *jazdi-*) a odvodeným kmeňom je substantívny kmeň (*let-*, *jazd-*). Analogicky podľa afixácie tu vyčleňujeme verbálny a substantívny kmeň. Slovo *let* je substantívum, lebo má substantívny kmeň *let-*, ktorý si vyžaduje substantívnu pádovú príponu *-Ø*. Slovo *letieť* je sloveso, pretože má verbálny kmeň *letie-/letí-*, ktorý si vyžaduje verbálnu paradigmu: *-ím*, *-íš* atď.

Lexikálny význam koreňovej morfémy *letieť*, *jazdiť* je procesuálny, verbálny a zhoduje sa s lexikálno-gramatickým slovnodruhovým významom kmeňov týchto sloviess, ktorý je taktiež verbálny: *letie-/letí-*, *jazdi-*. Nastala tu zhoda lexikálneho významu koreňovej morfémy (verbálnosť) s lexikálno-gramatickým slovnodruhovým významom kmeňa (verbálnosť). Lexikálny význam koreňovej morfémy novoutvorených dejových mien *let*, *jazda* je taktiež procesuálny, avšak lexikálno-gramatický význam slovnodruhovej príslušnosti je substantívny, vzniká tu kontradikcia koreňa (verbálnosť) s kmeňom (substantívnosť). Z kontradikcie koreňa a kmeňa vyplýva, že dejové mená *let*, *jazda* sú derivované a ich kmene *let-*, *jazd-* sú odlišné od kmeňov základných sloviess *letieť*, *jazdiť*.

M. Dokulil (1968, s. 218) s A. I. Smirnickým (1956, s. 80) pokladajú zámenu verbálnej paradigmy za substantívnu v konverzii *letieť* → *let* za pravý inherentný prostriedok. Inými slovami, samotný výmenný proces je podľa nich konverzným formantom, a takto stotožňujú konverziu s transafixálnym slovotvorným procesom, ktorý tiež využíva výmenu afixov ako slovotvorný formant. Ukázali sme, že v konverzii *letieť* → *let* sa síce dosahuje homomorfia slovesných koreňov, avšak kmene konverzného páru sú rôzne, neidentické. Ak by sme priznali, že zámena paradigiem v konverznom páre *letieť* → *let* je inherentným slovotvorným prostriedkom, potom by derivácia musela prebehnúť za týchto slovotvorných podmienok: a) identickosť verbálneho a substantívneho kmeňa; b) rovnaký čas vzniku konvertujúceho verbálneho koreňa (kmeňa) a konvertovaného substantívneho koreňa (kmeňa). O časovej synchrónnosti vzniku koreňa (kmeňa) v konverznom páre *viniť* → *vina* by sa dalo uvažovať iba v umelo vytvorenom jazyku, akým je esperanto, kde

jeden a ten istý kmeň *kulp-* sa vopred vyberie pre konverznú deriváciu nového substantíva i adjektíva; *kulp-i* (konverzia) — *kulp-o* (konverzia) — *kulp-a* ≠ *vin-it* (konverzia) → *vin-a* (sufixácia) → *vinn-ý*.

Slovenčina sa od esperanta odlišuje okrem iného svojím prirodzeným vývojom, a preto motivujúce slovesné kmene *letie-*, *jazdi-* vznikli časovo skôr ako motivované substantívne kmene *let-*, *jazd-*.

M. Dokulil (op. cit., s. 228, 237) upozornil nielen na inherentný slovotvorný prostriedok, ale aj na adherentný slovotvorný prostriedok, ktorý považuje za sprievodný, sekundárny, nederivujúci, sprevádzajúci, t. j. „symptóm“ samotnej konverznej derivácie. Adherentným slovotvorným prostriedkom v konverzných pároch *letieť* → *let*, *jazdiť* → *jazda* sú kvalitatívne alternácie (*ě*—*t*, *ď*—*d*) a v derivácii *vyloviť* → *výlov* je kvantitatívna alternácia (*vy*—*vý*). Kvalitatívne a kvantitatívne alternácie neutvárajú nové dejové meno, majú však dištingtívnu schopnosť, ktorá opäť potvrdzuje, že verbálne kmene sa okrem iného odlišujú od substantívnych i pomocou rôznych alternácií. Alternácia ani zmena prízvuku nie je schopná sama osebe derivovať nové slovo v češtine ani v slovenčine, sú schopné iba signalizovať (sprevádzať) konverznú deriváciu, a preto ich M. Dokulil (ibid.) oprávnenne zaraďuje medzi adherentné slovotvorné prostriedky, tzv. sprievodné formanty alebo prostriedky — symptómy.

Slovesný kmeň *letie-* má tematickú submorfu *-ie-*, ktorá v konverzii spĺňa svoju najvlastnejšiu flektívnu (tvarotvornú) funkciu a zaraďuje sloveso *letieť* do vzoru *vidieť*. Tematická submorfa *-ie-* spoločne s formovou morférou *-ť-* konštituuju infinitívny člen, ktorý vytvára s inými gramatickými slovesnými tvarmi verbálnu paradigmu. Ak je verbálna paradigma slovesa *letieť* (*-ím*, *-íš*, *-í*, *-íme*, *-íte*, *-ia*) na motivujúcej strane, potom je jednofunkčná, pretože na morfologickej rovine vykonáva svoju zvyčajnú flektívnu (tvarotvornú) funkciu. Naproti tomu substantívne konverzné formanty *-ŕ*, *-a* v dejových menách *let-ŕ*, *jazd-a* sú dvojfunkčné. Lichtman (1968, s. 103) vysvetľuje pádové prípony substantíva *let-ŕ* ako komplexnú afixálnu morfému, ktorá funguje ako synkretický element (spájajúci rôznorodé prvky), fungujúci súčasne ako formotvorný, ale i slovotvorný element. Analogické riešenie prijal V. V. Lopatin (1975, s. 397) i vo vzťahu k materiálnej vyjadrenej sufixácii, kde vchádza do zloženia formantu systém pádových prípon motivovaného substantíva *let-ŕ*. Podľa Lopatinovej mienky (op. cit., s. 394—395) systém motivovanej substantívnej paradigmy v novoutvorenom slove *letieť* → *let-ec-ŕ* vystupuje v uvedenej sufixácii ako slovotvorný prostriedok, ktorý spoločne s derivačnou morférou *-ec-* utvára substantívny sufixálny formant. Pádové prípony slova *let-ŕ* v konverzii *letieť* → *let* majú teda presne tú istú derivačno-paradigmatickú funkciu ako v sufixácii *letieť* → *let-ec-ŕ*.

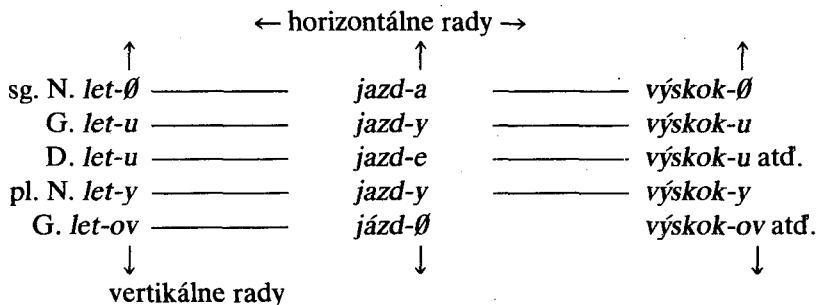
V prípade konverzie slovesa na substantívum (*letieť* → *let*) nemôžeme nájsť na lexikálnej rovine žiaden derivačný formant, a to je v podstate najväčšia odlišnosť konverzie od sufixálnych, prefixálnych, infixálnych, kompozičných a iných slovo-

tvorných postupov. Súbor pádových prípon: $-\emptyset$, $-u$, $-u$, $-\emptyset$, $-e$, $-om$, $-y$, $-ov$, $-om$, $-y$, $-och$, $-mi$ v konverzii *letieť* → *let* považujeme za substantívny slovotvorný konverzný formant, ktorým sme utvorili nové dejové meno *let- \emptyset* . Ak porovnávame morfematickú výstavbu konverzného substantívneho sufixálneho formantu so substantívnym sufixálnym formantom, zistíme, že práve v odlišnosti morfematickej výstavby konverzného formantu oproti sufixálnemu treba vidieť konverzný slovotvorný proces ako proces sui generis.*

Morfologická rovina v konverzii flektívnych slovných druhov i v afixácii sa správa úplne rovnako, iba v konverzii derivuje samostatne, bez pomoci lexikálnej roviny, zatiaľ čo v afixácii derivuje spoločne s lexikálnou rovinou. Konverziu *letieť* → *let- \emptyset* chápeme ako také odvodzovanie — teda predpokladáme fundujúce (konvertujúce) sloveso *letieť* a odvodené (konvertované) substantívum *let- \emptyset* , v ktorom sa ako derivačný formant využil súbor relačných substantívnych submorfém ako celok: $-\emptyset$, $-u$, $-u$, $-\emptyset$, $-e$, $-om$, $-y$, $-ov$, $-om$, $-y$, $-och$, $-mi$. Konverzia v takomto poňatí sa stáva sufixáciou, ktorá je materiálne vyjadrená. V slovenskej (slovanskej) konverzii sloviac na substantíva si lexikálna rovina „vypožičiava“ derivačné formanty z morfolologickej roviny, a to je najväčšia odlišnosť konverzného slovotvorného procesu od iných slovotvorných procesov.

J. Horecký (1971, s. 60) konštatuje, že relačné substantívne submorfémy tvoria uzavretý súbor, ktorý na rozdiel od slovotvorných formantov musí mať každé flektívne slovo. Náš nulový konverzný substantívny formant (nulová pádová prípona) je pevnou súčasťou tohto uzavretého súboru, a preto môže slúžiť ako reprezentant za celý súbor, a to v úlohe slovotvorného formantu i pádovej prípony N. sg. súčasne. V sufixácii *letieť* → *letec- \emptyset* pádová prípona $-\emptyset$ postačuje na dve funkcie naraz: 1. derivačnú spolu s $-ec-$; 2. flektívnu (tvarotvornú). Ak takéto poňatie aplikujeme aj na konverziu *letieť* → *let- \emptyset* , potom nulová pádová prípona v dejovom mene *let- \emptyset* bude zastávať presne tie isté dve funkcie: 1. derivačnú, avšak bez akéhokoľvek derivačného elementu z lexikálnej roviny; 2. flektívnu (tvarotvornú).

Nulová pádová prípona N. sg. (i všetky ostatné pádové prípony) sú v afixácii i v konverzii synkretické — dvojfunkčné. M. Dokulil (1968, s. 224) zdôrazňuje, že nulová pádová prípona má silné odôvodnenie v pádovom systéme, a to v rámci jednej paradigmy i v rámci rôznych paradigiem. R. S. Manučarjan (1971, s. 69) analyzovanú nulovú pádovú príponu nachádza na priesečníku horizontálnych a vertikálnych radov relačných substantívnych submorfém:

* Z technických príčin je vynechaná prehľadná tabuľka. Red.

V slovenčine sa v konverzii sloviess na substantíva dajú využiť ako inherentné substantívne konverzné formanty tieto súbory pádových prípon týchto substantívnych vzorov: *žglošiť* → *žgloš-θ* (chlap-θ), *postriekať* → *postrek-θ* (dub-θ), *rojíť sa* → *roj-θ* (stroj-θ), *zostaviť* → *zostav-a* (žen-a), *voňať* → *vôň-a* (ulic-a), *ošaliť* → *ošial-θ* (dlaň-θ), *riečť* → *reč-θ* (kosť-θ). V excerpicii sme nenašli konverzné využitie vzorov *srdc-e*, *vysvedčen-ie*, *hrdin-a*, *mest-o*, *dievč-a*. Najväčšiu homonymitu dosahuje substantívny konverzný formant -θ. Lexikálna hodnota oboch konverzných substantívnych formantov -θ, -a je v slovenčine i v češtine nulová, bez klasifikačnej sily, a preto sémantická klasifikácia konverzie sloviess na substantíva musí byť založená na sémantickej povahe východiskového slovesa.

3. *Konvertibilné a nekonvertibilné slovesá*. V konverzii sloviess na substantíva sú nekonvertibilné tie slovesá, ktoré majú medzi koreňovou a tematickou morférou morfémy alebo morfy akéhokoľvek druhu. Morfémy (morfy) medzi slovesným koreňom a tematickou morférou rozširujú slovesný kmeň a sloveso sa stáva nekonvertibilným. V slovenčine máme niekoľko konverzných párov, kde všetky morfémy rozšíreného konvertujúceho slovesného kmeňa prechádzajú bez zmeny do substantívneho kmeňa: *budovať* → *budova*, *osnovať* → *osnova*. Z okruhu konverzie vylučujeme Dokulilove príklady konverzie (1968), s. 238, 227): *pracovať* → *práca*, *obchodovať* → *obchod*, kde podľa J. Horeckého (1964, s. 66) vylučujeme derivačnú slovesnú morfému -ov-, a preto uvedené derivačné páry pokladáme za sufixálnu deriváciu.

Vid je silným brzdiacim, retardujúcim faktorom v konverzii sloviess na substantíva a opačne. Imperfektivizačné slovenské verbálne sufixy *ovať*, *-avať*, *-iavať*, *-ievať*, *-úvať* atď. robia slovenské sloveso nekonvertibilným: *obeh* ← (konverzia) — *obiehať* — *obežovať* — *obežúvať* — *obežávať* — *obežnúť*; *prepad* ← (konverzia) — *prepadáť* — *prepadávať* — *prepadúvať* — *prepadnúť*. Imperfektivizácia a perfektivizácia slovenského (slovanského) slovesa je vybudovaná na bohatej verbálnej afixácii. Neconvertibilitu slovesa na substantíva (i opačne) nezapríčiňuje celý verbálny sufix, ale len tie morfémy (morfy) verbálneho sufixu, ktoré nachádzame a vylučujeme medzi verbálnou koreňovou morférou a tematickou submorfou: *-ov(at)*, *-izov(at)*, *-č(it)*, *-k(at)*, *-áv(at)*, *-av(at)*, *-iav(at)*, *-iev(at)*, *-úv(at)*, *-ín(at)*, *-j(at)*, *-j(it)*, *-v(at)*, *-ot(at)*, *-n(út)*, *-ovat(iet)*, *-nat(iet)* atď. Verbá so sufixami *-at*, *-iet*, *-it*, *-út* konvertujú alebo sú perspektívne schopné konvertovať na substantíva, ak spĺňajú sémantický predpoklad pre konverzný proces.

Mnohé slovenské slovesá napriek sémantickému predpokladu sú nekonvertibilné, lebo majú nekonvertibilný sufix, ktorý má prvú derivačnú časť obsadenú morférami, ktoré rozširujú slovesný kmeň o jednu alebo viac morfém: *-ov-*, *-izov-*, *-č-*, *-k-*, *-áv-*, *-av-*, *-iav-*, *-iev-*, *-úv-*, *-ín-*, *-j-*, *-v-*, *-ot-*, *-n-*, *-ovať-*, *-nať-* atď. Asi dve tretiny konvertovaných dejových mien pochádza z prefigovaných sloviess, ktoré pohotovo konvertujú smerom na substantíva: *stratiť sa* → *strata*, *napraviť* → *náprava*, *vykopať* → *výkop*.

4. *Konvertibilné a nekonvertibilné slovesné vzory.* Spracovaním excerpčného materiálu zo šiestich zväzkov Slovníka slovenského jazyka (1958—1969) sme si vytvorili tabuľku konverznej produktivity slovesných vzorov. Morfematickou analýzou, založenou na konverzných zákonoch, sme zistili, že desať slovesných vzorov je konvertibilných v smere verbá → substantíva, jediný slovesný vzor *pracovať* je konvertibilný iba v smere substantíva → verbá: *podkova* → *podkovať*, *osnova* → *osnovať*, *budova* → *budovať* a slovesný vzor *žať* je nekonvertibilný v oboch smeroch.

Maximálnu konvertibilitu dosahujú vzory: 1. *chytať* (*prehrať* → *prehra*, *odpovedať* → *odpoveď*), 2. *robiť* (*krstiť* → *krst*, *tlačiť* → *tlak*), 3. *česať* (*rozpísať* → *rozpis*, *klamať* → *klam*).

Strednú konvertibilitu dosahujú vzory: 4. *niešť* (*vliecť* → *vlek*, *naniest* → *nános*), 5. *vidieť* (*šumieť* → *šum*, *sediť* → *sed*), 6. *brať* (*odberať* → *odber*, *odierať* → *oder*), 7. *kričať* (*hučať* → *huk*, *cvendžať* → *cveng*), 8. *hynúť* (*odsunúť* → *odsun*), 9. *trieť* (*zavrieť* → *záver*, *podoprieť* → *podpera*).

Minimálnu konvertibilitu dosahujú vzory: 10. *chudnúť* (*vypnúť* → *výpon*, *pripnúť* → *přípon*), 11. *rozumieť* (*ošalieť* → *ošiaľ*, *pohovieť si* → *pohov*), 12. *žuť* (*osiať* → *osev*, *ohriať* → *ohrev*), 13. *pracovať* (*podkova* → *podkovať*, *budova* → *budovať*, *osnova* → *osnovať*). Nekonzertibilný vzor: 14. *žať*(\emptyset).

Ak nie je konverzia slovies na substantíva prítomná v nejakom slovesnom vzore, nájdeme ju premiestnenú v iných vzoroch. Presúva ťažisko z jedného slovesného vzoru do druhého, pričom väčšina konverzných prípadov má analogický smer pohybu s afixálnou slovotvorbou.

5. *Dva konverzné zákony pre flektívne slovné druhy.* Prvý konverzný zákon presne ohraničuje priestor pre slovenské (slovanské) flektívne slovné druhy: motivujúce (konvertujúce) flektívne slovo musí mať rovnaký počet morférov ako má motivované — (konvertované) flektívne slovo, a to bez ohľadu na druh morférov. Konverzný zákon platí pre všetky neodvođené, afixálne odvođené slová i pre kompozitá, ktoré sú zložené z flektívnych slov. Uvedený zákon sa vzťahuje iba na tie derivačné páry flektívnych slov, v ktorých nie je jeden z členov sloveso, alebo kde pár tvoria dve slovesá:

rovnaký počet morférov (akýchkoľvek)
konvertujúce = konvertované

<i>zelen-ý</i>	→ <i>zeleň-\emptyset</i>	2 = 2
1 + 1	= 1 + 1	
<i>Ján-\emptyset</i>	→ <i>Jan-a</i>	2 = 2
1 + 1	= 1 + 1	
<i>suprug-\emptyset</i>	→ <i>suprug-a</i> (ruština)	2 = 2
1 + 1	= 1 + 1	
<i>prút-\emptyset</i>	→ <i>prút-ie</i>	2 = 2
1 + 1	= 1 + 1	

<i>markiz-∅</i>	→ <i>markiz-a</i> (poľština)	2 = 2
1 +1	= 1 +1	
<i>choť-∅</i> (m.r.)	→ <i>choť-∅</i> (čeština) (ž.r.)	2 = 2
1 +1	= 1 +1	
<i>čiern-o-hlav-ý</i>	→ <i>čiern-o-hlav-∅</i>	4 = 4
1 +1 +1 +1	= 1 +1 +1 +1	
<i>za-rob-i-ť</i>	→ <i>za-ráb-a-ť</i>	4 = 4
1 +1 +1 +1	= 1 +1 +1 +1	

Prvý konverzný zákon sa zakladá na rovnakom počte morféme konvertujúceho i konvertovaného slova, a preto sme ho pomenovali rovnomorfematický zákon. V angličtine platí pre všetky flektívne slovné druhy, vrátane sloviac.

Druhý konverzný zákon sme nazvali zákon jednomorfematickej prevahy slovesa, pretože platí pre tie derivačné páry, kde jeden člen z derivačného páru je sloveso, a potom platí, že prefigované (neprefigované) — konvertujúce (konvertované) sloveso má vždy o jednu morfému viac než druhé flektívne slovo:

<i>vy-let-ie-ť</i>	→ <i>vý-let-∅</i>	konvertujúce — konvertované sloveso má o jednu morfému viac:
1 +1 +1 +1	1 +1 +1	4 > 3
<i>na-rast-a-ť</i>	→ <i>ná-rast-∅</i>	
1 +1 +1 +1	1 +1 +1	4 > 3
<i>vy-tiec-∅-ť</i>	→ <i>vý-tok-∅</i>	
1 +1 +1 +1	1 +1 +1	4 > 3
<i>bud-ov-a</i>	→ <i>bud-ov-a-ť</i>	
1 +1 +1	1 +1 +1 +1	3 < 4 (všade rozdiel len jednej morfémy)
<i>pod-kov-a</i>	→ <i>pod-kov-a-ť</i>	
1 +1 +1	1 +1 +1 +1	3 < 4
<i>u-hoľ-nat-ý</i>	→ <i>u-hoľ-nat-ie-ť</i>	
1 +1 +1 +1	1 +1 +1 +1 +1	4 < 5
<i>zelen-ý</i>	→ <i>zelen-ie-ť</i> (sa)	
1 +1	1 +1 +1	2 < 3
<i>hospod-ár-∅</i>	→ <i>hospod-ár-i-ť</i>	
1 +1 +1	1 +1 +1 +1	3 < 4

Všimnime si, ako Dokulilove konverzné páry nedodržia druhý konverzný zákon, a preto ich nezaraďujeme do okruhu konverzie:

<i>prac-ov-a-t'</i>	→ <i>práv-a</i>	
1+1+1+1	1 +1	4 > 2 (rozdiel 2 morféme)
<i>linajk-ov-a-t'</i>	→ <i>linajk-a</i>	
1 +1+1+1	1 +1	4 > 2
<i>obchod-ov-a-t'</i>	→ <i>obchod-ø</i>	
1 +1+1+1	1 +1	4 > 2

Zložitosť a nesmierna bohatosť inventára verbálnych morféme v zadnom okruhu slovesného koreňa nášho slovenského (slovanského) slovesa je zároveň najsilnejšou priehradou, ktorá hatí prietok konverzie slovies na substantíva a opačne.

Prešov, Prostějovská 43

Bibliografia

- DOKULIL, M. a i.: Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Praha, Academia 1967. 780 s.
- DOKULIL, M.: Zur Frage der Konversion und Verwandter Wortbildungsvorgänge und Beziehungen. In: Travaux linguistiques de Prague. Prague 1968, s. 215—239.
- FILÍPEČ, J.: K otázce konverze a přechodu slovních druhů v dnešní češtině. Slovo a slovesnost, 33, 1972, s. 122—129.
- FURDÍK, J.: Zo slovo tvorného vývoja slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 82 s.
- HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 196 s.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 196 s.
- LOPATIN, V. V.: Problemy nulevogo slovoobrazovatel'nogo affiksa. In: Aktualnyje problemy russkogo slovoobrazovanija. 1. Red. A. N. Tichonov. Taškent, Taškentskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut im. A. Nizami 1975, s. 390—402.
- MANUČARJAN, R. S.: O poňati nulevogo pokazateľa v različnyh lingvističeskich aspektach. Naučnyje trudy Jerevanskogo pedinstituta russkogo i inostrannyh jazykov im. V. J. Briusova. 3. Moskva 1971, s. 51.
- ONDRUS, P.: Konverzia medzi slovnými druhmi v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 409—420.
- SMIRNICKIJ, A. I.: Leksikologija anglijskogo jazyka. Moskva, Moskovskij gosudarstvennyj universitet 1956, s. 71—99.
- SOTÁK, M.: Dejové substantíva v slovenčine a v ruštine. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 3—195.
- ZEMSKAJA, E. A.: Sovremennij russkij jazyk. Slovoobrazovanije. Moskva, Moskovskij gosudarstvennyj universitet 1973, s. 179—181.

КОНВЕРСИЯ ГЛАГОЛОВ НА ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ

Резюме

В отличие от М. Докулила и А. Смирницкого автор не считает переход производящего слова в производное словообразующим формантом. Конверсия в его понимании один из видов суффиксальной деривации. В качестве деривационных элементов применяется набор грамматических морфем морфологического уровня.

В конверсии на морфологическом уровне способ словообразования является автономным, с другой стороны в аффиксации, вследствие взаимодействия морфологического и лексического уровней, он приобретает характер неавтономного, т. е. комбинированного способа словообразования. Количество грамматических морфем, составляющее конверсивную пару производного слова, автор называет «синкретический формант», который в конверсии выполняет двойную роль: 1. на лексическом уровне является производным, но без деривационного лексического элемента; 2. на морфологическом уровне выполняет функцию грамматикализации.

ALTERNÁCIE VOKÁL/NULA A NULA/VOKÁL V SPISOVNEJ SLOVENČINE

LADISLAV DVONČ

1. V opisoch stavby jazykov, predovšetkým súčasných spisovných jazykov sa primeraná pozornosť venuje aj viac alebo menej pravidelným hláskovým zmenám, ktoré sa uplatňujú pri ohýbaní slov (vo flexii) alebo pri tvorení slov (v derivácii). Ide o striedania hlások čiže alternácie, skúmané sprvu v rámci tradičného hláskoslovnia, neskôr fonológie a najnovšie morfonológie ako osobitnej jazykovednej disciplíny. Po prvých, starších prácach, v ktorých išlo o ujasnenie si pojmu alternácie a určenie miesta alternácií v sústave jazyka (J. B. de Courtenay, N. V. Kruševskij, F. de Saussure), pristúpilo sa neskôr k opisom morfonologických systémov konkrétnych jazykov, pričom prvý tu bol priekopnícky opis morfonológie ruštiny (Trubetzkoy, 1934), novšie sú opisy morfonologických systémov ďalších slovanských jazykov, ako sú bulharčina (Aronson, 1974) alebo poľština (Laskowski, 1975), takže sa dnes hovorí o renesancii morfonológie (Bosák, 1976).

Celkový, pravda, nie úplne vyčerpávajúci pohľad na alternácie v spisovnej slovenčine sa podáva v rámci opisu fonologického systému (Pauliny, 1961, s. 94—109; Pauliny, 1968, s. 99—118) alebo v rámci hláskoslovnia (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 45—54). Okrem toho existujú dnes aj jednotlivé parciálne opisy a rozборы niektorých alternácií, či už vokalických alebo konsonantických, takže v budúcnosti bude možné vypracovať podrobný opis morfonologického systému spisovnej slovenčiny. V tomto príspevku chceme podať celkový pohľad na alternácie typu vokál/nula (V/\emptyset) a nula/vokál (\emptyset/V), ktoré patria v slovanských jazykoch k najčastejšiemu typu alternácií. Pri alternáciách tohto typu sa v súčasnej spisovnej slovenčine prejavuje veľký pohyb, ktorý vedie k ich novej organizácii. Je užitočné pozrieť sa na vývinové tendencie, ktoré sa prejavujú v tejto oblasti morfonologického systému súčasnej spisovnej slovenčiny. Vydeme z vokalického systému, resp. subsystému spisovnej slovenčiny, do ktorého počítame krátke vokály, dlhé vokály a diftongy, a ukážeme, ktoré členy tohto systému sa zúčastňujú a ktoré nezúčastňujú na alternáciách typu V/\emptyset a \emptyset/V , a naznačíme aj vývinové tendencie, ktoré sa tu prejavujú.

2.1. Krátke vokály v spisovnej slovenčine sú: *a, ä, o, e, u, i*. Centrálné postavenie majú vokály *a, o, e, u, i*, vokál *ä* má periférne postavenie (Dvonč, 1965, s. 136—141; Sabol, 1978, s. 21; Novák, 1980, s. 241—251).

Na alternácii V/\emptyset sa z centrálnych vokálov pravidelne zúčastňujú vokály *o, e* vo flexii aj derivácii (napr. *orol* — *orla, orlí, pes* — *psa, psi*), v menšej miere aj vokály *a, i*. Alternácia a/\emptyset sa uplatňuje pri skloňovaní niektorých slov srbochorvátskeho

pôvodu na *-ac, -ar* (napr. *Berac — Berca, Petar — Petra*), v súčasnej spisovnej slovenčine sa však čoraz viac obmedzuje (Dvonč, 1962, s. 41—45). Ani alternácia *i/θ* (napr. *miláčik — miláčka*) napriek istým náznakom na jej uplatňovanie sa v 40. a 50. rokoch sa v najnovších rokoch nejako výraznejšie neuplatňuje (Dvonč, 1979, s. 135). Alternácie *o/θ* a *e/θ* vo flexii sú produktívne v slovách s istými slovotvornými príponami, ktoré sa bežne využívajú na tvorenie nových slov (derivátov), napr. *-ec, -ok, -áreň/-eň*, inak sa tieto alternácie vyskytujú vo flexii aj v iných prípadoch, ide však o uzavretý počet slov (ktoré sa dajú taxatívne vypočítať) bez možnosti jeho rozširovania (*pes — psa, orol — orla* a pod.). V derivácii sú alternácie *o/θ* a *e/θ* tiež produktívne (napr. *kvietok — kvietkovaný, továreň — továrnička*). Vo flexii a derivácii sa v spisovnej slovenčine prejavuje dnes rozdielny stav v rámci substantív: kým pri apelatívach sa uvedené alternácie (aj niektoré iné alternácie) uplatňujú, pri propriách sa rušia, napr. *hudec — hudca, vačok — vačka*, ale *Hudec — Hudca/Hudca, Hudcov/Hudecov, Hudcovci/Hudecovci, Vačok — Vačoka, Vačokov, Vačokovci* (Blanár, 1947, s. 70—80). Teda skloňovanie vlastných mien a tvorenie slov od vlastných mien je charakterizované odstraňovaním alternácií (na rozdiel od používania alternácií pri skloňovaní apelatív a tvorení slov od takýchto substantív).

Alternácia *θ/V* vzniká tak, že sa pri ohýbaní slov alebo pri tvorení slov do niektorých spoluhláskových skupín vsúvajú samohlásky (krátke alebo dlhé) a dvojhlásky. Pri skloňovaní substantív sú to tvary s vkladnými hláskami v gen. pl. (na rozdiel od ostatných tvarov bez nich). Z krátkych vokálov sa na alternácii *θ/V* zúčastňujú vokály *o* (napr. *čiarka — čiarok*), *e* (napr. *vojna — vojen*), teda iba vokály stredného stupňa otvorenosti. Alternácia *θ/e* sa v súčasnej spisovnej slovenčine pri skloňovaní substantív značne obmedzila pripustením alternácie *θ/ie* popri alternácii *θ/e* v prípadoch ako *číslo — čísel/čísiel*, pri maskulínach sa ojedinelé prípady s alternáciou odstraňujú silným prenikaním centrálnej pádovej prípony *-ov* (napr. *Vráble — Vrábel/Vráblov*). Vo flexii má pevnejšie postavenie alternácia *θ/o*, ale aj tá je novšie zatláčaná neobyčajne produktívnou a živou alternáciou *θ/ie* (napr. *alžbetínka — alžbetínok/alžbetíniek* v hovorovej reči). Alternácie *θ/o* a *θ/e* vo flexii sú teda na ústupe, ich „pole pôsobnosti“ sa stále viac obmedzuje v prospech alternácie *θ/ie*. V odvodzovaní substantív sú tieto alternácie vcelku zriedkavé, rovnako zriedkavo sa vyskytujú v odvodzovaní adjektív a v ohýbaní čísloviek, napr. *kridlo — krídelko, čiapka — čiapočka, číslo — číselný, služba — služobný, jeden — jedna, jedno*. Okrem vokálov *o* a *e* sa na alternácii *θ/V* iné krátke vokály nezúčastňujú.

2.2. Dlhé vokály sú v spisovnej slovenčine *á, ó, é, ú, í*; sú pendantmi krátkych vokálov *a, o, e, u, i*. Dlhé *á* ako pendant krátkeho *ä* sa v spisovnej slovenčine nevyskytuje. Vo väčšine stredoslovenských nárečí, o ktoré sa opiera spisovná slovenčina, bolo dlhé *á* už v 15. stor. odstránené diftongizáciou *ä > ja* (Pauliny, 1963, s. 277). Keďže existujú iba dlhé fonémy *á, ó, é, ú, í*, nie však aj *ä*, možno hovoriť o tom, že z hľadiska vzájomnej korešpondencie krátkych a dlhých vokálov je

vokalickej sústavy spisovnej slovenčiny do istej miery nesymetrický, jedno miesto v sústave dlhých vokálov je „prázdne“. Z dlhých vokálov majú centrálnu postavenie *á, ú, í*, vokály *ó, é* majú periférne postavenie. V najnovšom období súčasnej spisovnej slovenčiny sa však pri fonémach *ó* a *é*, predovšetkým však *é* prejavuje tendencia, aby sa z periférie dostali do centra alebo aspoň bližšie k centru (Dvonč, 1968a, s. 102—115). Pôvodne sa fonémy *ó, é* v stredoslovenských nárečiach vyskytovali, boli však na začiatku 13. stor. v prevažnej väčšine týchto nárečí likvidované diftongizáciou *ó > uo* a *é > je* (Pauliny, 1963, s. 360). V spisovnej slovenčine sa neskôr uplatnila fonéma *é* po prijatí adjektívnych tvarov s dlhým *é* a tá istá fonéma spolu s fonémou *ó* aj na základe preberania slov cudzieho pôvodu a ich postupného zdomáčňovania.

Na alternácii *V/Ø* sa z dlhých vokálov zúčastňuje vokál *á* v ojedinelých prípadoch skloňovania slova *chrbát* a tvorenia slov od tohto substantíva. Táto alternácia sa novšie obmedzuje prenikaním skloňovania subst. *chrbát* bez alternácie *á/Ø*, resp. s ponechávaním *á* vo všetkých pádoch a aj s uplatňovaním sa derivátov bez takéhoto striedania, napr. *chrbáta, chrbáty, chrbátik* (Dvonč, 1974, s. 55—58).

Čo sa týka alternácie *Ø/V*, z dlhých vokálov tu na alternáciách zase participuje *á*. Ide o alternáciu *Ø/á* v prípade tvorenia tvarov gen. pl. typu *karta — karát*. Táto alternácia sa v súčasnej spisovnej slovenčine silne redukuje, tvary s *á* bývajú dnes najskôr iba súčasťou istých spojení slov, napr. *domček z karát*. Alternácia *Ø/á* rovnako ako alternácia *á/Ø* predstavuje v súčasnej spisovnej slovenčine periférnu alternáciu s minimálnym zastúpením. Niekedy sa ako alternácia *Ø/V* spomína aj alternácia *Ø/í*, napr. *začnem — začínam, vytnem — vytínam* (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 48); pretože však tvary *začnem* a *zачínam* nepatria do jednej paradigmy, ale do dvoch paradigiem *začať — začnem* a *zачínať — zачínam*, nejde tu o alternáciu *Ø/í*. Z dlhých vokálov sa teda na alternáciách zúčastňuje iba dlhé *á*; fonémy *ó, é, ú, í* sa na alternáciách *Ø/V* nezúčastňujú.

2.3. Do vokalickej sústavy spisovnej slovenčiny patria aj diftongy *ia, ô* (resp. *uo*), *ie* a *iu*. Centrálnu postavenie majú diftongy *ia, ô* a *ie*, diftong *iu* možno charakterizovať ako periférny (vyskytuje sa v obmedzenej miere v niektorých pádových príponách). Vo vývine stredoslovenských nárečí a neskôr vo vývine spisovnej slovenčiny vidieť jednak dotváranie sústavy dvojhlások (pribúdajú ďalšie diftongy), jednak aj pribúdanie pozícií, v ktorých sa vyskytujú dvojhlásky (Dvonč, 1964, s. 35—38). Starými diftongizáciami značne vzrástol počet slov s diftongami. V spisovnej slovenčine neskôr vznikla dvojhláska *iu* analogicky podľa dvojhlások *ia* a *ie*; novšie sa sústava dvojhlások dopĺňa o dvojhlásku *io* (Dvonč, 1968b, s. 187—190; Sabol, 1980, s. 174—177). Diftong *io* (z fonetického aj fonologického hľadiska, porov. napr. *matrioška — matriošok* s vkladným *o* ako po inej dlhej slabike) má rovnako ako diftong *iu* periférne postavenie. Popri *i*-ových diftongoch *ia, ie, iu* a *io* má spisovná slovenčina jeden *u*-ový diftong *uo* (pís. *ô*). Ak by sme prijali stanovisko, že v slovách typu *Guatemala* sa písané *gua* nevyslovuje ako *gva*, ale *gva*

Vokalicke fonémy

krátke		a	(ä)	o	e	u	i
dlhé		á	—	(ó)	(é)	ú	í
diftongy	i-ové	ia	—	(io)	ie	(iu)	—
	u-ové	—	—	ô	—	—	—

Alternácie typu V/θ a θ/V

V/θ	krátke vokály	(a/θ)	—	o/θ	e/θ	—	(i/θ)	
	dlhé vokály	(á/θ)	—	—	—	—	—	
	diftongy	i-ové	—	—	—	(ie/θ)	—	—
		u-ové	—	—	—	—	—	—
θ/V	krátke vokály	—	—	θ/o	(θ/e)	—	—	
	dlhé vokály	(θ/á)	—	—	—	—	—	
	diftongy	i-ové	—	—	—	(θ/ie)	—	—
		u-ové	—	—	(θ/ô)	—	—	—

(Trup, 1978, s. 123—125), potom by sme mali hovoriť aj o diftongu *ua* (išlo by iba o „fonetický diftong“, nie o diftong z fonologického hľadiska). Existencia diftongu *ô* (*uo*) ako *u*-ového diftongu umožňuje používať v spisovnej slovenčine ďalšie *u*-ové diftongy, rozširovať ich repertoár. Čo sa týka vzťahu diftongov a krátkych a dlhých vokálov, diftong *ia* patrí k vokálom *a*, *á* (druhou časťou diftongu *ia* je vokál *a*), diftongy *uo* (*ô*), a *io* k vokálom *o*, *ó*, diftong *ie* k vokálom *e*, *é* a diftong *iu* k vokálom *u*, *ú*. K vokálu *ä* niet dlhého *á*, o čom sme už hovorili, ale ani diftongu, ktorého druhou časťou by bol vokál *ä*.

Z diftongov sa na alternácii V/θ zúčastňuje dvojhláska *ie* (napr. *koniec* — *konca*). Táto alternácia sa týka uzavretého počtu slov, v súčasnej spisovnej slovenčine nie je produktívna. Ostatné diftongy sa na alternácii V/θ nezúčastňujú.

Na alternácii θ/V sa zúčastňujú diftongy *ie* a *ô*. Alternácia θ/ie (napr. *hra* — *hier*) sa využíva v hojnej miere a je v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívna. V tvaroch gen. pl. substantív feminín a neutier stáva sa táto alternácia univerzálnou a narúša aj takú typickú črtu spisovnej slovenčiny, ako je rytmický zákon (*výhra* — *výher/výhier*, *Mlynárce* — *Mlynárieč*, *číslo* — *čísel/čísiel* atď.). Má teda výrazne centrálnu postavenie a toto jej postavenie sa stále viac posilňuje. Na rozdiel od nej alternácia θ/ô ako ďalšia alternácia typu θ/V má v súčasnej spisovnej slovenčine

minimálne zastúpenie, je to periférna alternácia. Vo všetkých prípadoch, v ktorých sa vyskytuje, býva aj alternácia \emptyset/ie (napr. *jamka — jamiek/jamôk*).

3. Na alternácii V/\emptyset a \emptyset/V v súčasnej spisovnej slovenčine participujú predovšetkým niektoré vokalicke fonémy s centrálnym postavením. V obidvoch typoch alternácií najsilnejšie zastúpenie majú vokály *o*, *e* (alternácie o/\emptyset , e/\emptyset a \emptyset/o , \emptyset/e), pričom alternácie \emptyset/o a \emptyset/e sa v súčasnosti oslabujú (najmä však alternácia \emptyset/e). Alternácie a/\emptyset , i/\emptyset a $á/\emptyset$, $\emptyset/á$ majú periférne postavenie a sú charakterizované čoraz väčším ústupom. Na rozdiel od alternácií typu \emptyset/o a \emptyset/e , ktoré prenechávajú svoje miesto alternácii \emptyset/ie , alternácie a/\emptyset , i/\emptyset , $á/\emptyset$ a $\emptyset/á$ sa nenahrádzajú inou alternáciou alebo inými alternáciami, ale sa odstraňujú. Diftong *ô* sa ako alternant využíva iba okrajovo (napr. *jamka — jamôk*), zato diftong *ie* prejavuje dnes veľkú produktivitu v type alternácie \emptyset/V (*číslo — čísiel* popri *čísel*, *Mlynárce — Mlynárie*), kým v type V/\emptyset je tiež neproduktívny (napr. *koniec — konca*). Najväčší pohyb pri alternáciách typu V/\emptyset a \emptyset/V je v oblasti flexie, v oblasti derivácie je takýto pohyb zreteľne menší. Jednotlivé alternácie sa rozdielne uplatňujú aj podľa slovnodruhovej príslušnosti slov (predovšetkým pri substantívach pri ich ohýbaní a aj pri odvodzovaní slov od substantív). V rámci substantív možno pritom pozorovať rozdielny stav pri apelatívach a pri propriách.

Celkove možno konštatovať, že pre slovenský vokalickeý systém je príznačný prehlbujúci sa izomorfizmus, pre alternácie typu V/\emptyset a \emptyset/V je príznačné silné zjednodušovanie, obmedzovanie takýchto alternácií na niekoľko základných, ktoré postupne nadobúdajú stále silnejšie postavenie.

Pripájame dva prehľady: 1. prehľad vokalickeých foném v súčasnej spisovnej slovenčine, 2. prehľad alternácií typu V/\emptyset a \emptyset/V v spisovnej slovenčine. Vychádzame z platnej kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny (uvádzame však aj diftong *io*, lebo sa používa pri prepise slov z cyriliky do latinky). Periférne vokalickeé fonémy a periférne alternácie sa uvádzajú v zátvorkách.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepka 26

Bibliografia

- ARONSON, G.: Morfonologija bolgarskogo slovoizmenenija. (Prel. T. V. Popov — N. G. Obušenko-va.) Moskva, Progress 1974. 264 s.
- BLANÁR, V.: Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine. *Slovo a tvar*, 1, 1947, s. 70—80.
- BOSÁK, J.: Renesancia morfonológie. *Slavica Slovaca*, 11, 1976, s. 306—314.
- DVONČ, L.: Skloňovanie srbochorvátskych slov na -ac. *Slovenská reč*, 27, 1962, s. 41—45.
- DVONČ, L.: K vývinu dvojhlasok v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 35—48.
- DVONČ, L.: K otázke ä v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 136—141.
- DVONČ, L. (1968a): K otázke dlhých samohlások v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 102—115.

DVONČ, L. (1968b): K systému dvojhlások v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 33, 1968, s. 187—190.

DVONČ, L.: Alternácie á/ø a ø/á v spisovnej slovenčine. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23—24. 1971—1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 55—58.

DVONČ, L.: Dynamika morfológického systému súčasnej spisovnej slovenčiny. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1979. 237 s. (rukopis).

LASKOWSKI, R.: Studia nad morfonologią współczesnego języka polskiego. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1975. 144 s.

NOVÁK, L.: Výraz nomumentalizácie v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 9. Prednášky XVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 241—251.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 122 s. — 2. vyd.: 1968. 128 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.

SABOL, F.: O fungovaní slovenských dvojhlások. Slovenská reč, 45, 1980, s. 174—177.

SABOL, J.: Hierarchia vzťahov vo fonologickom podsysteme slovenských samohlások. Rocznik Slawistyczny, 39, 1978, s. 19—23.

TRUBETZKOY, N. S.: Das morphonologische System der russischen Sprache. In: Travaux du Cercle linguistique de Prague. V/2. Praha 1934.

TRUP, L.: Výslovnosť hláskových skupín *gua, gue, gui* v španielskych slovách. Kultúra slova, 12, 1978, s. 123—125.

АЛЬТЕРНАЦИИ ТИПА ГЛАСНЫЙ/НОЛЬ И НОЛЬ/ГЛАСНЫЙ В СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Альтернации типа гласный/ноль и ноль/гласный в современном литературном языке характеризует процесс их ограничиваения в несколько основных групп, которых положение постепенно приобретает всё важнейшее значение.

PRÍČASŤOVÉ POLOVETNÉ KONŠTRUKCIE

ANNA ORAVCOVÁ

Teoretické východiská, na základe ktorých vyčleňujeme syntaktickú kategóriu polovetných konštrukcií, sme uviedli v predchádzajúcich príspevkoch (Oravcová, 1978; 1980). Pri klasifikácii polovetných konštrukcií vychádzame z morfolologickej formy ich základného člena — predikátu polovetnej konštrukcie. Primárne delíme polovetné konštrukcie na tri skupiny: I. prechodníkové polovetné konštrukcie (N) — TRANSGRESÍV; II. príčastové polovetné konštrukcie (N) — PARTICÍPIUM; III. infinitívne polovetné konštrukcie (N) — INFINITÍV. V článku sa podrobnejšie zaoberáme druhou skupinou polovetných konštrukcií — príčastovými polovetnými konštrukciami.

Základným členom príčastových polovetných konštrukcií je ich predikát vyjadrený činným alebo trpným príčastím. Spisovná slovenčina má tieto príčastové tvary (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 491—502): Činné príčastie prítomné, ktoré majú iba osobné slovesá. Tvorí sa od všetkých nedokonavých slovies príponou *-úci* (*-úca*, *-úce*) a príponou *-iaci* (*-iaca*, *-iace*), *-aci* (*-aca*, *-ace*). Činné príčastie minulé, ktoré sa tvorí z druhej podoby infinitívneho kmeňa dokonavých slovies (ktorých infinitívny kmeň sa končí na samohlásku alebo dvojhlásku) príponou *-vši* (*-všia*, *-všie*). Činné príčastie minulé majú tiež iba osobné slovesá. Trpné príčastie sa tvorí zo slovesného kmeňa príponami: *-ný* (*-ná*, *-né*, *-ní*), *-tý* (*-tá*, *-té*, *-tí*) a *-ený* (*-ená*, *-ené*, *-ení*).

Príčastia činné i trpné majú tvary prídavných mien a tak isto sa aj skloňujú. S prídavnými menami ich spája aj adjektívna kategória zhody. Činné príčastia sa zhodujú (v rode, čísle a páde) s pomenovaním činiteľa alebo nositeľa svojho deja a trpné príčastia sa zhodujú s pomenovaním nositeľa svojho deja alebo jeho paciensa. Príčastia sa podobne ako prídavné mená používajú vo vete ako prívlastky. Príčastia sú však slovesnými tvarmi, majú slovesné kategórie intencie slovesného deja a vidu, vyjadruje sa nimi dej ako proces, ako dynamický príznak. Stratou tejto významovej zložky vzniká zo slovesného tvaru prídavné meno. Kritériom adjektivi-zácie je možnosť utvoriť z príčastia príslušné adverbium, prípadne abstraktné substantívum, ako aj schopnosť stupňovania: *vyhovujúci* — *vyhovujúco* — *vyhovujúcejší*, *unavený* — *unavenosť* — *unavenejší*...

Pravda, o charaktere príčastí nemožno rozhodnúť úplne, ak sú vytrhnuté zo syntaktických vzťahov v konkrétnom kontexte. Rovnaké tvary môžu mať v rôznych syntaktických postaveniach rozdielny charakter:

- (1) *Vedúca prišla do práce.*
- (2) *Vedúca úloha robotníckej triedy...*
- (3) *Cesta, vedúca do Bratislavy, bola rozkopaná.*

- (1) *Promovaný konečne prišiel.*
- (2) *Promovaný lekár nastúpil do služby.*
- (3) *Študent, práve promovaný na lekára, bol šťastný.*

Na príkladoch vidieť, ako sa v závislosti od kontextu mení charakter aj syntaktická funkcia tvarov. Tvary *vedúca* a *promovaný* sa v prvom prípade substantivizovali a vo vete majú funkciu podmetu. V druhom prípade ide o adjektivizované prídavné slovesá so syntaktickou funkciou zhodného prívlastku. V treťom prípade sú tie isté tvary prídavnými so syntaktickou funkciou zhodného rozvitého prívlastku (v rámci celej vety). Okrem tejto funkcie sú prídavné slovesá v poslednom prípade základom predikátu prídavných polovetných konštrukcií, ktorý s pomenovaním agensa, nositeľa alebo paciensa deja utvára polopredikačnú syntagmu.

Substantivizované a adjektivizované prídavné slovesá z nášho výskumu vylúčujeme. Nezaobráame sa ani prídavnými slovesami, ktoré sa používajú v prísudku dvojčlenných viet ako prísudkové výrazy, napr. *Ulica bola tichá, bez vresku detí, voňajúca posvätným prachom staroby.* (Plávka) Pri polovetných konštrukciách sú dôležité iba prídavné slovesá, ktoré sú predikátmi prídavných polovetných konštrukcií a ktoré so subjektmi polovetných konštrukcií utvárajú polopredikačné syntagmy vybudované na polopredikačnom vzťahu.

Anteponované holé prídavné slovesá so syntaktickou funkciou prívlastku nepokladáme za polovetné: *Ešte som uvidela, ako sa mu otvoril padák a vyletel z neho strakatý, škriekajúci vták.* (Chudoba) Zo syntagmatického spojenia *škriekajúci vták* je jasné, že ide o prídavné sloveso — vyjadruje sa ním dynamický príznak, no tento príznak je vo vete bez aktualizáčnych kategórií. Anteponované holé prídavné slovesá (s vetnočlenskou funkciou prívlastku) sú spojené so substantívami tesne, determinujú ich, nie je medzi nimi polopredikačný vzťah. Taká istá situácia je aj pri trpných anteponovaných prídavných slovesách: *Vyvolaná reakcia ho zrejme uspokojila.* (Papp)

Pri postponovaní prídavného prívlastku okrem toho, že medzi ním a substantívom vzniká uvoľnenejší vzťah (ten je aj pri adjektívnom postponovanom prívlastku), prídavné sloveso nemôže byť nerozvité, ale vyžaduje si doplnenie (v závislosti od intencnej hodnoty slovesa, ktorého je tvarom). Tým sa aj jeho príslušnosť k slovesnému systému, a teda aj k slovesným funkciám vo vete zosilňuje.

- (1) *Chlapec, spievajúci peknú pesničku, chodí po lese.*
- (2) *Spievajúci chlapec chodí po lese.*

V (1) sa prídavné sloveso *spievajúci* okrem dynamickosti príznaku obsiahnutej v jeho sémantike ničím neodlišuje od prídavného mena: *spievajúci chlapec* — *pekný chlapec*. Tak isto ako prídavné meno bližšie určuje substantívum *chlapec*, zhoduje sa s ním v rode, čísle a páde, je zhodným prívlastkom. V (2) sa okrem dynamickosti príznaku realizuje aj tranzitná povaha slovesného deja. Rozvité prídavné sloveso, pretože má vo vete funkciu prívlastku (zastupuje vedľajšiu prívlastkovú vetu), tiež bližšie určuje substantívum *chlapec*. Okrem determinačného vzťahu je tu však aj vzťah polopredikačný. Prídavným sa činiteľovi deja pripisuje príznak (činnosť) tak ako

finitným slovesným tvarom. No tento príznak je nesamostatný, funguje iba popri príznaku vyjadrenom určitým slovesným tvarom. Príčastie ako neurčitý slovesný tvar nemôže samo osebe fungovať vo vete v úlohe predikátu, lebo nemôže vyjadrovať predikačné kategórie času a spôsobu. Tie sa uvedomujú na základe určitého slovesného tvaru, vyjadrujúceho hlavný vetný dej.

Formálnu štruktúru všetkých príchastových polovetných konštrukcií možno zachytiť ako

(N) — PARTICÍPIUM

(S_{PK}) — P_{PK}

Pri príchastových polovetných konštrukciách môžu byť subjekty hlavného deja a deja vyjadreného príchastím rozdielne :

(1) S_{PK} ≡ S

(2) S_{PK} ≡ O alebo iným vetným členom

Pri činných príchastiach ide o totožnosť subjektu príchastovej polovetnej konštrukcie so subjektom, objektom alebo iným vetným členom, ktorý je činiteľom alebo nositeľom deja vyjadreného príchastím : *Ten menší, kráčajúci vľavo, obrátil na mňa prísnu tvár s tenkými fúzikmi, ...* (Kot) — *Iffland kývol na štyroch ušpinených vojakov, sediacych na kanape.* (Bednár)

Konštrukcie s trpným príchastím majú svoj subjekt totožný so subjektom, objektom alebo iným vetným členom, ktorý je nositeľom alebo paciansom deja vyjadreného príchastím : *Obrovské zotaté jedle, obkrútené pichľavým drôtom, boli podmínovane.* (Pravda) — *Maja sa vybrala cez les k obľúbenému buku a vyliezla do jeho hustej, voňajúcej koruňy, vyumývanej dažďom.* (Preklad)

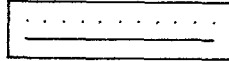
Keď má príchastie doplnkovú funkciu, situácia je podobná. (V doplnkovej funkcii však príchastie nemusí byť rozvité.) Subjekt príchastovej polovetnej konštrukcie môže byť totožný so subjektom hlavného vetného deja, potom ide o podmetový doplnok : *Chlapi stáli zdrevenení nad týmto zjavením.* (Horák) Keď je subjekt príchastovej polovetnej konštrukcie totožný s objektom vety, ide o predmetový doplnok : *Rifata, toho, čo mal včera svadbu, našli ráno zabitého.* (Minárik)

Pri príchastových polovetných konštrukciách je dôležité, aby bol vzťah (S_{PK}) — P_{PK} polopredikačný. (Polopredikačný, lebo predikačné kategórie času a spôsobu sa vyjadrujú inak ako pri predikácii v dvojčlennej vete.)

V príchastových polovetných konštrukciách sa uvedomuje relatívny čas na základe pomeru hlavného deja a deja vyjadreného príchastím. Využíva sa pritom kategória slovesného vidu. Činné príchastia prítomné (tvoria sa len od nedokonavých slovies) vyjadrujú súčasnosť deja s hlavným vetným dejom. Činné príchastia minulé (tvoria sa len od istých dokonavých slovies) vyjadrujú nesúčasnosť, dej vyjadrený príchastím sa uskutočnil pred základným dejom vety. Pri trpných príchastiach sa kategória slovesného vidu využíva na vyjadrenie pomerného času pravidelne iba pri činnostných slovesách. Trpnými príchastiami nedokonavých činnostných slovies sa vyjadruje nesúčasnosť deja vyjadreného príchastím s hlavným vetným dejom. Pri stavových

slovesách sa trpné prídavné tvoria iba od dokonavých slovies (trpný tvar tu nemá pasívny význam, ale význam výsledkového stavu) a môže sa nimi vyjadriť aj súčasnosť (pri doplnkovej funkcii prídavných).

Pri vyjadrovaní súčasnosti hlavný dej a dej vyjadrený prídavným prebiehajú v tej istej časovej rovine

Soňa, čakajúca v izbičke Dubovského, sa natešene dívala na otvárajúce sa dvere. (Bednár) → *Soňa, ktorá čakala v izbičke Dubovského, sa (súčasne) natešene dívala na otvárajúce sa dvere.*

Pri doplnku ide o súčasnosť dejov vždy: *Vojaci, ktorí ma strážili, dali sa dobrovoľne poviazať a ja som sa ocitol na slobode, oslavovaný celou obcou.* (Jaroš) → ... *ja som sa ocitol na slobode a bol som (prítom) oslavovaný celou obcou.*

Nesúčasnosť dejov sa vyjadruje činným minulým prídavným a trpným prídavným dokonavých činnostných slovies, keď prídavné majú vo vete prídavnú funkciu. Dej vyjadrený prídavným predchádza pred hlavným dejom:

Pošúchal si líce, zájdené slabým rumeňom. (Hronský) → *Pošúchal si líce, ktoré bolo (už predtým) zájdené slabým rumeňom.*

Slovesná kategória spôsobu sa realizuje tak isto ako pri prechodníkových polovetných konštrukciách. Dej vyjadrený prídavným platí vo väčšine prípadov v tom istom modálnom rámci ako prídavný, ktorý svojim finitným tvarom vyjadruje kategóriu spôsobu: *Na mokrej dlažbe sa zrkadlili autá ovešané papierovými kvetmi.* (Chudoba) *Správni chlapi, pijúci pivo, odišli do novej oceľiarne...* (Sloboda)

O tom, že kategória spôsobu je prídavným polovetným konštrukciám vlastná, svedčí fakt, že dej vyjadrený prídavným sa nemusí odohrávať v tom istom modálnom rámci ako hlavný vetný dej: *Do vedomia rodičov by sa mal osobitne vpísať najmä okruh otázok uverejnených na záver, nemyslíte?* (Pravda) — *Do vedomia rodičov by sa mal osobitne vpísať okruh otázok, ktoré boli uverejnené na záver, nemyslíte?* V hlavnej vete je podmienovací spôsob, vo vedľajšej oznamovací.

V polopredikáčnej syntagme (N) — PARTICÍPIUM sa realizuje okrem predikáčnych kategórií času a spôsobu aj kategória zhody. Prídavné sa s pomenovaním svojej nadradenej substancie zhoduje v rode, čísle a páde, či má vo vete funkciu prídavnku alebo doplnku.

Zhoda v nominatíve: *Bol to veľmi zvláštny dom, nezvyčajný projekt, vyznačujúci sa svojráznou architektúrou a nevidaným riešením.* (Handzová) — *Pod cestou sa zeleneli široké pímiové koruny, obsypané šuškami.* (Chudoba) — *Ležala žalostne stíchnutá, nevládala ani hlavičku obrátiť.* (Mináč)

Zhoda v genitíve: *Vo výklade je presila plošných konštrukcií vyjadrujúcich logické a príčinné súvislosti medzi javmi.* (Mistriek) — *O pol dvanástej prišiel do jednej z nemeckých zemľaniek, premenenej teraz na veliteľské stanovište majora Griščenka, zástupca tankistov.* (Pravda)

Zhoda v datíve: *Vodiči sú však povinní umožniť odbočenie vodičovi dávajúcemu znamenie o zmene*

smeru. (Technické noviny) — *Zmysle mu pomaly mizli útržky a zdrapy krátkej reči, ktorú chcel predniesť vojakom, nastúpeným na dvore.* (Bednár)

Zhoda v akuzatívne: *Cez doskové dvere, otvárajúce sa rovno na chodník, prenikli do Krížnej ulice zreteľné slová a vety.* (Hečko) — *Tvorba Laca Novomeského znamenala nové štádium slovenskej lyriky predovšetkým v tom, že do nej priniesla obraznosť, oslobodenú od ustrnulých návykov a predstáv.* (Slovenské pohľady) — *Keď si znovu posadali, uvidel som svojich rodičov pekne oblečených a pekne učesaných a bol som rád, že ich vidím.* (Jarunková)

Zhoda v lokáli: *So svojím iránskym kolegom bude predsedáť rokovaniu o dohodách týkajúcich sa rozvoja obchodnej a hospodárskej spolupráce medzi Francúzskom a Iránom.* (Pravda) — *Majstra sme našli v malej chudobnej dielničke, osvetlenej petrolejovou lampou.* (Bunčák)

Zhoda v inštrumentáli: *Na svete je niekoľko múzeí so zbierkami obsahujúcimi až 500 kusov meteoritov.* (Hajduk — Štohl) — *Na druhej strane krčil sa malý domec a nad dverami, potiahnutými železnou roletou, visela modrá tabuľa, na ktorej bolo napísané:* (Jašík)

Príčastie, ktoré je základom predikátu príčastovej polovetnej konštrukcie, sa podobne ako predikát dvojčlennej vety rozvíja inými vetnými členmi, vedľajšími vetami, vetnými členmi aj vedľajšími vetami súčasne.

Nerozvité príčastie môže byť jadrovým výrazom príčastovej polovetnej konštrukcie iba vtedy, keď má vo vete funkciu doplnku: *Kutinov Ondriš prišiel pod Háje nahneváný, v myslí mu bil hnev na Katu z noci.* (Bednár)

Predikát príčastovej polovetnej konštrukcie rozvitý predmetom: *Tieto tri filmy vznikli za sebou a takmer plasticky odkrývali režisérov rukopis, v ktorom je pevne zakotvený realizmus života opierajúci sa o dramatickú krivku psychológie konania.* (Pravda) — *Ťažkú podlahovú skupinu nahradil priehradový rám zhotovený z pevnostných hliníkových rúrok.* (Technické noviny) — *Videl ho v duchu ako stojí u Kutinovcov, opretý o krosná, v páse sa prehybuje dopredu,...* (Bednár)

Predikát príčastovej polovetnej konštrukcie rozvitý príslovkovým určením: *Mladému Rusovi zase príde čosi na um z jeho detstva: stáda tučných kráv, vyzváňajúcich pri návrate z paše zvoncami trojhlasne.* (Zelinová) — *Keď si ju vybral, vstal a pobral sa na osobné oddelenie, skryté v Lesičku.* (Sloboda) — *Hlboko naklonený cez zábradlie usiloval sa rozoznať potme, či je voda temná, či je z hôr,...* (Jonáš)

Predikát príčastovej polovetnej konštrukcie rozvitý doplnkom: *Je to viacfunkčný prostriedok slúžiaci ako signál v dvoch štylistických rovinách.* (Mistrík) — *Je to veľká skupina plastov označovaná ako teplom tvrditeľné hmoty.* (Kovačič — Bína) — *Týždeň sedel na policii zavretý ako vyzvedač, a iste by si bol viac posedel, nebyť zákroku učenca.* (Urban)

Predikát príčastovej polovetnej konštrukcie rozvitý vedľajšou vetou: *Kým sa však mohla obrátiť k dverám, stačila ešte zazrieť slabý pohyb svokrinej ruky, naznačujúci, aby zostala.* (Zelinová) — *Viktor Bonifác, presvedčený, že od života nečaká už celkom nič, sedel pri mori,...* (Handzová)

Predikát príčastovej polovetnej konštrukcie rozvitý súčasne vetným členom i vedľajšou vetou: *V hlasoch oboch chlapov sa ozýval tón zreteľne naznačujúci, že koniec večera znamenal by aj koniec púhej výmeny zdvorilostí.* (Preklad)

Príčastové polovetné konštrukcie (resp. ich predikát) majú vo vete funkciu prívlastku a doplnku.

Doplnkom je príčastová polovetná konštrukcia vtedy, keď:

1. jej základný člen — particípium (predikát) je s hlavným predikátom vety v koordinačnom vzťahu,
2. dej vyjadrený príčastím je s hlavným dejom súčasný,
3. vzťah predikátu príčastovej polovetnej konštrukcie a jeho subjektu je polopredikátny,

P _{PK}	S - P _{PK}						P - P _{PK}		pomer dejav	SS'	PD	vetno- členská funkcia
	AK	PS	DK	ND	PT	MN	TT'	KK'				
1. PARTI- CÍPIUM	+	-	-	+	+	-	++	++	+-	++	<i>pišúci</i>	
2. PARTI- CÍPIUM	+	-	+	-	-	+	++	-+	-+	+-	<i>napísavší</i>	
3. PARTI- CÍPIUM	-	+	-	+	-	-	++	++	+-	++	<i>písaný</i>	
4. PARTI- CÍPIUM	-	+	+	-	-	-	++	++	++	++	<i>napísaný; zblednutý</i>	

Symbols: AK — aktívum, PS — pasívum, DK — dokonavosť, ND — nedokonavosť, PT — prítomnosť, MN — minulosť; T — totožnosť, T' — netotožnosť, K — koordinácia, K' — determinácia, S — súčasnosť, S' — nesúčasnosť, P — prívlastok, D — doplnok

f) možnosť rozvitia pri doplnku, záväzná rozvitosť pri prívlastku

3. (S_{PK}) - P_{PK} utvárajú polopredikačnú syntagmu vyjadrovanie kategórií času (relatívneho) a spôsobu

4. P_{PK} - P

a) koordinačný vzťah (pri doplnkovej funkcii predikátu príchastovej polovetnej konštrukcie)

b) nie sú v žiadnom syntaktickom vzťahu (pri prívlastkovej funkcii predikátu príchastovej polovetnej konštrukcie)

5. P_{PK} má v rámci vety syntaktickú funkciu:

a) doplnku

b) prívlastku

6. substitúcia príchastovej polovetnej konštrukcie a hlavnej vety pri doplnku a príchastovej polovetnej konštrukcie a vedľajšej prívlastkovej vety pri prívlastku

7. príchastová polovetná konštrukcia zachováva význam vety, z ktorej vznikla

8. vyjadruje sa ňou druhý dej v rámci jednoduchej vety

9. príchastová polovetná konštrukcia je prostriedkom syntaktickej kondenzácie

10. postpozícia predikátu príchastovej polovetnej konštrukcie pri prívlastkoch

11. možnosť intonačného vyčlenenia predikátu príchastovej polovetnej konštrukcie

Príchastové polovetné konštrukcie rozdeľujeme podľa syntaktickej funkcie ich predikátu do dvoch základných skupín. V jednej má participium funkciu doplnku a v druhej funkciu prívlastku.

I. S_{PK} ≡ S, O;

P_{PK} = PARTICÍPIUM

(N) - PARTICÍPIUM

$P_{PK} - P =$ koordinácia

$P_{PK} =$ doplnok

Na základe vlastností predikátu sa prvá skupina príchastových polovetných konštrukcií delí na tri podskupiny a v každej podskupine sa rozlišuje subjektový a objektový doplnok.

1. $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM act. prít. nedok.

a) $S_{PK} \equiv S =$ podmetový doplnok

b) $S_{PK} \equiv O =$ predmetový doplnok

2. $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM pas. nedok.

a) $S_{PK} \equiv S =$ podmetový doplnok

b) $S_{PK} \equiv O =$ predmetový doplnok

3. $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM pas. dok.

a) $S_{PK} \equiv S =$ podmetový doplnok

b) $S_{PK} \equiv O =$ predmetový doplnok

II. $S_{PK} \equiv S, O,$ iným vetným členom; $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM

(N) – PARTICÍPIUM

$P_{PK} =$ prívlastok

(N) – PARTICÍPIUM = aj determinácia

Prívlastkom vo vete môžu byť všetky participiálne tvary, preto túto skupinu príchastových polovetných konštrukcií delíme na štyri podskupiny:

1. $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM act. prít. nedok.

2. $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM act. min. dok.

3. $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM pas. nedok.

4. $P_{PK} =$ PARTICÍPIUM pas. dok.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV

Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
ORAVCOVÁ, A.: Charakteristika polovetných konštrukcií. *Jazykovedný časopis*, 29, 1978, s. 141–150.
ORAVCOVÁ, A.: Obsah a forma v polovetných konštrukciách. *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 35–39.

ПРИЧАСТНЫЕ ПОЛУПРЕДИКАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ

Резюме

В статье дается определение причастных полупредикативных конструкций и приводится список их характерных признаков. Автор разбивает этот тип конструкций на две основные группы в зависимости от функции, которую предикат причастной полупредикативной конструкции выполняет в предложении. В первом типе конструкций является предикат причастной полупредикативной конструкции вторым сказуемым, во втором типе – определением.

VÝSKUM REČOVÝCH PORÚCH PRI PARKINSONOVSKOM SYNDRÓME

JANA DVONČOVÁ — VIERA NÁDVORNÍKOVÁ

V štúdiu *Fonetický výskum rečových porúch pri dyskinézach* (Jazykovedný, časopis, 31, 1980, s. 152—158) sme referovali o výskume rečových porúch pri nervových ochoreniach postihujúcich extrapyramídový motorický systém a zdôvodnili sme, prečo sme zamerali svoj výskum na rečové poruchy pri parkinsonovskom syndróme. Charakterizovali sme toto ochorenie, stručne sme zhrnuli doterajší výskum a načrtli schému nášho výskumu. V závere sme konštatovali, že predpoklad existencie rečového systému fungujúceho pri rečovej komunikácii sa na základe niektorých výsledkov nášho výskumu javí ako reálny. Nazdávame sa, že je vhodným východiskom na riešenie aj teoretických otázok rečovej komunikácie.

V tejto štúdiu chceme podrobnejšie rozobrať materiál, ktorý sme získali pri výskume. Podrobnejšie štatistické hodnotenie podáme osobitne.

Súbor osôb. Z pôvodného súboru 61 osôb trpiacich na parkinsonovský syndróm (liečených na Neurochirurgickej klinike LF v Bratislave) sme vybrali užší súbor 24 osôb (15 mužov a 9 žien) postihnutých rozličným typom a stupňom tohto ochorenia. U nich sme hodnotili ich rečový výkon na základe 16 parametrov (op. cit., s. 156). Vzhľadom na to, že išlo o výskum zameraný v prvom rade na skúmanie artikulácie hlások ako na jeden z najdôležitejších parametrov pri posudzovaní rečovej komunikácie z hľadiska jej zrozumiteľnosti a dôležitý aj pre späťosť rečového a jazykového systému (Dvončová, 1980, s. 82), vybrali sme na podrobné skúmanie artikulácie fonetickými metódami (segmentáciu na segmentátore, oscilografiu a spektrografickú analýzu) z tohto súboru ešte užší súbor 12 osôb (9 mužov a 3 ženy), ktorých stav sme hodnotili ako stredne ťažký stupeň ochorenia. Výber sme urobili aj na základe percentuálneho zhodnotenia artikulačných chýb typických pre ochorenie na parkinsonovský syndróm. Nezahrnuli sme do tohto súboru tých pacientov, u ktorých sa nevyskytovali artikulačné chyby, ani takých pacientov, ktorých pokročilý stav ochorenia spôsobil úplný rozpad artikulačných stereotypov a viedol k strate zrozumiteľnosti ich rečového prejavu. Taký výber pri podobných výskumoch používajú aj iní autori. Z praktického hľadiska zodpovedal tento postup aj tomu, že sa vyberali takí pacienti, u ktorých sa dá predpokladať, že by rehabilitácia reči bola potrebná a mala význam. Zo štatistického hľadiska výsledky uvedené v tabuľkách I, II charakterizujú iba tento užší súbor a necharakterizujú ochorenie ako celok.

Stredná hodnota chýb u jednotlivcov v tomto súbore sa pohybuje v rozmedzí 1—6 % u mužov a 0,16—0,80 % u žien. Vek pacientov sa pohyboval v rozmedzí od 47 do 80 rokov.

Rozsah textov. Rozsah textov u jednotlivých osôb predstavoval súbory rečových skúšok, z ktorých najkratší súbor obsahoval 872 hlások a najdlhší 5483 hlások. Priemerná dĺžka textu je 2972 hlások. Do súboru sme vybrali také osoby, od ktorých sme získali viacej nahrávok a u ktorých rozsah spontánnej reči v rámci textu jednej osoby predstavoval najmenej tretinu, zväčša vyše polovice hlások z ich celého textu.

Výpočet strednej hodnoty chýb. * Na odhad strednej hodnoty chýb u i -tej osoby $A^{(i)}$ ($i = 1, 2, \dots, 12$) sme vzhľadom na rôzny rozsah súborov jednotlivých rečových skúšok použili vážený aritmetický priemer chýb $X^{(i)}$. Platí

$$X^{(i)} = \sum_{j=1}^8 c_j^{(i)} P_j,$$

kde $c_j^{(i)} = \frac{h_j^{(i)}}{h^{(i)}}$ je váhový koeficient j -tej rečovej skúšky ($j = 1, 2 \dots 8$), $P_j^{(i)}$ je percento chýb pri j -tej skúške, $h_j^{(i)}$ je rozsah j -tej skúšky a $h^{(i)}$ je celkový rozsah všetkých rečových skúšok u i -tej osoby. Toto číslo súhlasí s percentom chýb vypočítaných podľa vzorca

$$\frac{a^{(i)}}{h^{(i)}} \cdot 100 \%$$

kde $a^{(i)}$ je celkový počet chýb u i -tej osoby.

Stredná hodnota chýb u mužov (žien) sa odhaduje tiež váženým aritmetickým priemerom chýb jednotlivcov podľa vzorca

$$\bar{X} = \sum_i \frac{h^{(i)}}{N} X^{(i)} = \sum_i \frac{a^{(i)}}{N} \cdot 100 \%$$

kde N je rozsah súboru všetkých rečových skúšok u všetkých mužov (žien), pričom sumácia sa robí cez všetkých mužov (ženy). Zlomok $\frac{h^{(i)}}{N}$ sa nazýva váhový koeficient i -tej osoby. Výsledky skúmania sú zhrnuté v tabuľke I, II.

Stredná hodnota chýb u mužov celkovo je

$$\bar{X}_m = 2,89$$

a u žien

$$\bar{X}_z = 0,35$$

* Matematické riešenie výpočtov navrhol dr. Gejza Wimmer, CSc., vedecký pracovník Kabinetu fonetiky FFUK.

Výslovnosť žien bola teda celkovo lepšia ako výslovnosť mužov. To súhlasí so zistením I. S. Coopera (1969), ktorý uvádza signifikantný rozdiel v počte rečových chýb medzi pohlaviami (18,2 % u mužov, 5,3 % u žien). Autor, pravda, hodnotí ochorenie ako celok.

Charakter textov. Materiál obsahuje nahrávky týchto skúšok: voľné rozprávanie, dialóg, počítanie od 1 do 20, pomenúvanie predmetov na obraze, čítanie neznámeho textu z čítanky, čítanie štandardného textu pripraveného na tento výskum, čítanie súboru vybraných slov, čítanie riekanky, čítanie viet s rôznym melodickým priebehom, spev piesne podľa voľby pacienta. Pacienti teda mali príležitosť pre rečový výkon vo všetkých bežných rečových situáciách a v rečových skúškach zachytiť realizácie všetkých slovenských hlások, a to hlavne v troch základných pozíciách: na začiatku, vnútri a na konci slova. Materiál poskytuje aj možnosť sledovať koartikulácie hlások a suprasegmentálne javy.

Ako najdlhší možný čas jedného vyšetrenia sme stanovili 20 minút. Podľa zdravotného stavu pacienta bolo nevyhnutné čas rečového prejavu pacienta v niektorých prípadoch skrátiť, čo znamenalo skrátiť alebo vypustiť niektoré skúšky.

Výklad obsahu niektorých pojmov. Pre ďalší výklad treba objasniť niektoré pojmy, ktoré ďalej používame.

Predovšetkým je to pojem elementárnej komunikácie. Je pre nás východiskom pri hodnotení reči pacienta. Predstavuje rečovú komunikáciu v relatívne pokojnom, nehlučnom prostredí za účasti 1—3 cudzích osôb. To zodpovedá situácii v rodine alebo v nemocnici a postačuje pacientovi na zaobstaranie základných životných potrieb. V podobnej situácii sa uskutočňoval aj výskum. Nahrávka sa robila v tichej komore**, v ktorej okrem pacienta bola prítomná logopédka alebo ošetrovatelka.

K základným pojmom patrí aj pojem typu a stupňa ochorenia. Vymedzenie obidvoch týchto pojmov opierame o hodnotenie artikulácie pacienta. Pojem typu a jeho vymedzenie preberáme od H. Wodeho (1970, s. 39), ktorý sa až dosiaľ najpodrobnejšie zaoberal fonetickým rozborom reči parkinsonikov. Podľa neho rozoznávame typ I (odbúravanie ústnych striktúr), typ II (poruchy znelosti hlások), typ III (rozmanité iné poruchy, ktoré sú prípadne kombinované s poruchami typu I alebo II).

Wodeho určenie stupňa poruchy, v ktorom sa na základe artikulácie hodnotí vlastne predpokladaný stupeň zrozumiteľnosti reči pacienta, sme nahradili delením na tri stupne: 1. stupeň — ľahké ochorenie bez artikuláčnych chýb, 2. stupeň — stredne ťažké ochorenie, pri ktorom stredná hodnota chýb má rozsah od 0,1 do 6 %, 3. stupeň — ťažké ochorenie, charakterizované artikuláčnymi poruchami s výskytom nad 6 %. Tento spôsob hodnotenia umožňuje lepšiu kvantifikáciu chýb a znižuje vplyv experimentátorovej interpretácie zrozumiteľnosti textu.

** Tichú komoru láskavo zapožičala II. ORL klinika, primár MUDr. Z. Bargár, za čo mu srdečne ďakujeme.

Vymedzenie pojmu artikulačnej chyby patrí k teoreticky dôležitým problémom. Nemožno jednoducho každú odchýlku od ideálneho vzoru zvukovej realizácie príslušného textu označiť za rovnako vážnu chybu.

Hovoriaci môže urobiť v rečovom prejave dvojaký druh chýb. Vo fonetickej terminológii sú u nás zaužívané termíny ortofonická a ortoepická chyba. Ortofonická chyba je nenáležitá artikulácia hlásky, v dôsledku čoho vzniká nezodpovedajúci zvukový efekt. Ide o poruchu v rámci rečového výkonu. Hovoriaci zvyčajne netrpí poruchami v oblasti fonologického systému, iba nenáležite zvukovo realizuje fonému. Ortoepickou chybou je nesprávne použitie správne artikulovanej hlásky. V niektorých prípadoch ide o kríženie fonologických systémov, napr. spisovného a nárečového. Rečový výkon je neporušený.

Toto zdanlivo jednoduché a prehľadné delenie chýb naráža v praxi na ťažkosti. Ortofonická a ortoepická výslovnosť majú svoju normu v každom kolektíve. Ortoepická výslovnosť je priamo spätá s jazykovým systémom. Ortofonická norma tesne súvisí s artikulačnou bázou jazyka, ale je tiež tesne spätá s fonologickým systémom. Ten je jej organizujúcim činiteľom v celkovom fungovaní zložitého rečového mechanizmu.

V našom prípade sme postupovali tak, že sme chyby rozdelili na ťažké a ľahké poruchy artikulácie hlások. Za ťažkú chybu pokladáme poruchu takej vlastnosti hlásky, ktorá z fonologického hľadiska predstavuje relevantnú vlastnosť odpovedajúcej fonémy. Pri takej artikulačnej poruche vzniká iná hláska, ktorá koreluje s inou fonémou. Pre pacienta má, pravda, hláska platnosť pôvodnej fonémy. Do tejto skupiny zaraďujeme aj úplný zánik hlásky. Vzhľadom na to, že hranica oslabenia hlásky nie je jednoznačne daná, lebo oslabovanie sa deje u parkinsonikov postupne, boli sme nútení zaraďovať do tejto skupiny aj všetky prípady zreteľného oslabenia artikulácie hlásky. Zodpovedá to aj hodnoteniu chýb ako typických pre parkinsonizmus. Medzi ľahké chyby sme zaraďovali drobné individuálne ortofonické chyby (napr. mierny sigmatizmus a i.) a bežné ortoepické chyby.

Uvedená tabuľka chýb (s. 61—62) je zostavená na základe ťažkých porúch, ľahké poruchy sa v nej neberú do úvahy. Na zhodnotenie významného rozdielu medzi ľahkými poruchami u parkinsonikov a u kontrolnej skupiny zdravých ľudí nemáme dosiaľ k dispozícii dostatočne spracovaný materiál.

Vlastná fonetická problematika, ktorá nás zaujíma, sa týka väčšiny parametrov, ktoré sme si vybrali na sledovanie. Pri ich hodnotení sme postupovali metódou opakovaného počúvania, teda auditívneho hodnotenia reči pacientov. Artikuláciu sme skúmali u našich pacientov cez akustický výsledok, lebo zvyčajne používané organogenetické metódy by boli pre pacientov príliš zaťažujúce. Auditívne hodnotenie sme dopĺňovali vyššie spomínanými akustickými rozbormi.

Preberieme teraz jednotlivé parametre a všimneme si ich vzťah k artikulácii.

Dýchanie. Dychová zložka je veľmi dôležitá pre vznik rečového signálu, lebo priamo podmieňuje fonáciu a reč všeobecne. Dychová dyskoordinácia predstavuje

Tabuľka 1

	Muži	Rozprávanie	Dialóg	Obrazy	Počítanie	Spev	Čítanie z čítanky	Čítanie štand. textu a riekaniek	Čítanie súboru slov	Celkovo	Vážený aritmet. priemer
A ¹	1	675	—	540	383	46	—	678	320	2642	2,04
	2	11	—	6	3	2	—	27	5	54	
	3	1,629	—	1,111	0,783	4,347	—	3,982	1,562	2,043	
A ²	1	238	829	—	313	500	1177	973	—	4030	0,992
	2	1	18	—	1	1	19	1	—	40	
	3	0,420	2,171	—	0,319	0,2	1,614	0,102	—	0,992	
A ³	1	151	—	700	236	213	—	1009	153	2462	1,989
	2	3	—	18	1	—	—	24	3	49	
	3	1,986	—	2,571	0,423	—	—	2,378	1,960	1,990	
A ⁴	1	736	13	402	236	304	—	756	889	3336	5,755
	2	40	—	43	1	2	—	31	75	192	
	3	5,434	—	10,69	0,423	0,657	—	4,100	8,436	5,755	
A ⁵	1	722	17	852	1720	808	269	881	175	5444	4,408
	2	8	1	140	8	2	—	54	27	240	
	3	1,108	5,882	16,43	0,465	0,247	—	6,129	15,428	4,408	
A ⁶	1	1459	16	—	236	—	—	—	—	1711	2,337
	2	38	—	—	2	—	—	—	—	40	
	3	2,604	—	—	0,847	—	—	—	—	2,337	
A ⁷	1	1254	79	417	123	30	368	104	352	2727	5,4265
	2	27	5	53	1	1	26	10	25	148	
	3	2,153	6,329	12,71	0,813	3,333	7,065	9,615	7,102	5,427	
A ⁸	1	2903	—	733	294	—	706	445	402	5483	0,784
	2	29	—	3	1	—	7	2	1	43	
	3	0,999	—	0,409	0,340	—	0,991	0,449	0,248	0,784	
A ⁹	1	—	98	795	246	76	98	33	—	1376	2,834
	2	—	22	14	1	—	—	2	—	39	
	3	—	22,44	1,761	0,40	—	—	6,06	—	2,834	

zreteľne nepriaznivý zásah do rečového prejavu ako celku, ovplyvňuje jeho dynamiku, najmä členenie pauzami. Nepriaznivý vplyv dychovej dyskoordinácie sa výraznejšie prejavuje skôr v oblasti suprasegmentálnej. V krátkych rečových prejavoch segmentálne javy badateľne neovplyvňuje. Možno predpokladať, že v dlhšom prejave koreluje s oslabením artikulácie jednotlivých hlások.

Tabuľka 2

	Ženy	Rozprávanie	Dialóg	Obrazy	Počítanie	Spev	Čítanie z čítanky	Čítanie štand. textu a riekaniek	Čítanie súboru slov	Celkovo	Vážený aritmet. priemer
A ¹⁰	1	1045	—	—	—	74	117	—	—	1236	0,161
	2	2	—	—	—	—	—	—	—	2	
	3	0,191	—	—	—	—	—	—	—	0,161	
A ¹¹	1	3287	—	176	213	88	—	298	284	4346	0,322
	2	5	—	1	—	—	—	1	7	14	
	3	0,152	—	0,568	—	—	—	0,335	2,464	0,322	
A ¹²	1	—	261	—	118	47	446	—	—	872	0,802
	2	—	5	—	—	—	2	—	—	7	
	3	—	1,915	—	—	—	0,448	—	—	0,802	

1 = rozsah súboru

2 = počet chýb

3 = % počtu chýb

Fonácia. Hlasová dysfónia rozmanitého charakteru má u parkinsonikov intermitujúci priebeh. Postihuje hlasový prejav ako celok, nepriaznivo ovplyvňuje suprasegmentálne javy, predovšetkým melódiu. V spojení s akceleráciou tempa výrazne znižuje zrozumiteľnosť rečového prejavu. Spôsobuje zmeny znelych spoluhlások na neznelé a umožňuje vznik neznelých alebo neplnozvučných vokálov. Vlastná farba vokálov sa pod vplyvom dysfónie zreteľne nemení; z auditívnej stránky sú vokály medzi sebou zreteľne rozoznateľné.

Rinofónia. Nazalizácia rečového prejavu, spôsobená porušenou funkciou mäkkého podnebia, býva trvalá alebo intermitujúca. Ak je trvalá v celom prejave a nie je kombinovaná s výraznou poruchou artikulácie alebo tempa reči, nespôsobuje podstatné zhoršenie zrozumiteľnosti reči, ale skôr pôsobí rušivo z estetického hľadiska. Pacienti si ju alebo nevšímajú, alebo naopak preceňujú jej význam pre zrozumiteľnosť reči. Rinofónia postihujúca len kratšie odseky sa auditívne výrazne prejavuje najmä v slabikách s ostrými sykavkami.

Hlasový začiatok. Skúmaniu hlasového začiatku sa venujeme osobitne. Nazdávame sa, že táto zaujímavá problematika si zaslúži väčšiu pozornosť, než aká sa jej bežne v literatúre venuje. Len okrajovo sa totiž konštatuje, že parkinsonikom pôsobí ťažkosť realizovať tvrdý hlasový začiatok (Wode, 1970, s. 38). Toto konštatovanie sa zhoduje aj s našimi skúsenosťami. Nazdávame sa, že by sa neschopnosť týchto pacientov tvoriť tvrdý hlasový začiatok dala vhodne využiť v medicínskej diagnostike.

Iterácie. V literatúre o parkinsonizme sa iterácie často spomínajú. Pokladáme za vhodné rozlišovať opakovanie hlásky od opakovaní slova alebo slabiky. Ak pokladáme slabiku za základnú jednotku reči, opakovanie menšej alebo väčšej jednotky ako slabika nemusí spočívať na tom istom princípe. V našom materiáli sa vyskytuje opakovanie prvej hlásky slova, ponášajúce sa na zajakanie, ktoré však so zajakaním nie je totožné (napr. [šštvoro detí]). Ďalej opakovanie slabík, častí slov a celých slov. Výraznou črtou tohto opakovania je jeho mimovoľný charakter. Opakovanie slov sa neponáša na opakovanie slov u zdravých osôb, u ktorých ide napr. o zdôraznenie slova alebo vyplnenie pauzy. Parkinsonovské opakovanie nemá nijakú funkciu a má výrazný monotónny echolalický charakter. (Např. pacient rozpráva o svojej rodine: [dve céri céri sú do-domáce... bofi tu ňevesta ňevesta a sin].)

S prípadmi skutočnej palilálie, takej aká sa opisuje v literatúre, sme sa nestretli. Usudzujeme, že je zriedkavá.

Vypúšťanie hlások, slabík a slov je v reči parkinsonikov časté. Má zrejme istú súvislosť s oslabením artikulácie hlások. Jestvuje neprerušovaný rad prípadov od oslabenia hlások až k ich zániku. Zánik hlások býva častejší v zrýchlenom tempe, zdá sa však, že nie je priamo úmerný tempu reči. Pravdepodobne oveľa tesnejšie súvisí s oslabovaním striktúr. Vypúšťanie spoluhlások v spoluhláskových skupinách ťažko u parkinsonikov hodnotiť bez kontrolnej skupiny zdravých osôb.

Zánik koncových hlások a slabík súvisí jednak s dychovou dyskoordináciou a ďalej zrejme aj s tým, čo M. Seeman (1955, s. 59) nazýva „vyhasínaním artikuláčného popudu“, pri ktorom sa artikulácia hlások postupne silno oslabuje.

Suprasegmentálne javy sme hodnotili iba globálne na základe počúvania, lebo sa nám nepodarilo získať pôvodne plánovaný melograf. Melódia bola vo všetkých prípadoch ochorenia monotonizovaná. Je to črta, ktorá vystupuje u týchto pacientov najvýraznejšie. V ľahších prípadoch ochorenia stráca sa individuálne citové zafarbenie melódie, mohli by sme azda povedať, že sa stráca to, čo niektorí autori nazývajú oživenosť melódie. Znižuje sa aj tónový rozsah melodických priebehov. Je zaujímavé, že pri zhoršovaní ochorenia zostáva však pomerne dlho zachovaná tendencia k rozlišovaniu fonologicky funkčných priebehov (klesavej melódie uspokojivo ukončenej výpovede, stúpavej melódie zisťovacej otázky), aj keď, pravda, v obmedzenom tónovom rozsahu. H. Wode (1970, s. 29) o melodických priebehoch vraví, že je ťažko ich u pacientov hodnotiť, lebo nejestvuje dostatok detailných výskumov melódie normálnej reči, o ktoré by sa mohol opierať. Špeciálnym testom zisťuje, že kategória emfázy je u pacientov zachovaná. Ak pacienti nie sú schopní uskutočniť svojím hlasom zmenu melódie, vyjadrujú emfázu pomocou zosilnenia hlasu. Čiastočne sme získali podobné skúsenosti. Naš materiál ukazuje na to, že v priebehu ochorenia dochádza k monotonizácii často skôr ako k výraznej poruche artikulácie hlások. V ťažkých prípadoch ochorenia je melódia úplne monotónna.

V rámci dynamiky sme si všimli rozdiely vo výraznosti prízvučných a neprízvučných slabík. Udržiava sa v obmedzenej miere aj pri zhoršovaní ochorenia.

Nebadať, že by porucha dynamiky korelovala výrazne s poruchami artikulácie. V niektorých ťažších prípadoch ochorenia sme badali, že sa prízvuk posúva na koniec slova. Je zaujímavé, že tento posun koreloval so zvyšovaním únavy pri rečovom výkone.

Rečové tempo parkinsonikov, ako sme sa už o tom zmienili, býva značne vyrovnané. Podľa nášho materiálu usudzujeme, že zmena tempa patrí k prvým príznakom ochorenia v oblasti rečového výkonu. Tempo býva alebo akcelerované alebo retardované. Môže byť pritom vcelku vyrovnané (t. j. v celom rečovom výkone pomerne jednaké), alebo kolísavé (t. j. zreteľne sa meniace po istých odsekoch). Niekedy je akcelerácia výrazná pri dlhších slovách. Ide o tzv. interverbálnu akceleráciu. Podľa H. Wodeho (op. cit., tabuľka na s. 35), objavuje sa spomalené tempo pri všetkých typoch ochorenia a u všetkých stupňov ochorenia okrem nulového (podľa Wodeho stupnice). U všetkých Wodeho pacientov je spomalené tempo sprevádzané aj tichým hlasom. Prípady zrýchleného tempa H. Wode neuvádza. V našom materiáli sa objavovali prípady zrýchleného tempa najmä v spontánnej reči (v rozprávaní) a niekedy silno kontrastovali s pomalším tempom iných rečových skúšok toho istého pacienta.

Zrozumiteľnosť sme hodnotili len globálne na základe počúvania. Tieto výsledky nepokladáme za konečné. Na presnejšie zhodnotenie zrozumiteľnosti treba vypracovať súbor auditívnych testov a na testovanie použiť viaceré skupiny poslucháčov.

Z oblasti gramatického jazykového systému sme sledovali iba niekoľko základných parametrov: správnosť gramatických tvarov, vetnú skladbu, prenikanie dialektizmov alebo inojazykových prvkov (maďarských, českých). Chyby nepredstavovali iný stav, než aký badať v reči každého zdravého hovoriaceho, ak nehovorí dôsledne spisovne.

Z výhradne fyziologických javov nesúvisiacich priamo s rečovým prejavom sme sledovali tras končatín. V uvedenom súbore sa tras objavoval zväčša po istom čase trvania rečových skúšok (možno ako následok únavy), nekoreloval výrazne s nijakým z vyššie uvedených parametrov. Nazdávame sa, že tu ide o podobný jav, aký zistil R. Netsell (1975, s. 176), totiž že zrýchľovanie rečového tempa a zrýchľovanie pohybov pri chôdzi sú dva nezávislé príznaky. Tras končatín je zrejme nezávislý príznak vo vzťahu k rečovej motorike.

Sústredíme sa teraz na oblasť artikulácie, ktorej sme venovali pri výskume najväčšiu pozornosť.

Artikuláciu pokladáme za zvlášť dôležitú oblasť tak z teoretického hľadiska, ako aj z praktického hľadiska rečovej komunikácie pacienta. Ortofonicky a ortoepicky dobrá artikulácia môže vyvážiť poruchy reči v iných parametroch (napr. slabú zvučnosť hlasu) a podstatne zvýšiť zrozumiteľnosť reči postihnutého.

Až dosiaľ skúmal najpodrobnejšie a najsústavnejšie rečové poruchy parkinsonikov H. Wode (1970). Na základe rozboru porúch rozdelil parkinsonikov do troch typov (typy I, II, III). Najpodrobnejšie prepracoval typ I, ktorý sa vyznačuje

poruchami ústnych striktúr. H. Wode rozoznáva 6 skupín týchto porúch (op. cit., s. 35—36): 1. ľahké uvoľňovanie (leichte Lenisierung), 2. záver nahradený úžinou (Verschluss:Spirans), 3. otvorenejšiu úžinu (offene Spirans), 4. oslabenie trecieho šumu (verringerte Reibung), 5. stratu konsonantických šumov až do nezrozumiteľnosti hlásky (unverständlich); v rámci tohto typu ešte uvádza to, že znelé spoluhlásky sa javia ako dlhé, zatiaľ čo očakávané neznelé sú krátke. Znelosť sa šíri aj na segmenty, ktoré by mali byť neznelé.

Na základe rozboru nášho materiálu artikulačných porúch typu I, ktorý bol zastúpený najpočetnejšie, stanovili sme tieto skupiny porúch ústnych striktúr: 1. skupina. Hlásky majú mierne oslabené závery a mierne rozšírené úžiny, čo im dodáva celkovo charakter oslabenej, menej zreteľnej artikulácie. Sú však ešte dobre rozpoznateľné. Spoluhlásky majú tendenciu zanikať medzi niektorými samohláskami. Táto porucha sa vcelku ponáša na oslabenie artikulácie niektorých hlások u zdravých osôb. U nich ide zväčša o niektorú z hlások *l, j, h, v*, zatiaľ čo u parkinsonikov sa oslabuje ktorákoľvek hláska.

2. skupina. Polozáverové spoluhlásky *c, č, dz, dž* majú oslabenú záverovú fázu artikulácie. Oslabenie môže byť také veľké, že sa tieto hlásky zmenia na zodpovedajúce úžinové spoluhlásky (*c* sa mení na *s*, *č* na *š* atď.). Táto porucha je auditívne nápadná, môže pri nej dôjsť aj k zámene slova (*kočík — košík*). Oscilogram č. 1: ma(*čičk*)a, kontrolná osoba: ma(*čičk*)a.***

3. skupina. Záverové spoluhlásky majú oslabený záver, explózia je predĺžená a sprevádzaná trecím šumom, ktorý sa ponáša na asibiláciu. Tá sa v normálnej slovenskej výslovnosti vyskytuje len ojedinele pri *ť, ď*. Oscilogram č. 3: t(*ank*).

4. skupina. Záverové spoluhlásky sú reprezentované len záverovou fázou, ktorá bez zreteľnej explózie, alebo vôbec bez explózie hoci len naznačenej miernym šumom, voľne prechádza do nasledujúcej samohlásky. Auditívne sa javí hláska ako oslabená. Oscilogram č. 4: vše(*tko*).

5. skupina. Pri záverových spoluhláskach nie je v dôsledku oslabenia striktúr riadny záver a počas tohto neúplného záveru ešte aj svalové napätie zrejme kolíše, takže vzniká slabý nepravidelný trecí šum. Oscilogram č. 5: s(*ánk*)y, č. 6: kv(*et*)y.

6. skupina. Charakter spoluhlások je v dôsledku silného oslabenia striktúr značne narušený. Neznelé spoluhlásky sa menia na znelé. Celkove ide o neprerušované znenie hlasu, pri ktorom sa ešte rozpoznávajú vokály od konsonantov. Oscilogram č. 7: báb(*íga*) = bábika, č. 8: (*za-i*) = šaty.

7. skupina. Nastáva úplný rozpad artikulácie, reč sa stáva nezrozumiteľná. Namiesto spoluhlások sa objavuje len pritlmenie hlasu.

Poruchy znelosti a neznelosti hlások predstavujú dosť komplikovaný problém. V slovenčine je znelosť a neznelosť spoluhlások fonologicky funkčná. Pritom

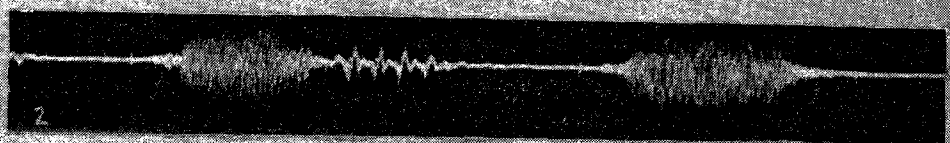
*** Rozsiahlejší experimentálny materiál, na základe ktorého sú spracované predkladané závery, nebolo možné publikovať z technických príčin (spôsob tlače).

Oscillogram

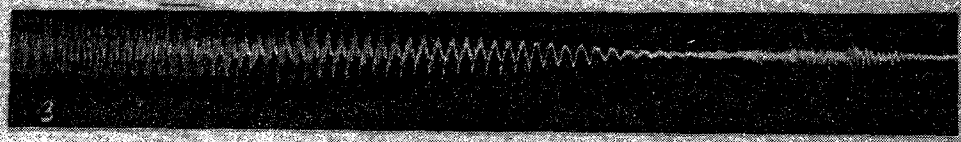
1.1 de/lik/e

1.2 kontrolas ancha na/lik/e

1.3 l/er/

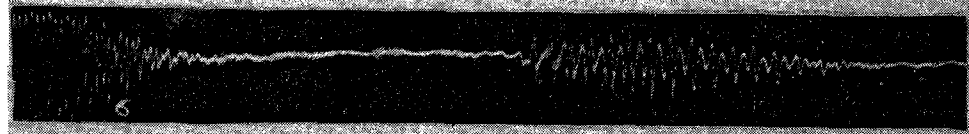
1.4 re/lik/e

1.5 er/er/

1.6 er/el/r

1.7 er/er/ - Babina

1.8 er/er/ - Babina

dochádza k rozmanitým zmenám v rámci koartikulácie. V nižšom štýle bežne hovorenej reči sa navyše nezachovávajú dôsledne zákonitosti znelostnej asimilácie spisovnej výslovnosti. Tejto otázke by bolo treba venovať u parkinsonikov starostlivo pripravený špeciálny výskum s použitím kontrolnej skupiny. Na základe nášho materiálu nebolo možno vyvodiť presné závery. Môžeme iba súhlasíť s Wodeho tvrdením, že typ I a typ II sa spolu nemiešajú. Pri type I sme nezistili preukázateľné prípady straty znelosti spoluhlások. Auditívne síce niektoré prípady pôsobili akoby išlo o stratu znelosti, ale pri podrobnom experimentálnom rozbere sa ukázalo, že je to iba dojem. Tieto spoluhlásky boli také krátke (okolo 30—40 milisekúnd), že ich rozpoznanie nemohlo byť spoľahlivé a tým zrejme vznikal chybný dojem o ich neznelosti. Intermitujúca strata znelosti vokálov sa vyskytuje pri intermitujúcej afónii, pričom si vokál zvyčajne zachováva vokalickú farbu, je od iného vokálu rozpoznateľný.

Deformácia vokalickej farby sa vyskytuje až v ťažších prípadoch ochorenia. Vokály majú tendenciu k posunu formantov smerom k strednému stredovému vokálu (následok zníženia pohyblivosti artikulačných orgánov). Vo veľmi ťažkých prípadoch ochorenia strieda sa tento stredný stredový vokál s mierne naznačenými striktúrami. Niekedy sú mierne naznačené zmeny vokalickej farby. Reč je nezrozumiteľná. Auditívne vzniká dojem, že sa zachovávajú striktúry na hranici slabík.

Z hľadiska delenia na stupne ochorenia hranice medzi jednotlivými stupňami nie je možno stanoviť len na základe artikulačných porúch. Za presnejšie pokladáme delenie na základe percentuálneho výpočtu výskytu chýb. Zhruba možno povedať, že skupina 2—4 je charakteristická pre II. stupeň ochorenia, skupina 5—7 pre III. stupeň.

Záver. Pri ochorení na parkinsonovský syndróm porucha reči sa v jednotlivých parametroch prejaví len vtedy, ak sú ochorením postihnuté tie svalové skupiny, ktoré sa priamo zúčastňujú na tvorbe rečového signálu. Ak sa poruchy týkajú elementárnych zložiek rečového výkonu, t. j. dýchania, fonácie a artikulácie a ak dochádza k strate tých zvukových vlastností, ktoré sú relevantné pre rozlišovanie foném, rečový systém sa narúša. Rečový systém je pevne spätý celok, ktorý nemá bezprostredný vzťah k ostatnej motorike tela, je však tesne spätý s jazykovým systémom.

*Kabinet fonetiky FFUK
Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

*Logopedická poradňa
NsP akad. L. Dédera
Bratislava, Limbová 5*

Bibliografia

- COOPER, J. S.: *Involuntary Movement Disorders*. New York Hoeber *Medical Division*, Harper and Row 1969. 59 s.
- DVONČOVÁ, J.: *Fyziologická fonetika*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 156 s. + obr. príl.
- DVONČOVÁ, J. — NÁDVORNÍKOVÁ, V.: Fonetický výskum rečových porúch pri dyskinézach. *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 152—158.
- NETSELL, R. — DANIEL, B. — CELESIA, G.: Acceleration and Weakness in Parkinsonian Dysarthria. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 40, 1975, s. 170—178.
- SEEMAN, M.: *Poruchy dětské řeči*. Praha, Státní zdravotnické vydavatelství 1955. 265 s.
- WODE, H.: *Linguistische Untersuchungen zum Parkinsonismus*. Basel, S. Karger 1970.

ИССЛЕДОВАНИЕ НАРУШЕНИЙ РЕЧИ ПРИ СИНДРОМЕ ПАРКИНСОНА

Резюме

Авторы при помощи фонетических экспериментальных методов исследуют нарушения речи у больных, страдающих синдромом Паркинсона. В ходе исследования обращают прежде всего внимание на артикуляцию и ее отношение к другим наблюдаемым параметрам. В зависимости от артикуляционных нарушений речи различают три типа больных и три степени тяжести заболевания. Более подробно занимаются избранной группой 12-ти больных (9 мужчин и 3 женщины), состояние которых считают подходящими для реабилитации речи.

DISKUSIE

PRÍSPEVOK DO DISKUSIE O OBSAHU A FORME V SYNTAXI

FRANTIŠEK KOČIŠ

1. Za východisko k úvahe o obsahu a forme v syntaxi vezmeme konštatovanie V. Krupu (1979), že „vo filozofických prácach sa obsah všeobecne definuje ako súbor prvkov a procesov, ktoré vytvárajú základ objektov a podmieňujú ich existenciu, zmenu a vývin. Naproti tomu kategória formy vyjadruje vzťahy, spôsob organizácie, štruktúru týchto obsahových prvkov, a to tak vnútri objektu, ako aj vzhľadom na iné objekty v jeho okolí“. Takéto vymedzenie kategórie obsahu a formy je známe v istých obmenách už od čias aristotelovskej filozofie (známe je najmä jeho vymedzenie formy: *Forma dat esse rei*), ale aplikácia týchto základných ontologických kategórií v jednotlivých vedeckých disciplínach pri analýze skúmaných objektov nebýva vždy jednoznačná a spôsobuje dokonca viaceré ťažkosti. V uvažovaní o obsahu a forme v jazyku, no najmä o obsahu a forme základných významových jazykových jednotiek (morféma, slovo, tvar, syntagma, veta) sa predovšetkým nesprávne alebo nenáležite chápe kategória formy. Nesprávne chápanie formy môže potom ovplyvniť aj vymedzenie obsahu jazykových jednotiek.

V súčasných príručkách dialektického materializmu sa hovorí, že obsah a forma nadobúdajú skutočný kategoriálny význam len vtedy, keď sa aplikujú pri analýze a vysvetľovaní procesu vývoja istých (najmä zložitých) systémov so zložitou organizáciou vnútorného pohybu i v súvislosti s inými systémami (porov. Rutkevič, 1976). Obsah a forma sú kategórie procesuálne, dynamické, a preto sa nehodia na vysvetľovanie spôsobu existencie statických predmetov a javov. Ak má byť reč o obsahu a forme týchto (statických) predmetov a javov, treba ich chápať ako výsledok istého procesu ich vývoja (porov. Rutkevič, 1976, s. 512). Z tohto hľadiska sa preto oprávnene môžeme zaoberať obidvoma kategóriami aj v jazyku. Jazyk ako prostriedok myslenia a spoločenskej komunikácie predstavuje otvorený, dynamický systém, ktorý má vnútorný pohyb, vývin i rozvoj podľa vlastných zákonitostí i podľa potrieb spoločnosti (v rovine slovnej zásoby dokonca veľmi prudký najmä v čase spoločenských zvrátov a v čase vedecko-technickej revolúcie). Z hľadiska obsahu a formy najpriliehavejší je výskum jazyka v jeho dynamike, v historickej perspektíve, ale jazyk možno skúmať aj v synchrónnom priereze, teda ako statický jav, ako výsledok jeho vývoja, pretože aj v synchrónnom priereze je jazyk obrazom nielen

súčasného stavu v jeho používaní, ale aj výsledkom historického vývoja. Keď dnes viacerí lingvisti pri výskume súčasného spisovného jazyka nalievavo zdôrazňujú historický aspekt, robia tak zadosť požiadavke ontologického nazerania na jazyk, požiadavke rešpektovať kategoriálny význam a procesualnosť obsahu a formy v jazyku.

Ďalej treba zdôrazniť, že obsah a forma sú vzťahové kategórie. Zreteľne to ukazuje obsahovo-formálna analýza pracovného procesu v Marxovom *Kapitáli* (porov. Rutkevič, 1976, s. 512—513). Podľa tejto analýzy obsahom pracovného procesu je vzťah ľudí k prírodným telesám, ktoré ľudia svojou prácou menia na spotrebné predmety. Formou pracovného procesu je vzťah výrobcov k výrobným prostriedkom. Podobnú analógiu možno hľadať aj v systéme jazyka. Obsah jazyka sa preto nevymedzuje len ako súbor jazykových prvkov, inventár prvkov (ktorý je na každej jeho rovine trocha odlišný), ale aj ako súbor vnútorných procesov, ktorými tieto jazykové prvky istým spôsobom vyjadrujú vzťah k vonkajšej skutočnosti (porov. *Filozofické otázky jazykovedy*, 1979, s. 57). Ide tu o istú väzbu jazykových prvkov k reálnym predmetom, ktoré zobrazujú. Forma jazyka sa tiež zakladá na vzťahu, a to na vzťahu jazykových prvkov medzi sebou (na príslušnej jazykovej rovine sa bude tento vzťah špecifikovať podľa kvality a funkcie jazykových prvkov). Vzťahová podstata obsahu a formy sa zreteľne prejavuje najmä na rovine spájania jazykových prvkov do syntagiem, viet a súvetí čiže na syntaktickej rovine, menej v lexikálnej rovine, kde jednotu obsahu a formy predstavuje slovo ako jedna zo základných jazykových jednotiek.

Obsah a forma tvoria dialektický protiklad. Rovnováha obidvoch kategórií v tomto protiklade je predpokladom priaznivého vnútorného vývinu, vnútorných procesov v príslušnom jave alebo predmete. Porušenie tejto rovnováhy signalizuje zmenu obsahu a tým aj formy. To, že obsah a forma sú v dialektickom protiklade, ukazuje, že obidve kategórie nie sú toho istého ontologického rangu. Obsah tvorí rovina, súbor prvkov a vnútorných procesov a ich vzťah k mimojazykovej skutočnosti ako existenčný a vývinový základ predmetov a javov, formu tvoria vzťahy medzi týmito prvkami, vnútorná organizácia týchto prvkov. Forma je spôsob existencie týchto prvkov. Forma je vnútornou organizáciou obsahu (porov. *Filozofické otázky jazykovedy*, 1979, s. 57).

Ak tento binárny protiklad obsahu a formy premietneme do jazyka, bude sa nám javiť ako protiklad súboru jazykových prvkov a ich vzťahov čiže ich spôsobu existencie, ich štruktúry. O súbor akých jazykových prvkov ide, ktoré prvky tu tvoria obsah jazyka? O tom sa z jazykovednej literatúry dozvedáme nie dosť spoľahlivo, lebo otázka jazykových prvkov tvoriacich obsah nie je rozpracovaná podľa jednotlivých rovín jazyka. V zborníku *Filozofické otázky jazykovedy* (1979, s. 56—73) sa hovorí o forme a obsahu slova. Obsah slova sa tu vymedzuje ako dialektická jednotka materiálnej a ideálnej zložky. Materiálnu zložku tvorí súhrn morfémy, ideálnu stránku vzťah slova k pojmu a prostredníctvom pojmu k príslušnému označovanému

predmetu v reálnej skutočnosti, ale aj vzťah slova k iným slovám v jazyku. Pojmovo-predmetový vzťah slova tvorí základ, jadro významu slova, v tom aj lexikálny význam príslušnej jazykovej jednotky. Obsah sa z istého hľadiska (ako jedna stránka jazykového znaku) označuje ako *signifié* (porov. Horecký — Rácová, 1979, s. 150: *signifié* = obsahová stránka jazykového znaku vyjadrujúca vzťah k obsahu vedomia a odkazujúca na skutočnú vec). Forma slova (vnútorná) sa v spomínanom zborníku vymedzuje ako spôsob spojenia morfém, z ktorých sa slovo skladá (s. 60). V. Krupa (1979, s. 269) za obsah syntagmy pokladá triedu lexém, vstupujúce do sémantických vzťahov. Trieda lexém predstavuje viac slov s rozličným lexikálnym významom, ale s rovnakým slovnodruhovým, resp. sémantickým zaradením. Za (vnútornú) formu syntagmy V. Krupa pokladá gramatické vzťahy medzi prvkami syntagmy (triedami lexém).

Z týchto konštatovaní možno usúdiť, že obsah a forma nie sú javy tej istej jazykovej roviny, hoci tvoria jazykovú jednotku jednej jazykovej roviny. Obsah má svoj základ v lexikálnosémantickom význame slova, tvaru alebo spojenia, forma (máme stále na mysli vnútornú formu, štruktúru) má v podstate spájajúcu funkciu a je eminentne gramatickej povahy. Napríklad lexikálnosémantický význam slova *stena* je ten istý v lexikálnej, morfolologickej i syntaktickej rovine, ale jeho formálna (gramatická) stránka sa mení podľa toho, či je zaradené do lexikálnej roviny ako pomenovanie alebo do morfolologickej roviny ako tvar predstavujúci všetky náležité slovnodruhové (morfologické) kategórie (rod, číslo, pád, neživotnosť) alebo do syntaktickej roviny ako syntagmatický (vetný) člen s príslušnými syntaktickými funkciami. Na každej rovine predstavuje toto slovo jednotu obsahu a formy, vnútorne štruktúrovanú lexikálnu, morfologickú alebo syntaktickú jednotku, ale svojim významovým jadrom (obsahom) patrí do lexikálnej roviny a do roviny sémantických vzťahov. Okrem spomínaných rovín sa slovo *stena* na základe obsahu a formy zaraďuje aj do fonologickej roviny ako istá štruktúra foném. Aj tu podľa nášho názoru jeho obsahom je jeho príslušný lexikálny význam vytváraný vzťahom foném s, t, e, n, a. Vnútornú formu slova bude tvoriť osobitný spôsob spojenia foném, resp. vzájomný vzťah ich dištingtívnych príznakov. Cum grano salis mohli by sme túto formu označiť za „gramatiku“ tohto fonemického spojenia na rovine fonológie.

Opakujeme preto napokon, že obsah a forma tvoria v dialektickej jednote jazykové jednotky, prislúchajúce jednotlivým jazykovým rovinám alebo jazykovému systému ako celku, ale — ako sme ukázali — nie sú tej istej jazykovej povahy, nepatria do tej istej jazykovej roviny: obsah v jazyku je lexikálnosémantickou kategóriou so vzťahom k predmetu mimojazykovej skutočnosti cez pojem, forma má štruktúrny, gramatický charakter. Odlišný charakter týchto dvoch kategórií v jazyku potvrdzuje aj téza o ontologickej primárnosti obsahu pred formou (porov. Kopečný, 1962; Zimek, 1971; Rutkevič, 1976, s. 516).

2. Už sme sčasti naznačili, že forma ako ontologická kategória dialekticky späť

s obsahom sa v dialektickom materializme poníma ako spôsob existencie a vnútorná organizácia obsahu (porov. napr. *Filozofické otázky jazykovedy*, 1979, s. 57). M. N. Rutkevič (1976, s. 523) obidve kategórie dáva do takéhoto súvisu: „Pojmy systém, prvky, štruktúra sa tak ukazujú neoddeliteľné s pojmami formy a obsahu. Pojmom obsah sa obvykle chápe súhrn prvkov a pojmom forma spôsob spätosti prvkov, ich vnútorná organizácia, štruktúra.“ Kategóriu formy v jazyku ako celku (systéme) i v jeho jednotlivých rovinách (čiastkových systémoch) osvetľuje V. Krupa (1979), reagujúc na pokusy o výklad obsahu a formy v syntagme v článkoch F. Kočiša (1978) a J. Kačalu (1978), a potom v osobitnej štúdii v *Jazykovednom časopise* (1979a). Aj z jeho výkladu sa zreteľne ukazuje, že kategória formy „vyjadruje vzťahy, spôsob organizácie, štruktúru týchto obsahových prvkov“. Na inom mieste uvádza, že „štruktúru pokladáme za súbor vzťahov medzi prvkami v systéme“, že „vnútorná stavba jazyka je jeho štruktúra“. Na základe vymedzenia obsahu a formy v jazyku vo všeobecnosti V. Krupa špecifikuje svoj výklad o týchto kategóriách v takej syntaktickej jednotke, ako je syntagma. V súlade s naším výkladom (Kočiš, 1978, s. 19) uvádza, že „formu syntagmy môžu tvoriť jedine syntagmatické vzťahy medzi prvkami syntagmy“. To značí, že v podradovacej syntagme štruktúrnym vzťahom (formou) je závislostný (podradovací) vzťah, v priradovacej syntagme vzťah rovnocennosti, teda priradovací vzťah. Tieto dva vzťahy sa pokladajú v syntaxi za základné vzťahy, ktoré utvárajú štruktúru každej syntaktickej jednotky (syntagmy, vety, súvetia, zloženého súvetia).

Z hľadiska všeobecnej aplikácie kategórie obsahu a formy, ale aj z hľadiska ich aplikácie na výklad ontologickej stránky syntagmy ako istého systému (porov. Krupa, 1979a, s. 105) treba preto výklad J. Kačalu (1978, s. 354), že „obsahovú stránku syntagmy tvorí syntaktický (syntagmatický) vzťah a formálnu stránku gramatický spôsob realizácie tohto vzťahu“ pokladať za neadekvátny i napriek tomu, že pri svojom výklade sa odvoláva na autority nášho súčasného syntaktického výskumu (porov. s. 354). J. Kačalovi ušla pri argumentovaní jedna základná dištinkcia, a to rozlišovanie vnútornej a vonkajšej formy. Tak napr. aj v našom príspevku viac ráz citovaný M. N. Rutkevič (1976, s. 510) píše o zvyčajnom chápaní formy ako vonkajšieho vzhľadu, spojeného s povrchovým vnímaním telesa v priestore. Takúto formu označuje zhodne s Heglom (ale aj s inými filozofmi, napr. aj s Kantom) za tzv. vonkajšiu formu. Keďže pojem a termín forma sa používa aj v spojení s označovaním organizácie, vnútorného pohybu systému a interakcie tohto systému s inými systémami, na rozlíšenie tohto významu formy sa vo filozofii bežne pracuje s termínom vnútorná forma. Iba táto vnútorná forma sa kladie a môže klásť do dialektického protikladu s obsahom. Vonkajšia forma nemá svoj protiklad v obsahu, ale v substancii (v podstate) a patrí do javovej oblasti (Rutkevič, 1976, s. 510). Keď budeme toto rozlišovanie vnútornej a vonkajšej formy aplikovať v syntaxi, jazykové „obsadenie“ týchto kategórií sa bude odlišovať od toho obsadenia, ktoré podáva J. Kačala. Obsah sa aj v syntaktickej jednotke bude viazať

na lexikálnosémantický podklad (F. Kopečný v tejto súvislosti použil termín „podloží“ — 1962, s. 11) predstavovaný slovnodruhovou kvalitou príslušných prvkov (členov) syntagmy alebo vety. Vnútornú formu buď tvorí štruktúrny vzťah medzi týmito prvkami a vonkajšiu formu morfológickej prostriedky, ktoré sa v tradičnej syntaxi označujú ako zhoda, väzba a primkýnanie. V. Krupa (1979, s. 269) tieto morfológickej prostriedky ako spôsoby vyjadrovania vzťahu v syntagme označuje za materiálne nosiče, za tzv. signály syntagmy, za výrazovú stránku syntagmy, ktorá je „s obsahom syntagmy v celkom voľnom, ba arbitrárnom vzťahu“. Takú istú funkciu sme týmto morfológickým prostriedkom na vyjadrenie syntagmatického vzťahu pripísali aj my (porov. Kočiš, 1978, s. 20—21) a podľa nášho skúmania tieto morfológickej prostriedky, tieto signály pokladajú za vonkajšiu formu aj tí syntaktici, na ktorých sa odvoláva J. Kačala — porov. napr. formuláciu F. Kopečného (1962, s. 15): „Vnější, formální stránkou mluvnického pohledu na jazyk je studium jeho mluvnických prostředků, t.j. tvarů slov. Je to dílčí plán mluvnický, tzv. morfológický.“ V úvodných kapitolách *Morfológie slovenského jazyka* (1966) J. Ružička o vonkajšej forme morfológických kategórií hovorí na viacerých miestach, napr. na s. 37: „Gramatický tvar slova je vyjadrenie gramatického významu, t. j. gramatickej kategórie alebo gramatických kategórií vonkajšími jazykovými prostriedkami.“ Alebo na s. 36: „K podstate morfológickej kategórie patrí aj ustálený spôsob vyjadrenia formálnymi prostriedkami. O morfológickej kategórii možno teda hovoriť iba vtedy, keď sa istý všeobecný sémantický prvok istej skupiny slov vyjadruje ustáleným formálnym prostriedkom.“ — Čo tu má J. Ružička na mysli, konkretizuje ďalej: „Formálna stránka morfológickej kategórie utvára systém rovnorodých prvkov. Napríklad formálnou stránkou kategórie stupňovania je jednak sufix -š/ -ejší pri adjektívach, resp. -šie/ -ejšie pri adverbách.“ Je jasné, že J. Ružička tu nemá na mysli vnútornú formu, ale vonkajšiu, čiže formálne prostriedky vyjadrovania — sufixy. O vnútornej forme — a v duchu všeobecne prijímaných výkladov — hovorí J. Ružička najmä v kapitolách *Podstata morfológie a Morfológickej kategórie* (s. 21—37).

Zhoda, väzba a v istom zmysle aj primkýnanie sa tradične ponímajú ako syntaktické kategórie, ktoré predstavujú tri realizácie podradovacieho vzťahu, ale podstatu závislosti v skutočnosti nevysvetľujú, skôr zastierajú, pretože nimi sa vnútorná forma syntagmy redukuje na kongruentné alebo rekčné vyjadrovanie morfológických kategórií (rodu, čísla, pádu). Keby tieto kategórie boli výsostne syntaktické kategórie, nemuseli by sme sa namáhať s vysvetľovaním syntaktickej nadradenosti a podradenosti a zdá sa, že ani s vysvetľovaním intenčných či valenčných vzťahov vo vete. Ale to by sme podstatné vysvetľovali nepodstatným a pohybovali by sme sa na rovine vonkajšej formy čiže v javovej rovine. Pomer týchto kategórií (najmä zhody a väzby) k vnútornej forme dobre vystihuje V. Krupa (1979a, s. 102), keď píše, že „vzťahy ako také nemajú samostatný spôsob existencie a možno ich vyjadrovať iba pomocou istých nosičov. Tieto nosiče nemožno

stotožňovať, zamieňať so vzťahmi, podobne ako materiálnu podobu znaku, teda signál, nemožno stotožňovať s významom znaku“. Z toho vyvodzujeme, že zhoda, väzba, primkýnanie nie sú tými syntaktickými kategóriami, ktoré by mali podstatne prispievať k osvetleniu gramatickej stavby syntagmy alebo vety, skôr naopak — ich syntaktickú podstatu môžu istým spôsobom zastierať (porov. Kočiš, 1978; 1980), a to najmä vtedy, keď sa pokladajú za eminentne syntaktické kategórie, za vnútornú formu syntaktických jednotiek. Keď J. Kačala na potvrdenie svojho názoru, že zhoda, väzba a primkýnanie sú výsostnou oblasťou syntaxe, citoval K. Buzássyovú (1977, s. 137), veľmi si neposlúžil, lebo K. Buzássyová tým, že o zhode celkom správne hovorí, že „nesplňa podmienku bilaterálnosti, že nemá obsahový plán a že je iba zložkou výrazového plánu istých gramatických kategórií“, vlastne potvrdzuje morfológický základ zhody, jej charakter ako vonkajšej formy, signálu tak na morfológickej, ako aj na syntaktickej rovine. K. Buzássyová zhodu vylučuje spomedzi morfológických kategórií (proti Morfológii slovenského jazyka, 1966) a označuje ju za syntaktický postup asi preto, že zhoda je jav zakladajúci sa na prítomnosti dvoch jazykových prvkov. To isté možno povedať aj o väzbe a primkýnaní. Jej výklad je správny, ale iba v tom zmysle, že zhoda (a rovnako aj väzba a primkýnanie) je signálom, znakom realizácie gramatických a sémantických vzťahov v syntagme (porov. aj Krupa, 1979, s. 269). V tom zmysle možno tieto kategórie pokladať za syntaktické.

Ako je zhoda úzko spätá s morfológickou kategóriou rodu, ukazuje napr. aj J. Furdík (1977), odvolávajúci sa na F. Miku (1962) a na *Morfológiu slovenského jazyka* (1966). I jemu vychodí, že „rod je typ zhody substantív s adjektívami“, že „kategóriu rodu konštituuje v prvom rade typ zhody...“. J. Furdík konštatuje ďalej, že „takáto charakteristika gramatickej kategórie rodu sa v súčasnosti prijíma skoro všeobecne“. Na inom mieste (s. 27) uvádza, že „najbezpečnejším ukazovateľom rodovej platnosti substantíva je teda v slovenčine zhoda“. Z celého jeho uvažovania vyplýva, že zhoda má hlboké korene v morfológii, pretože sa v jej rámci rod uplatňuje ako prostriedok syntaktického usúvzťažnenia. Preto aj F. Miko (1962) jednoznačne konštatuje, že zhoda je záležitosťou morfológie. To, že táto zhoda (a rovnako aj väzba a primkýnanie) má presah do syntaktickej roviny, je prirodzené a vyplýva to z povahy tvaru a z jeho funkcie signalizovať prítomnosť druhého jazykového prvku i spôsob vzťahov medzi nimi. Veľmi podrobne a presvedčivo hovorí o tejto vlastnosti tvaru F. Miko v závere svojho príspevku (s. 44—46).

V duchu tohto celkového výkladu o tom, čo je v syntaxi obsahom a formou, treba opraviť aj Kačalov výklad o obsahovej a formálnej stránke priradovacej syntagmy (porov. Kačala, 1978, s. 357).

3. V článku *Syntaktický a sémantický prvok v syntagme* sme obsahovú stránku syntagmy vymedzili pomerne úzko (Kočiš, 1978, s. 20). Hovorili sme tu iba o tzv. sémantickej určenosti. Trocha zjednodušene, ale predsa len jednoznačne sme ukázali, že obsah syntagmy treba hľadať v lexikálnosémantickej báze syntagmy,

ktorá sa zakladá na vzájomnom vzťahu prvkov v samotnej sémantickej rovine a zároveň na vzťahu týchto prvkov k zobrazovanej skutočnosti cez pojem. Tak pochopil náš výklad aj J. Kačala, lebo vo svojom diskusnom príspevku na viacerých miestach nám vyčítuje, že obsah syntagmy spájame s lexikálnym či lexikálnosémantickým prvkom (porov. s. 356). Po objasnení kategórie obsahu vo všeobecnosti a osobitne v jazyku a v jeho čiastkových rovinách sa zreteľne ukazuje, že obsah predstavujú príslušné prvky, ktoré sú lexikálnosémantickej povahy v jazyku ako v celostnom systéme i v jeho jednotlivých rovinách. Štruktúrne vzťahy, príslušná vnútorná forma týchto prvkov ako obsahu sa špecifikuje podľa toho, o akú jazykovú rovinu ide.

Na záver uvažovania o obsahu a forme v syntagme pokladáme za potrebné dotknúť sa konštatovania J. Kačalu, že nepopiera jestvovanie sémantického prvku v syntagme a že ten je daný lexikálnym obsadením bodov spojených do syntagmy (s. 357). Ak tomu výkladu dobre rozumieme, podľa J. Kačalu lexikálne obsadenie bodov v syntagme existuje, ale mimo obsahu a formy. J. Kačala však dostatočne nevysvetlil, ako toto lexikálne obsadenie súvisí s obsahom a formou v jeho ponímaní. Neukázal, kde je jeho miesto. Na pochopenie syntagmatického spojenia nestačí podľa nášho názoru vedieť, že ide v ňom o realizáciu priradovacieho alebo podradovacieho vzťahu pomocou istých morfológických prostriedkov, teda pomocou vonkajšej gramatickej formy (zhody, väzby a primkynania). Musíme preto znova opakovať, že J. Kačalovi vypadla zo syntagmy ako syntaktickej jednotky sémantická rovina, lexikálne obsadenie, komunikovaný obsah, lebo nie je ani v obsahu, ani vo forme. Ten však v syntagme musí byť vždy prítomný, ináč by spájanie slov do syntagmy nemalo zmysel, pohybovali by sme sa iba na rovine čistej formy bez informačnej hodnoty syntagmy (porov. aj Miko, 1962, s. 46). Možno preto uzavrieť, že bilaterálnosť či binárnosť každej jazykovej jednotky spočíva v jednote lexikálnosémantických prvkov ako obsahu a gramatického vzťahu, štruktúry ako vnútornej formy, a nie v jednote vzťahu a jeho vonkajšieho vyjadrenia.

4. V našej lingvistickej literatúre sa v poslednom čase čoraz častejšie objavujú štúdie, v ktorých sa autori pokúšajú riešiť niektoré parciálne problémy na pozadí obsahu a formy v jazyku. Okrem štúdií V. Krupu, na ktoré sa v článku odvolávame, treba spomenúť štúdiu A. Oravcovej (1980) a J. Bosáka (1980). Chápanie obsahu a formy u A. Oravcovej je dosť zhodné s chápaním J. Kačalu. V doterajšom uvažovaní o obsahu a forme v tomto príspevku sme ukázali, prečo jeho výklad obidvoch kategórií nemožno prijať. U A. Oravcovej je ponímanie obsahu a formy teoreticky o niečo presnejšie, pretože rozlišuje vonkajšiu a vnútornú formu, ale na druhej strane o to vágnejšie, že za vnútornú formu pri polovetnej konštrukcii pokladá možnosť transformovať polovetnú konštrukciu na vetu. Vonkajšiu formu vymedzuje A. Oravcová v štyroch bodoch, v ktorých vlastne nič nevymedzuje, iba konštatuje, čo je predikátom a subjektom polovetnej konštrukcie, kam patrí subjekt polovetnej konštrukcie a ako vyzerá vzorec polovetných konštrukcií (porov. s. 35).

Za obsah polovetnej konštrukcie A. Oravcová pokladá polopredikačný vzťah (v tomto vymedzovaní sa zhoduje s názorom J. Kačalu, že obsahom syntagmy alebo syntaktickej konštrukcie je syntagmatický vzťah). Vieme, že takéto vymedzenie obsahu neobstojí, a tak aj výklad A. Oravcovej o podstate polovetných konštrukcií pomocou kategórií obsahu a formy treba tiež pokladať za neadekvátne. Podľa nášho názoru za východisko pri vymedzovaní obsahu a formy tzv. polovetných konštrukcií treba brať základovú, jadrovú vetu, v ktorej — ako hovorí aj A. Oravcová — predikát polovetnej konštrukcie má vo vete funkciu vetného člena, ktorý je včlenený do tejto vety na báze príslušného syntaktického vzťahu (zvyčajne podradovacieho). Obsahom tejto jadrovej vety bude príslušný súbor prvkov lexikálnosémantickej povahy, formou (a to vnútornou, lebo keď je reč o jednote obsahu a formy, vždy sa tu myslí na vnútornú formu) budú gramatické vzťahy medzi týmito prvkami čiže ich (vnútorná) štruktúra. Vnútornou formou polovetnej konštrukcie, ktorá je vlastne iba potenciálny, abstraktný transformát bez reálnej existencie v povrchovej rovine jazyka, konštrukt našej analýzy, bude vnútorná forma jadrovej vety, z ktorej transformát (polovetná konštrukcia) vznikol (vznikla). Tak ako polovetná konštrukcia nemá vlastnú syntaktickú bázu, tak nemá ani vlastnú vnútornú formu. Je to iba transformačný konštrukt, ktorý nám pomáha lepšie pochopiť sémantiku, význam jadrovej vety alebo príslušného vetného člena. Ten istý obsah nemôže totiž mať dve rozličné formy súčasne. To je však už uvažovanie o oprávnenosti či neoprávnenosti vymedzovania polovetných konštrukcií v syntaxi vôbec. Toho sa však už dotýkať nebudeme. Šlo nám iba o to, aby sme poukázali na nesprávne aplikovanie jednoty obsahu a formy v polovetných konštrukciách.

5. Naša poznámka na margo štúdie J. Bosáka (1980) bude skôr terminologická, ale vyplýva z toho, čo sa doteraz povedalo o rozlišovaní vnútornej a vonkajšej formy a o tom, ako sa vonkajšia forma vo filozofii a v lingvistiky označuje. J. Bosák totiž vo svojom článku stavia do protikladu obsahovú a výrazovú stránku slovných tvarov ako obsah a formu. Ak sa tu stotožňuje formálna a výrazová stránka, potom používanie termínu výrazová stránka je istou (a zbytočnou) komplikáciou, pretože vo filozofii i v jazykovede sa vonkajšia forma zvyčajne označuje ako výraz, výrazová stránka (porov. Krupa, 1979, s. 268). Ak J. Bosák použil termín výrazová stránka na označenie vonkajšej formy, dopustil sa metodologickej nepresnosti, lebo obsah a vonkajšiu formu nemožno stavať do takého protikladu ako obsah a vnútornú formu. O tom, ako tieto dve kategórie súvisia, v našom článku už bola reč. Je zrejmé, že J. Bosák vo svojom článku nemal na mysli vonkajšiu, ale vnútornú formu slovného tvaru. Takéto nepresnosti v terminológii exaktnému výskumu v jazyku neprospievajú, a tak by sme sa mali aj z tejto stránky viac zdisciplinovať a používanie odborných jazykovedných i filozofických termínov čo najviac objektivizovať.

6. Nazdávame sa, že osobitný záver k našej úvahe či diskusii nie je potrebný, lebo každú parciálnu námietku či diskusnú poznámku sme v článku istým spôsobom uzavreli. Uvedieme aspoň toľko, že aplikovanie ontologických kategórií, ako sú

obsah a forma, v jazyku a v jeho parciálnych rovinách je neobyčajne plodné, ba čo viac — je metodologicky nevyhnutné. Na pozadí dialektického vzťahu obsahu a formy ako ontologických kategórií ľahšie a vari aj teoreticky prístupnejšie možno pochopiť vzájomný vzťah lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej roviny v takom syntaktickom útvere, ako je syntagma. Hlbšie skúmanie dialektického vzťahu obsahu a formy v jazyku a osobitne v rovine spájania jazykových prvkov umožní adekvátnejšie vysvetľovať vzťah sémantickej a gramatickej stránky týchto jazykových prvkov. Nazdávame sa, že správnym a adekvátnym aplikovaním týchto dvoch ontologických kategórií by bolo možné, ale i potrebné preskúmať a overiť nosnosť vymedzovania tzv. hĺbkovej a povrchovej štruktúry v jazyku a do istej miery aj korigovať jednostranné alebo prílišné absolutizovanie sémantiky a sémantickej roviny v jazyku a osobitne v syntaxi.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26*

Bibliografia

- BOSÁK, J.: Obsahová a výrazová stránka segmentácie slovných tvarov. *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 115—119.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Pojem gramatickej kategórie v koncepcii slovensko-maďarskej kontrastívnej gramatiky. *Jazykovedný časopis*, 28, 1977, s. 137.
- Filozofické otázky jazykovedy. (Prel. J. Doruľa). Bratislava, Veda 1979, s. 56—73.
- FURDÍK, J.: Gramatický rod a zhoda v slovenčine a v maďarčine. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny — A magyar és szlovák nyelv egyes jelenségeinek konfrontálása*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 21—59.
- HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 201 s.
- KAČALA, J.: Obsah a forma v syntaxi. *Slovenská reč*, 43, 1978, s. 352—358.
- KOČIŠ, F.: Syntaktický a sémantický prvok v syntagme. *Slovenská reč*, 43, 1978, s. 14—22.
- KOČIŠ, F.: O väzbe a primkynaní. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 26, 1979/1980, Diskusie — Otázky a odpovede s. 2—4.
- KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 7—16.
- KRUPA, V.: O forme a obsahu v jazyku. *Slovenská reč*, 44, 1979, s. 267—270.
- KRUPA, V. (1979a): O spôsobe existencie štruktúry v jazyku. *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 102—107.
- MIKO, F.: Sú vzťahy medzi slovami len syntaktické? In: *Otázky slovenskej syntaxe*. Red. J. Bauer. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 39—46.
- Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 21—37.
- ORAVCOVA, A.: Obsah a forma v polovetných konštrukciách. *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, s. 115—119.
- RUTKEVIČ, M. N.: *Dialektický materializmus*. Bratislava, Pravda 1976, s. 510—524.
- ZIMEK, R.: K poměru obsahu a formy v syntaxi tradiční a generativně transformační. In: *Miscellanea Linguistica*. Red. M. Komárek. Ostrava, Profil 1971, s. 127—129.

К ПРОБЛЕМЕ СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В СИНТАКСИСЕ

Резюме

Эта статья представляет продолжение дискуссии о применении онтологических категорий содержания и формы в области синтаксиса, специально в структуре словосочетания (синтагмы). Автор статьи выступает против некоторых словацких синтаксистов (Я. Качалы и А. Оравцовой), по мнению которых роль содержания словосочетания выполняет синтаксическая (сочинительная или подчинительная) связь и роль формы, грамматическое (морфологическое) выражение этой связи. Автор опираясь на теоретическое толкование этих онтологических категорий в книге М. Н. Руткевича *Диалектический материализм* и на применение содержания и формы в языке в статьях словацкого лингвиста В. Крупы и некоторых других словацких лингвистов (И. Ружички, Ю. Фурдика, К. Бузащшиовой), отстаивает мнение, по которому содержанием в словосочетании является лексикальносемантическая сторона элементов словосочетания и их отношение к внешней действительности, и внутреннюю форму словосочетания представляет структурная связь между этими элементами, то есть сочинительная или подчинительная связь. Грамматическое (морфологическое) выражение этой связи представляет внешнюю форму словосочетания (синтагмы).

SPRÁVY A POSUDKY

ŠEŠŤDESIATPÄŤ ROKOV JOZEFA RUŽIČKU

Nepodplatiteľný beh času nám pripomína, že 12. januára 1981 uplynulo šesťdesiatpäť rokov od narodenia profesora PhDr. Jozefa Ružičku, DrSc., člena korešpondenta SAV a riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Jeho vedecké dielo a vedecko-organizačnú činnosť sme podrobnejšie zhodnotili pri jeho šesťdesiatročnom životnom jubileu (pozri Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 182—185; tu sú aj údaje o bibliografii jeho prác).

O práve zavŕšenom päťročnom úseku života a tvorby jubilanta možno súhrnne povedať, že aj v tomto období sa rozvíjali vedecké záujmy J. Ružičku vo všetkých troch jeho hlavných výskumných oblastiach: v oblasti výskumu gramatického, najmä syntaktického systému spisovnej slovenčiny, v oblasti súčasného spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ako aj v oblasti všeobecnej jazykovedy a germanistiky. Aj tieto široké vedecké záujmy, podopreté i vynikajúcim poznaním dejinnej a filozofickej problematiky nášho vedného odboru, spôsobujú, že vedecký prístup J. Ružičku ku skúmanej problematike je všestranný, že jeho výskumné výsledky sú presvedčivé a založené na dôvernom poznaní bohatého a reprezentatívneho jazykového materiálu.

Tieto predpoklady dávajú záruku, že očakávaná syntéza jeho vedeckého záujmu o syntax súčasnej spisovnej slovenčiny v podobe akademickej *Syntaxe slovenského jazyka* bude ďalším základným príspevkom k všestrannému poznaniu slovenského jazyka. Zo srdca želáme jubilantovi, aby sa tento mnohoročný výskumný projekt pod jeho vedením úspešne zavŕšil a priniesol tak najpresvedčivejší dôkaz o hĺbke a význame celoživotnej vedeckej, vychovávateľskej i vedecko-organizačnej činnosti J. Ružičku. Akademická *Morfológia slovenského jazyka* z r. 1966 ukazuje, že očakávania vkladané do jej syntaktického pendantu sú plne opodstatnené a že tu už aj jestvuje reálna základňa, z ktorej možno vychádzať a ktorú treba ďalej rozvíjať. Sila vedeckej osobnosti J. Ružičku, ktorá stála za *Morfológiou slovenského jazyka*, by sa azda ešte plnšie realizovala v spomínanom syntetickom diele o slovenskej syntaxi, lebo práve slovenská a všeobecná syntax tvorí hlavný a centrálny prúd v širokom a plodnom toku vedeckého života J. Ružičku.

Aj v poslednom päťročí svojho bohatého života J. Ružička neúnavne pracoval na utváraní a rozvíjaní organizačnej, personálnej a materiálnej základne komplexného vedeckého výskumu slovenského národného jazyka, jeho dejín i jeho vzťahov s inými jazykmi, ako aj jeho fungovania pri plnení komunikačných aj kultúrnych a spoločenských potrieb v podmienkach súčasnej spoločnosti. O solidnú úroveň vedeckých výsledkov získaných pri výskume slovenčiny a o sústavné prenášanie týchto výsledkov do spoločenskej praxe, o zvyšovanie odbornej, vedeckej i politickej kvalifikácie výskumných pracovníkov sa stará predovšetkým ako starostlivý riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Svojim spolupracovníkom je stále príkladom rozhladeného vedeckého pracovníka, húževnato hľadajúceho pravdu, príkladom pracovitého a cieľavedomého človeka a skúseného organizátora, ochotného vždy pomôcť nielen odbornou, ale aj občianskou a čisto ľudskou radou.

Svojimi doterajšími výskumnými výsledkami a vedecko-organizačnou činnosťou sa J. Ružička natrvalo zapísal do slovenskej, ale aj do československej jazykovedy a vedy vôbec ako výrazná vedecká osobnosť, ktorej dielo značí v mnohých oblastiach našej jazykovedy základné slovo a inšpirujúco pôsobí v ďalšom výskume a rozvoji vedy. Pri príležitosti šesťdesiatpäťročného životného jubilea želáme J. Ružičkovi dobré

zdravie, osobnú spokojnosť a splnenie jeho vedeckých plánov a predsavzatí. Boli by sme radi, keby zostal mocnou vedeckou, organizátorskou i ľudskou oporou jazykovedného výskumu u nás aj v budúcich rokoch.

J. Kačala

NA ŠESŤDESIATKU PROF. JOZEFA MISTRÍKA

Nie je to tak dávno — len krátkych desať rokov — čo sme pri hodnotení jazykovedného diela prof. Jozefa Mistríka, DrSc. (narodeného 2. februára 1921 v Španej Doline, okr. Banská Bystrica) konštatovali (Slovenská reč, 36, 1971, s. 112—113), že je predčasné toto hodnotenie uzatvárať, lebo čakáme ešte veľa ďalších prác.

V desaťročí medzi päťdesiatkou a šesťdesiatkou sa toto naše želanie nad očakávanie bohato splnilo. Ak sme pred desiatimi rokmi členili Mistríkove práce a záujmy na štatistické, štylistické, syntaktické a jazykovokultúrne, môžeme v tomto členení pokračovať a v podstate ho len doplniť o ďalšie práce.

V *Retrográdnom slovníku slovenčiny* (1976) predkladá J. Mistrík nielen slovnú zásobu slovenčiny v poradí a tergo, ale aj dôkladné teoretické a štatistické hodnotenie publikovaných údajov; v tomto smere dobre nadväzuje na *Frekvenciu slov v slovenčine*, ktorá vyšla r. 1969. V *Rétorike* (1978) i v *Dramatickom texte* (1979) prekračuje J. Mistrík hranice štylistiky, ktorej venoval dve predchádzajúce monografie (o štylistike a o kompozícii), a svoju pozornosť zameriava na špecifické, lepšie povedané umelecké jazykové prejavy. Podobne ako v predchádzajúcich prácach aj v týchto dvoch monografiách upozorňuje na štatistické hodnoty skúmaných textov. Štatistického hodnotenia sa týka aj v nemčine vydaná práca *Exakte Typologie von Texten* (1973), ale ešte oveľa viac monografia *Žánre vecnej literatúry* (1975). Akoby kompenzáciou štatistických hodnotení sú sviežo, esejisticky napísané *Kapitolky zo štylistiky* (1977), publikované predtým v *Kultúre slova*.

Novým poľom, ale zákonite vyplývajúcim zo štylistických a syntaktických záujmov J. Mistríka, je oblasť textovej lingvistiky. Tento Mistríkov záujem je síce zatiaľ reprezentovaný len útlou, ale myšlienkovú bohatou a formulačne neobvyčajne presnou knižkou *Štruktúra textu* (1975), no prejavuje sa aj vo viacerých štúdiách.

Už len výpočet knižných prác (a ich chronologické zoskupenie — každý rok jedna monografia) svedčí o neobyčajnej plodnosti J. Mistríka. Treba však hneď dodať, že s touto pracovitou sa snúbi hlboká rozhladenosť po teoretickej literatúre, dôverná znalosť materiálu (či už odborných alebo umeleckých textov) a úsilie čo najširšie a najpresnejšie uchopiť skúmanú problematiku.

Nemožno obísť pri tomto výročí ani organizačnú prácu J. Mistríka pri každoročnej príprave *Studia Academica Slovaca*. Ako svedčia aj každoročne (a včas) vydávané prednášky z tejto letnej školy slovenského jazyka a literatúry, dostávajú *Studia Academica Slovaca* novú tvár: nie sú len kurzom jazyka a literatúry, ale podávajú zahraničným účastníkom rozličné stránky slovenskej kultúry a slovenského spoločenského života vôbec. Je zrejmé, že tým každoročne získavajú nových priateľov v zahraničí.

Pri vstupe do ďalšieho desaťročia želáme J. Mistríkovi nepoľavujúcu pracovitú, neútlivú zápal pre výskum slovenčiny a slovenskej kultúry a neustupujúce zdravie.

J. Horecký

Vedecké kolégia ČSAV a SAV usporiadali v dňoch 7.—9. septembra 1977 v Olomouci celoštátnu konferenciu o marxistickej jazykovede. Nebol to prvý organizovaný pokus o sústredenie pozornosti širokého lingvistického frontu na dôležité otázky marxistického myslenia v českej a slovenskej jazykovede. Úsilie o riešenie základných všeobecne lingvistických otázok na základoch marxistickej filozofie má u nás už svoju tradíciu a prináša aj výsledky. Sama organizácia takýchto podujatí môže plniť viaceré funkcie: rekapitulujú sa a konfrontujú dosiahnuté výsledky, sústreďuje sa úsilie na doriešenie vybraných problémov, vznikajú nové pracovné podnety a stimuluje sa záujem o riešenie naliehavých alebo kľúčových otázok, ktoré môžu byť rozhodujúce pre celkový pokrok v disciplíne. Vedecké myslenie a bádanie sa môže orientovať na nové strategické ciele.

Olomoucká konferencia o marxistickej jazykovede ukázala, že česká a slovenská jazykoveda má takúto strategickú orientáciu — že isto vykročila na cestu marxistickej orientácie, lebo sa jej darí prehodnocovať a z pozícií dialektického a historického materializmu a marxistickej filozofie nanovo riešiť viaceré lingvistické otázky. Svedčia o tom nielen samy referáty a diskusné príspevky na tejto konferencii, lež aj domáce pracovné zázemie, o ktoré sa ich autori mohli oprieť.

Na olomouckej konferencii odzneli cenné referáty s kritickým pohľadom na vývin a súčasnú situáciu našej lingvistiky z pozícií marxistickej orientácie (V. Barnet — V. Hrabě, P. Zimek, N. Savický, J. Ružička), referáty o otázkach filozofie jazyka (K. Horálek, J. Horecký, V. Hrabě, J. Petr), referáty týkajúce sa metodológie (Š. Peciar, J. Horecký, A. Lamprecht). Osobitnú pozornosť si zasluhujú viaceré referáty, v ktorých sa autori zaoberali analýzou kategórií marxistickej dialektiky v jazykovede (J. Bosák, V. Krupa, P. Novák, K. Buzássyová, J. Kořenský), referát o spisovnom jazyku (V. Křístek — J. Kuchař) a rozširujúci pohľad na jazykovú situáciu a politiku v subsaharskej Afrike z pozícií historického materializmu (P. Zima). Odzneli aj ďalšie referáty (napr. o svetonázorových otázkach v jazykovede — M. Kubík, o jazyku a politike — F. Sosna, o spätosti v jazyku a v mimojazykovej skutočnosti — J. Kačala). V zborníku sú aj niektoré diskusné a polemické príspevky (Š. Peciar, J. Horecký, M. Komárek). Zhrnújúco možno povedať, že táto konferencia bola dôležitým krokom vo vývine a orientácii českej a slovenskej jazykovedy. Ďalej bude treba, aby odborné orgány koncepcne a iniciatívne ovplyvňovali jazykovedné myslenie v ČSSR a aby sa zužitkovalo to, čo sme už v marxistickej orientácii jazykovedy dosiahli. S týmto cieľom krátko zhrniem hlavné myšlienky referátov a diskusných príspevkov. K niektorým z nich pripojím vlastné poznámky.

V zborníku z konferencie po úvode K. Horálka nasleduje rozsiahlejší referát V. Barneta a V. Hraběho *Sovietska jazykoveda a jej kontakty s našou jazykovedou* (s. 7—29). Je to užitočný prehľad vývinu hlavných prúdov sovietskej jazykovedy vo všetkých jazykových plánoch s okrajovými poznámkami o jej kontakte s našou jazykovedou. Ukazuje sa, že by bolo veľmi užitočné, keby sa vývin sovietskej jazykovedy spracoval hlbšie a podrobnejšie.

Druhý rozsiahly referát predniesol Š. Peciar (*Z metodologických problémov marxistickej jazykovedy*, s. 30—47). Autor sa pokúsil zhrnúť základné metodologické problémy marxistickej jazykovedy. Sústredil sa najmä na otázku pojmu marxistickej jazykovedy (používa tento termín, nie označenie „marxisticky orientovaná jazykoveda“) a na jej metodologické otázky. Nepresvedčivý je autorov spôsob definície a aplikácie pojmov objekt, predmet, cieľ jazykovedy, pričom sa definícií ani sám nepridržiava, ako ukazuje rozpor medzi vlastnou definíciou predmetu a definíciou marxistickej jazykovedy (je v nej už zahrnutý aj jazyk ako objekt). Referent sa zaoberá niektorými metodickými a metodologickými otázkami najmä podľa V. N. Migirina, no zostáva vo všeobecnej a miestami proklamatívnej polohe a niektoré problémy zjednodušuje (prechod kvantitív do kvalitatív, priamočiary výklad kvalitatívneho zdokonaľovania jazykov). Možno však súhlasí s vyzdvihnutím významu metodológie jazykovedy.

V referáte A. Lamprechta (s. 48—58) sa na historický materiál aplikujú známe výkladové postupy a uvádzajú sa argumenty o platnosti marxistickej dialektiky vo výklade vybraných javov. Autor sa

osobitne zaoberá fonologickou problematikou, pričom (na rozdiel od všeobecnej formulácie predchádzajúceho referenta) konštatuje nemožnosť zlepšenia fonologického systému češtiny v porovnaní so stavom indoeurópskeho vokalizického systému.

V príspevku *K základom Marxovej a Engelsovej filozofie jazyka* (s. 59—66) pokračoval J. Petr v analýze lingvistického odkazu klasikov marxizmu. V kontexte našich diskusií treba vyzdvihnúť, že klasikovia marxizmu-leninizmu poukazovali na ideálnu povahu myslenia a vedomia, ktoré sú, pravdaže, svojím pôvodom a jestvovaním viazané na materiálny základ — mozog. Významná je aj konštatácia, že podľa klasikov vedomie predchádza artikulovanú reč a že jazyk má dynamickú podstatu. S touto otázkou sa napr. dodnes nevyrovnala fonológia.

Na rozdiel od niektorých iných autorov K. Horálek (s. 67—77) zastáva náhľad, že systémový základ vyspelých jazykov sa nemení preto, aby lepšie vyhovovali vyjadrovacím potrebám, lež preto, že v nich pôsobí spontánna vývojová dynamika (aký vzťah má táto téza k predpokladu imanencie jazykového vývinu?). Autor sa vo svojom referáte zaoberal aj otázkami, ktoré boli z hľadiska základného cieľa konferencie okrajové a niektoré jeho generalizácie sú diskutabilné (napr. predpoklad závislosti všetkej umeleckej kultúry od vlastností jazyka, téza o súvislosti jazyka s náboženskými predstavami, s personifikáciou prírodných predmetov a javov). V závere referátu autor sám niektoré tézy popiera, keď hovorí, že ľudská psychika sa vytvára nezávislo od vlastností jazykov.

J. Bosák v referáte *Kategórie marxistickej dialektiky a jazykoveda* (s. 78—87) úspešne aplikoval základné kategórie a zákony marxistickej dialektiky na jazyk. Opieral sa pritom o sovietskych autorov, no bral do úvahy aj niektoré novšie domáce štúdie, takže naznačil, že aj v našej lingvistickej produkcii sa zjavujú pokusy o prehlbenie marxistického myslenia.

Práve z tohto hľadiska by sa bolo žiadalo známe mená európskej lingvistiky konfrontovať aj s domácou literatúrou napr. v súvislosti s diskusiou o jazykovom odraze a jazykovom znaku v referáte J. Horeckého *Niektoré otázky marxistickej koncepcie jazyka* (s. 88—94). Pozoruhodný je však Horeckého pokus o odôvodnenie pojmu intersubjektívneho sveta v monistickom (materialistickom) pohľade na svet a spoločnosť, a to v súvislosti so spoločenskou (intersubjektívnou) povahou jazyka. Lenže táto otázka by sa musela preštudovať podrobnejšie práve z pozícií dialektického a historického materializmu.

K referátu J. Horeckého zaujal kritické stanovisko Š. Peciar v príspevku *K otázke vzniku jazyka a jazykového znaku* (s. 95—99). Peciarov výklad vzniku jazykových zmien a jeho chápanie materiálnej podstaty jazykového znaku a jeho funkcie je však priamočiaro mechanistický (forma jazykového znaku ako znak?).

P. Ondrus v príspevku *Tri koncepcie jazyka v dejinách jazykovedy* (s. 100—104) reprodukoval niektoré koncepcie a definície jazyka podľa sovietskej literatúry a pokúsil sa ich zaradiť do troch základných skupín (tzv. nástrojové a gnozeologické, ontologické a ontologicko-gnozeologické koncepcie).

Premyslený a metodicky dobre spracovaný je príspevok V. Hraběho *K problematike vzťahu jazyka, myslenia a vedomia* (s. 105—113). Autor najprv definuje pojem myslenia (procesuálnosť) a vedomia (hotové produkty vedomia). Z tohto hľadiska (podľa môjho úsudku správne) zaraďuje napr. pojem do vedomia (v inom výklade sa podobne pojem zaradil do tzv. konceptuálnej roviny vedomia). Mimoriadne zaujímavé sú poznámky o vzťahu znaku, slova, vedomia a objektívnej reality. Podnetné je aj Hraběho chápanie kategórií kvantity a kvality, súdu a propozície. Autor na analýze ruského jazykového materiálu ukazuje, ako sa prejavuje vplyv myslenia a vedomia na jazyk a čiastočne aj vplyv jazyka na myslenie (pokladá ho za spornejší). Podľa neho myslenie má relatívnu samostatnosť (jazyk netvorí absolútnu prekážku rozvoju myslenia) a jazyk má obmedzený vplyv na vedomie. Príspevok V. Hraběho patrí medzi najcennejšie práve z hľadiska cieľov, ktoré mala konferencia dosiahnuť.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje aj referát V. Krupu *Kategória systému a štruktúry v jazyku* (s. 114—125). Autor tieto pojmy analyzuje v širších súvislostiach a definuje ich. Poukazuje na ich tradíciu v marxistickom myslení od klasikov. Z ich chápania odvodzuje aj takú vlastnosť systému, ako je jeho dynamickosť, a potrebu historického prístupu k štruktúre. Zaoberá sa problematikou otvorených

systémov a odôvodňuje užitočnosť známeho rozlíšenia asimilačných a akomodačných systémových procesov (J. Piaget). Vyzdvihuje potrebu uvažovať nielen o binárnych, lež aj o viacdimezióálnych vzťahoch v jazyku. Osobitne sa zaoberá otázkami štruktúry a štruktúrnych vzťahov, vzťahmi štruktúry k okoliu a polemicky sa stavia k chápaniu štruktúry a systému u A. S. Meľničuka. Na rozdiel od autora pokladá za diskutabilné, že ak istú časť prvkov systému vystriedajú iné, štruktúra sa môže zachovať nezmenená. Bolo by totiž treba ukázať, v akom zmysle tu možno hovoriť o „iných“ prvkoch. Dôležité je autorovo konštatovanie, že nateraz niet systémovo (t. j. aj dynamicky) adekvátnej teórie jazyka (tvrdia to aj niektorí iní autori) a pozornosť si zasluhuje jeho náhľad, že hoci zmysel jazyka je mimo neho, jednako aj materiálne vlastnosti jazykových prvkov majú istý limitujúci vplyv na podobu jazykovej štruktúry, čo má memoriadnu váhu pri úvahách o vzťahu fonetiky a fonológie.

Referát V. Krupu doplnil J. Horecký kritickou poznámkou o pojme hĺbkovej štruktúry u N. Chomského (s. 126) a doplnujúce poznámky k tomuto referátu predniesol aj P. Novák (*K pojmom vzťah a systém*, s. 127—128). Vyzdvihol význam rozlišovania systému a štruktúry a vyslovil domnienku, že z marxistického hľadiska netreba ani nemožno prikladať väčšiu váhu prvkom než vzťahom. Príspevok J. Popelu (*K povahe jazykového systému*, s. 129—130) bol tiež inšpirovaný referátom V. Krupu. J. Popela vyzdvihol, že Krupove definície systému a štruktúry platia tak pre langue ako aj pre parole a že lingvistika musí ďalej diferencovať a špecifikovať tieto systémy.

K. Buzássyová v príspevku *Dialektika mimojazykovej (odrazovej) a vnútrojazykovej zložky významu gramatickej kategórie* (s. 131—134) upozornila na to, že nemožno podceňovať ani odrazovú mimojazykovú zložku významu gramatickej kategórie ani zložku vnútrojazykovú, lebo obidve tvoria v gramatickom tvare dialektické protirečenie.

V referáte *K dialektike vzťahov obsahu a formy jazykového znaku* J. Kořenský (s. 135—145) vyšiel z ontologicko-gnozeologického chápania bilaterálneho jazykového znaku ako vzťahu medzi formálnou zložkou a príslušným javom sprostredkovaným komplexom jazykových významov. Autor rozlíšil formu a význam znaku, no ďalej sa zaoberal otázkami vzťahov obsahu a formy, pričom pod obsahom znaku rozumel funkčné komplexy významov gramatických, lexikálnych a slovotvorných, významy viet a textových celkov. Pomocou formalizujúceho aparátu pokúsil sa ďalej ukázať, že pôsobenie zložiek znaku determinuje obsahové zmeny jazykových významov. Zaviedol pojem symetrických a asymetrických znakov. Narušenie a obnovovanie jednoty obsahu a formy dal do súvislosti so základným princípom rozvoja a fungovania prirodzeného jazyka. Súvisí so zákonom negácie, jednoty a rozporu (boja) protikladov, dialektického vzťahu štruktúry a funkcie. Takto vyložil aj sémantické a funkčné vlastnosti syntaktických kategórií vetných členov a morfológických kategórií a tzv. sekundárnych slovných druhov. Podľa neho gramatické kategórie sú výslednicami riešenia vzťahov medzi jednotkami obsahu a formy a plány sémantiky, gramatiky a formy nie sú mechanicky paralelné, lež systémovo závislé. Chápanie vzťahov vnútri jazykového znaku a samej konštrukcie znaku je v podaní autora veľmi zložitá. (Podľa J. Horeckého forma je to, čím sa súhrn príslušných príznakov, resp. systém prvkov vyjadruje a drží pospolu).

Vzťah jazykových a neязыkových javov sa v príspevku *Spájateľnosť v jazyku a spájateľnosť v mimojazykovej skutočnosti* (s. 147—149) pokúsil interpretovať J. Kačala. Poukázal na súvislosť jazyka s mimojazykovou skutočnosťou. Vo východisku svojich úvah však tieto závislosti absolutizoval, no ďalej sám rozlíšil gramatickú a sémantickú spájateľnosť a konštatoval, že spájateľnosť jazykových jednotiek popri pravidlách určovaných vzťahmi predmetov a javov v mimojazykovej skutočnosti má aj svoje vlastné jazykové pravidlá.

M. Těšitelová (*Ku vzťahu kvality a kvantity v jazykovede*, s. 150—154) uvažovala o využití zákona prechodu kvantitatívnych zmien na kvalitatívne v jazykovede. Definovala pojmy kvalita, kvantita a miera a aplikovala ich na vzťahy v jazyku.

P. Ondrus v poznámke *Kategória zhody a odlišnosti v jazykovede* (s. 155—156) uviedol, ako využil túto kategóriu pri analýze čísloviek.

V referáte *K teórii spoločenských funkcií jazykov za socializmu* (s. 157—166) J. Skácel hovoril o výskumnej úlohe „Spoločenská funkcia ruského jazyka v rozvoji socialistickej spoločnosti v ČSSR“.

V zhode s postupom riešenia tejto úlohy definoval pojmy ako „jazyková situácia“, „jazykový substrát“, „jazykový proces“, „jazykový štandard“ (tu sa stretáme s ďalšou osobitnou definíciou štandardu), „spoločenské vedomie“, „spoločenský úzus jazyka“ a i.

Pozoruhodný príspevok predniesol P. Zima. Jeho referát *K otázke vzťahu jazyka a spoločnosti v Afrike a v Oriente* (s. 167—178) nijako nebol odťažité a neaktuálny. Zo zasvätenej analýzy jazykovej, kultúrnej, ekonomickej a spoločenskej situácie v príslušných oblastiach odvodzoval dôsledky na jazykové javy manifestujúce sa tu v tzv. jazykovej kontinuite a diskontinuite, homogenosti a heterogenosti, jazykovej roztrieštenosti (najmä v subsaharskej Afrike), analyzoval vzťahy domácich a európskych jazykov, poukázal na spájajúcu i rozdeľujúcu funkciu týchto jazykov. Autor vysvetlil tieto javy v súvislosti so sociálnymi faktormi. Zaujímavé sú poznámky o otázkach prekladov ideologických textov z európskych jazykov do jazykov Afriky („pidžinizácia“ ideologického textu) a ukázal, aké sú dôsledky zlej voľby jazyka, do ktorého sa prekladajú technické texty a ktorým sa majú sprostredkovať vedecko-technické informácie v spoločenských afrického kontinentu. Autor ukázal, že štúdium týchto otázok môže priniesť nové poznatky v konfrontácii s tzv. klasickými európskymi situáciami najmä v oblasti vzťahov jazyk — národ — štát. Dokumentoval to príkladom tzv. „rozdelených jazykov“ na „klasické podmienky“ napr. vo Francúzsku, v Belgicku, Švajčiarsku a Kanade, v NSR, Rakúsku a vo Švajčiarsku (nespomína NDR).

V príspevku *K tradícii a súčasnosti sociolingvistikých významov* (s. 179—181; má byť výskumov) M. Knappová podľa L. B. Nikolského triedi sociolingvistické výskumy, ktoré sa u nás uskutočňovali, a spomína možnosť využitia takýchto výskumov v marxisticky orientovanej jazykovede.

Ďalší zaujímavý referát preniesli V. Křístek a J. Kuchař (*Problémy spisovného jazyka*, s. 182—188). Autori sa opierajú o užitočnosť a nevyhnutnosť pojmu „spisovný jazyk“ a nadväzujú na domáce tradície i novšie výskumy (A. Jedlička) všímajú si najmä tie všeobecné črty spisovného jazyka, ktoré pokladajú za dôležité pre marxistické poňatie jazyka (spoločensko-historická povaha, forma existencie, celospoločenská platnosť a zjednocujúca funkcia) a ukazujú aj na dôsledky spoločenských zmien v socializme na jazyk. Podľa autorov sa celospoločenská platnosť a prestíž spisovného jazyka v socializme upevňuje. Autori sa skepticky stavajú k niektorým pokusom o vylúčenie novej situácie teóriou sociálnej komunikácie (Hartung). Analyzujú situáciu jazykov s dlhodobou spisovnou tradíciou z hľadiska možnosti ich racionálneho a regulovaného kultivovania a spoločenskej kontroly a uzatvárajú, že v takýchto jazykoch sú hlbšie zásahy možné iba v písme a pravopise. Preto pokladajú pojem „jazykové plánovanie“ (J. Skácel) za neadekvátny a odporúčajú pozerať sa na otázky kultivovania spisovných jazykov ako na proces riešenia jazykových konfliktov, resp. predchádzania týmto konfliktom úsilím o primeranú „perspektívnu hĺbku kodifikácie“ (M. Dokulil).

F. Sosna sa v referáte *Jazyk a politika* (s. 189—194) zaoberal niektorými lexikálnymi otázkami z hľadiska „príznakovosti“ v špecifickej politickej situácii, t. j. pri porovnaní fungovania tých istých lexikálnych jednotiek v socialistických a kapitalistických krajinách.

V príspevku *Svetonázorová výchova ako integrálna zložka vysokoškolskej prípravy učiteľov cudzích jazykov* (s. 195—198), ktorý predniesol M. Kubík, hovorí sa o potrebe a možnosti výchovne a ideologicky využívať v školách pri vyučovaní cudzích jazykov marxisticko-leninskú filozofiu. Uvádza sa, ktoré všeobecnolingvistické pojmy sa môžu takto využiť a ako sa v didaktike cudzích jazykov premietajú niektoré marxistické filozofické kategórie.

Veľmi užitočný a poučný je kritický prehľad hodnotenia pražského štrukturalizmu v sovietskej jazykovede po roku 1945, ktorý na tejto konferencii predniesol R. Zimek (s. 199—214). Využil pritom najmä práce N. A. Kondrašova, diskusie, ktoré o pražskom štrukturalizme prebiehali v ZSSR v rokoch 1952—1953, 1956—1959, a niektoré publikácie o štrukturalizme (napr. publikáciu L. N. Zsorinovej, antológiu *Pražskej lingvističskej kružok*, publikácie V. I. Koduchova, V. A. Zveginceva a iných, no najmä štúdiu O. S. Achmanovej o štrukturalizme z r. 1964). R. Zimek reprodukoval hlavné kritické postoje k Pražskej škole aj podľa T. V. Bulyginovej—Šmeľovovej v zborníku *Osnovnyje napravlenija strukturalizma*. Autor uvádza, že postoje sovietskych lingvistov k Pražskej škole sú čiastočne diferencované, že o otázkach štrukturalizmu sa v sovietskej jazykovede diskutuje. Výdobytky týchto diskusií sú pre

našu jazykovedu mimoriadne cenné a poučné najmä preto, že sa dnes pocituje naliehava potreba revízie celej lingvistickej koncepcie pražskej štrukturalistickej školy.

Zaujímavý je aj referát N. Savického *Ku kritickému zhodnoteniu teoretickej koncepcie Pražskej školy* (s. 215—221). Autor vystihol niektoré základné črty štrukturalizmu a osobitne pražského štrukturalizmu. Pozoruhodná je jeho kritika tzv. štrukturalistickej aprioristickej špekulácie a aprioristického schematizmu i diferencované hodnotenie významu štruktúrneho prístupu k štúdiu jazyka. Autor vyzdvihuje tie črty Pražskej školy, ktoré sa ukázali plodnými a perspektívnymi práve z hľadiska marxisticky orientovanej jazykovedy (nástrojový charakter jazyka, jeho funkčná diferenciácia, funkčná ekvivalencia prirodzených jazykov v podaní V. Skaličku, univerzálnosť jazykových vyjadrovacích systémov v interpretácii K. Horálka a i.). Za základ marxistickej teórie funkcií jazyka pokladá autor požiadavku primárneho zreteľa k fungovaniu jazyka ako nástroja všeobecnej praktickej kooperácie medzi ľuďmi vo všetkých komunikačných situáciách. Podľa jeho náhľadu teoretická koncepcia Pražskej školy tvorí veľmi nesúrodý celok obsahujúci jednak výrazné prvky idealistickej špekulácie, jednak i podnety pre rozpracovanie dynamického, funkčne diferencovaného poňatia jazyka, ktoré však treba ďalej spresňovať dialektickou metódou.

Otázkami štrukturalizmu sa zaoberal aj J. Ružička v referáte *Kritické zhodnotenie slovenského jazykového štrukturalizmu* (s. 222—230). Podal krátky historický prehľad jeho vývinu a jeho teoretických princípov. Upozornil na to, že filozofický štrukturalizmus nezasiahol slovenskú jazykovedu „v pozoruhodnejšej miere“, čo súvisí so špecifickým stavom a vývinom slovenskej jazykovedy v tomto období. Poukázal najmä na skutočnosť, že v slovenskej jazykovede pretrvával stály záujem o vývin jazyka, čo zabezpečovalo určitú progresívnosť vývinového prúdu slovenskej jazykovedy. Za výraznú negatívnu črtu príslušného obdobia pokladá nesprávne chápanie vzťahu jazyka a spoločnosti. Kriticky hodnotí pokus o definovanie fonémy ako priesečníka funkcií v jazyku, lebo v ňom vidí príklon ku glosematike. Od tejto orientácie sa však slovenská jazykoveda rýchlo oslobodila. Autor uzatvára svoj príspevok myšlienkou, že aj v období, ktoré sa iba so značnou rezervou dá nazývať obdobím štrukturalizmu v slovenskej jazykovede, podarilo sa formulovať veľa cenných poznatkov o slovenčine, no aj tieto poznatky treba znova zvážiť z hľadiska marxistickej teórie jazyka.

V poznámke k referátom J. Ružičku, R. Zimka a N. Savického poznamenáva M. Komárek (s. 231—237), že treba prihliadnúť i na skutočnosť, že Pražská škola čerpala i z Heglovej filozofie, že pojem osobitného básnického jazyka sa v našej jazykovede modifikoval ešte pred rokom 1945, že aj niektoré iné staršie tézy sa postupne modifikovali v nových lingvistických koncepciách. Podľa neho treba opatrne hodnotiť aj štrukturalistický synchronizmus prihliadajúc na skutočnosť, že podľa V. I. Lenina nemožno zobrazit pohyb bez jeho umŕtvenia. Pokladá to za všeobecnú črtu vedeckého myslenia, no pripomína, že ju treba kompenzovať napr. metódou synchronných prierezov, ktoré umožňujú rekonštruovať pohyb.

Ako vychodí z predchádzajúcich poznámok, všetky príspevky recenzovaného zborníka sa vyznačujú úsilím o marxistickú interpretáciu jazykových javov, pravda, ich výdobytky nie sú rovnocenné. Prevažná väčšina príspevkov má nesporne trvalejšiu hodnotu — a to nie iba v domácom kontexte — a naša jazykoveda sa k nim bude často vracáť. Ako celok je zborník referátov *K marxistické metodologii v jazykovědě* veľmi užitočnou a potrebnou publikáciou. Podáva svedectvo, že konferencia o marxistickej jazykovede v Olomouci bola úspešným podujatím.

Á. Král

ČESKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 792 s.

Není náhoda, že právě v této době, v období budování rozvinuté socialistické společnosti, do něhož vstoupily naše dva národy, Češi a Slováci, můžeme pozdravit dílo, jakým je dlouho očekávaný

Česko-slovenský slovník. Na jeho vypracování se podílel desetičlenný kolektiv zkušených i teoreticky připravených lexikografů z Jazykovědného ústavu L. Štúra SAV v Bratislavě — K. Buzássyová, G. Horák, F. Kočiš, M. Marsinová, Š. Michalus, Š. Peciar, M. Pisárčiková, E. Rísová, V. Slivková, M. Šalingová — hlavním redaktorem byl G. Horák, vedoucí kolektivu, který také autorsky vypracoval hesla písmena *g* a je autorem *Úvodu* (s. 9—10), výstižně *Informace pro uživatele slovníku* (s. 11—14) a zdařilé krátké, převahou diferencní gramatiky, připojené na závěr slovníku (s. 767—790). Závažný pracovní podíl připadl M. Považajovi, který opatřil slovenské ekvivalenty českých termínů, jichž je ve slovníku nemálo. Ukazuje se, že je opravdu nezbytné, aby vědecké dvojjazyčné slovníky základní povahy — a uvedený slovník k nim patří — vznikaly na akademických pracovištích, protože jedině tam je soustředěna potřebná materiálová základna a jedině tam jsou kvalifikované kádry lexikografů teoreticky poučených.

Je pochopitelné, že slovník, jehož výchozím jazykem je čeština, nemohl vzniknout bez kontaktu se základním bohemistickým pracovištěm, Ústavem pro jazyk český ČSAV v Praze, a tento kontakt zajistila jako spoluautorka, spoluredaktorka a recenzentka zkušená členka lexikografického oddělení tohoto ústavu, Z. Sochová, pracující na úseku konfrontace češtiny se slovenštinou a specialistka především v problematice sloves a předložek. Oponentský posudek uvedené krátké gramatiky, zaměřené hlavně na morfologii, vypracovala další lexikografka Ústavu pro jazyk český, L. Kroupová, která při tom zužitkovala své zkušenosti z obdobné práce bohemistické. Autorům *Česko-slovenského slovníku* (ČSS) posloužil jako pracovní východisko čtyřsvazkový *Slovník spisovného jazyka českého* (1960—1971), který obsahuje 192 000 heslových slov, a je vskutku obdivuhodné, kolik z nich recenzovaný slovník přejal (domníváme se, že bezmála polovinu, tedy víc než 60 000 hesel, jak se uvádí). V konečné etapě bylo možno vtělit do ČSS i přínos v té době dokončovaného jednosvazkového *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978), který je ovšem výběrovým slovníkem spisovné slovní zásoby období socialismu. Vzhledem k této skutečností nabývá ČSS charakter základní příručky nejen pro uživatele slovenské, ale i české. Jeho přednosti jsou potvrzeny i promyšlenou a v našich polygrafických možnostech vskutku reprezentující technickou úpravou, již věnovalo nakladatelství i tiskárna všemožnou péči, pokud jde o formát, třísloupcovou úpravu stránek, papír a sazbu. Tím spíše je třeba litovat, že slovník vyšel v neúměrně nízkém nákladu (10 000), který nemohl ani zdaleka uspokojit poptávku, třeba jen uvnitř našeho státu.

Každý slovník je třeba posuzovat jednak vzhledem k zásadám jeho zpracování, jednak vzhledem k jejich realizaci. Zásady zpracování považujeme i vzhledem k situaci obou jazyků, i vzhledem k uživatelům slovníku za účelné a výstižné. ČSS je dvojjazyčný nediferenční slovník středního typu, registrující současnou českou slovní zásobu a konfrontující ji s příslušnými slovenskými ekvivalenty. Tento rámec je vědomě rozšířen zřetelem k terminologii společensky aktuálních oborů, v jejímž vyvinutí byla na Slovensku vykonána za posledních třicet let velká práce, zřetelem k frazeologii, jejíž popis u nás dosud není uspokojivý, a zřetelem ke klasické krásné literatuře i 19. století, jakož i zřetelem k specifickým reáliím, což má posloužit i překladatelům. S uvedenými hledisky výběru slov a frazémů souvisí i zařazení vlastních jmen osobních a zeměpisných, pokud se liší hláskovou podobou nebo gramatickými charakteristikami: *Jiřík*, -a m (hypok. k *Jiří*) „Juro, Ďurko“ ● *Jiříkovo vidění* „rozprávkový příběh“; *byl jako v Jiříkově vidění* „bol ako vo snách; ... vo vytržení; bol celý zmáтанý, užasnutý, zmätorený“ — *Pardubice*, -ic ž. pomn. ● *povědět někomu, zač je v Pardubicích perník* „dať niekomu lekcii, natrepať niekomu ako psovi kaše, nakydáť niekomu ako svinu do válova“ (tu lze zároveň vidět totiž spojené s uváděním ekvivalentů, vždy situačně vázaných a stylisticky příznakových). Zařazení apelativizovaných upříi mezi apelativa je jistě oprávněné, zařazení neapelativizovaných však má jen funkci praktickou — umožnit hledání v jedné abecedě.

Úhelným kamenem lexikografické práce je výstavba hesla, heslové statě. Ta odpovídá v ČSS běžnému lexikografickému standardu. Její rozsah je buď minimální, je-li slovenský ekvivalent srozumitelný i bez příkladů: *bílek*, -lkum. „bielok (vo vajci i v semene)“, nebo je heslové slovo podrobněji charakterizováno údaji o dubletách a variantách, o tvarech, slovním druhu, u sloves údajem o vidu atd. a příklady: *klovat*,

klobat, klubat, -e/-á, -ou/-ají nedok. 1. (co) „zobat“: *slépice klove zrní*, „sliečka zobe zrno“. Ve shodě se *Slovníkem spisovného jazyka českého* a s platnými *Pravidly českého pravopisu* se někdy uvádějí dvě pravopisné podoby heslových slov: *anaysa, analyza; drogerie, drogérie; téma, thema*, ale už se odlišuje typ *angažmá* (star. pís. *engagement*), obdobně *apartmá*, po staru však zůstalo *abonnement, abonmá*. Při fonetickém pravopisu češtiny není mnoho údajů o výslovnosti, potřebných zvláště u některých přejatých slov: *osm* [osm i osum], *poučit* [po-u-], *proudit* [-o-u-] dok.; *ghetto* [geto], *stipko* [-tý-], *interview* [-vjú], *Ecuador* [-kvá-], *Ekvádor*; *empír, empír* [ampír] aj. Homonyma se v ČSS naznačují dvojím způsobem: buď číselným indexem za základní heslovou podobou — tou je u jmen nominativ, u sloves infinitiv: *zasadit*¹ „zasadit“ (z. *sazenice*) proti *zasadit*² „nasadit, použít“ (z. *letadla do boje*), nebo při slovnědruhé homonymii římskými číslicemi v rámci jedné heslové statě: *ale* I spoj., II. část. (tj. částice), III. cit. (tj. citoslovce).

Zásadní důležitost má v ČSS údaj o ekvivalentu, popř. o jeho dalších synonymech. Podle toho se u polysémických lexémů východiskového jazyka uznává tolik překladových významů, kolik mají různých slovenských ekvivalentů. Při velké lexikální blízkosti obou jazyků a při značném množství paralelních polysémických lexémů je celá řada případů, kdy má český polysémický lexém jen jeden ekvivalent, a tudíž jeden překladový význam, např. *běhouň*² „behúň“ — v závorkách se uvádí šest dílčích významů, *beseda* „beseda“ (v rozlič. význ.), podobně *běžec, brát, čas, čekat, čistý, dát, živý* aj. Naopak různé ekvivalenty, a to i ve spojení s tímž ekvivalentem společným, signalizují i různé významy a jsou pak diferencovány arabskými číslicemi, např. *potřebovat* „1. potrebovat; 2. vyžadovat“; — *žlab* „1. ... žlab; úžlabina; 2. žlab; 3. válov, žlab“. Specifické gramatické údaje ekvivalentů se výslovně uvádějí: *křeč* ž. „křč“ (m.). Z uvedeného vyplývá, že slovenských ekvivalentů, synonym bývá i několik: *mačkat* „4. miagať, dláviť, mliaždiť, pučiť, gniviatiť“ (diferencováno v různých spojeních, např. se slovy *brambory, oves, zvěř*). Tak tomu bývá i u frazeologie, jíž se věnuje v ČSS hodně místa a která se uvádí na konci heslové statě za značkou ●: *já o voze, ty o koze* (u hesla *koza*) „ja o voze, a ty o koze; ja o slivách, a ty o hlivách; ja o Havlovi, ty o Pavlovi“. Přibližné ekvivalenty se řidčeji označují značkou ≡, známou ze slovníku Ščerbova, např. *líná huba holé nešťestí* ≡ „nemému decku ani vlastná mať nerozumie“, podobně u slova *nadsklepí* ≡ „nadvpničné priestory, miestnosti“; *nabízeč, chudí rytíři* (*rytíř* 2.) aj. Neexistuje-li slovenský ekvivalent českého slova specificky spjatého s českou realitou, používá se vysvětlení významu slova, srov. příklad slova *Jiří*, podobně u hesel *Krakonoš, Smolíček*, u názvů českých tanců (*dudák, obkročák*) aj.

U většiny slov, zvláště základní povahy, se uvádějí příklady, volná kontextová spojení, ovšem při omezeném rozsahu slovníku a při značném počtu heslových slov nelze tvrdit, že jde o úplnou charakteristiku oblastí významových užití, zvláště když právě u slov základní povahy jde spíše o oblasti ekvivalentových (nadvýznamových) užití. Příklady jsou také omezeny u slov odvozených a přihnízdovaných. Kontextová spojení zprostředkovávají též většinou vazby konstrukčních slov, především sloves: *držet*: *d. nůž v ruce...; kniha ho drží; d. půdu* ap. V některých případech se uvádějí vazby i explicitně: *starat se 2. (o koho, o co)* „stariet sa (do koho, do čoho); starat sa (o koho, o čo; do koho, do čoho)“: *s. se o své sousedy... Gramatickou a sémantickou charakteristiku heslových slov v jejich významech doplňují i charakteristiky stylistické. Ve shodě s cíli slovníku jsou to vedle slov spisovných i nespisovná (slova obecné češtiny, krajová, oblastní, moravská, nářeční, slova ze slangu, argotu, familiární, slova typická pro dětské vyjadřování), slova expresivní a citová, bohatě diferencovaná (zdrobnělina, slova zjemnělá, žertovná, posměšná, pejorativní, hrubá a vulgární, u vlastních jmen osobních četná hypokoristika), slova hovorová (i nižší hovorová), řečnická a knižní, psaná, administrativní a kancelářská, novinářská, neodborná a odborná, přenesená a básnická, starší, zastaralá a řídká (i trocha zried., např. *pokrápět*), slova označovaná jako správná a nesprávná.*

Způsob uvádění heslových slov je v zásadě abecední. Hnízdování je omezeno, např. u sloves nepředponových se uvádějí některá slovesa násobená: *ležet* — *léhat, léhávat*, u sloves předponových nedokonavá k dokonavým: *donutit, -nucovat*, pokud se významově neliší, u substantiv adjektiva,

zdrobnělina a přechýlené odvozeniny: *olej, -jový, -jíček; dělník, -nice*, u adjektiv adverbia a substantiva: *směšný, -ně, -nost*.

Kladem ČSS je zřetel k normativnosti, projevující se mimo jiné v souladu se *Slovníkem spisovné češtiny* zřetel k živému mluvenému jazyku a diferenciací variant, např. *pěci, péct; těci, téct; tlouci, tlouct; říci, říct; navléci, navléct, navléknout*, hovor. *navlíknout* a obdobně u dalších předponových odvozenin s *od-, pro-, pře-, s-, za(vléci)*. Neuvádějí se ještě tvary 4.p. *ho, jej* u zájm. *ono* (s. 775).

K povinností recenzenta patří i kritické připomínky k aplikaci zásad zpracování. Při statistických informacích, které ČSS přináší, při pracovním tempu, které je na konec údělem každého slovníku, při početnosti kolektivu, v němž se vždy projeví různé individuality, jejichž osobitost lze těžko potlačit, nikdy není o různé připomínky a nálezy nejednotnosti nouze. To však nemůže a nechce snížit záslužnost obtížné a do jisté míry i rizikové kodifikační práce, jakou je každý vědecký slovník a zvláště v prvním vydání. Připomínky k výběru heslových slov, který v podstatě odpovídá stanoveným cílům, se týkají zařazení některých méně běžných slov a naopak zase mezer i zmíněných už nejednotností v ČSS. Značnou pozornost věnují často slovníky určené pro běžné uživatele botanickým a zoologickým názvům a dokonce latinským ekvivalentům, ačkoli nikdy nemohou jít do podrobností a nahradit odborné slovníky, z nichž své údaje vypisují, srov. např. hesla *bedlobytka, bezkolenec, bolhoj, bytel, dochan, sevlák, škulovec* aj. Značná pozornost se věnuje zdrobnělinám, které patří k jazykové periférii, např. *batůžek, batůšek, doubičko, jízek k jez, skůček ke skok*, deset deminutiv od *malý (malilinkatý)* aj.), šest od *drobný* ap. Totéž se týká citoslovcí, velmi podrobně uváděných: *č, čč, ččč*, „1. c, cc, cs, ci, ci“; *ej, eje, ejej, ejejej*. Luxusní je též uvádění spřežek typu *bůhví-, čertví-, kdoví-* (-co, -čí, -jak atd. se všemi zájmeny a příslovci) jako samostatných hesel. Dostí podrobně se uvádějí i předponová slovesa tvořící otevřené řady i při stejných ekvivalentech, např. s předponami *na-* a *po-*, vyjadřujícími velkou a malou míru děje: *nahanobit se, poklečet (si)* aj. Slova autorská, např. *slamotrus* z K. Poláčka, *neopefeňátko* z R. Svobodové, *provít, provít se* ze Sv. Čecha, K. V. Raise a J. Holečka, *spršet* z B. Němcové a J. Zeyera se jistě uvádějí s dobrým úmyslem, ale kolik dalších by muselo být uvedeno! Totéž platí o zcela zastaralých a řídkých slovech a konstrukcích, jako je např. spojka *atsi* 12. s budoucím časem z Palackého (*atsi poselství jeho bude libé neb nelibé...*), *epickost* proti běžnému *epičnost*, *náborce* proti *náborář*, *dobytný* proti *dobytný, sežvanit* proti *nažvanit*, *formovka* slang. proti *tvárnice* aj.

Některé mezery: nejsou uvedena např. slova *bomba, brigáda* (jen odvozeniny), *budvar, box, boxer, boxovat*, vůbec nejsou uvedena hesla písmen *x*, např. *xerox, xylofon*, a *y*, např. *yard, ypsilon* (o grafému *x* je zmínka na s. 769), běžná slova *předcházet se (hodinky se mně předcházejí), slehat*. I když se podle zásad neuvádějí vlastní jména v obou jazycích shodná, což není tak zcela pravda, srov. např. *Angličan, -čanka, Čechoslovák, Egypťan, Ind, Indián, Slovák, -venka, Švéd, -ka*, měla být v každém případě uvedena jména národů našeho státu, tedy *Čech* (je uvedena jen pejorativní odvozenina *Čecháček*), *Máďar, Ukrajinec* (*Němec* a *Polák* jsou uvedena). Také obyvatelským jménům by prospěla větší systematickosti. Uvádí se např. *Pizeňan, -ňák* a dokonce nikdy neslyšené *Chocňan*, ale nic se nedovíme o obyvatelích Brna, Olomouce, Ostravy, Pardubic aj. Velmi podrobně se uvádějí některá hypokoristika, např. *Ančka, Anda, Andula* (dokonce dvakrát), *Andulka, Anina, Aninka, Anynka*, ale ne *Anka*. Základní jména někdy uvedeno bývá, i když je v obou jazycích stejné, např. *Božena, Jana*, někdy ne: *Anna, Barbora*. Chybějí např. hypokoristika *Věrka, Věruška, Vláša* aj. Zcela jednotné není ani uvádění příslovcí, jinak pečlivé, např. u *anglický, apolitický* (u *politický* je), *apriorní, atletický, autoritativní*.

Pojetí homonym v ČSS je velmi široké. V podstatě se takto označují všechny případy shody základních lexikálních tvarů. Při tom jde o slova s týmiž gramatickými údaji: *akord* (v hudbě i druh práce, zde se ovšem neužívá pl.), ale i s rozdílnými, i když je při tom sémantická souvislost, např. rozdílnost — neživotnost: *anonym, nervák* (životné není běžné), *beran, beránek* (živočich — kožešina z něho), *buchta* (pečivo — člověk ňouma), *hlad*; mužský — ženský rod: *babra, družba* (s rozdílem život. — neživot.); střední — mužský rod: *flegma*; adjektivum — substantivizované adjektivum: *gruntovní, hlásný, hospodský, řídicí*, ale jinak u *vedoucí a vrchní*; dokonce i substantivum a sloveso: *hnát*; sloveso dokonavé a nedokonavé: *nadělat, napít se* dok. a *obouvidé, obdobně unést*. Při určování homonym

stojíme spíše na stanovisku přísnějším, které přihlíží i k jejich vztahům syntagmatickým, takže ne každá totožnost lexikální formy znamená nutně homonymii (porov. R. Godel: *Homonymie et identité*. Cahiers F. de Saussure, 7, 1948, s. 5—15).

Hodnota každého dvojjazyčného slovníku závisí na adekvátnosti ekvivalentů, na tom, jak je lexikální systém jednoho jazyka převeden na systém druhý. V tomto ohledu byla vykonána kolektivem slovenských lexikografů práce průkopnická a základní. Ukázalo se, že slovní zásoba obou jazyků je plně vyvinuta a dostatečně pružná k označování různotvárné reality, která nás obklopuje. Ekvivalenty — stejně jako synonyma — mají několik typů (porov. J. Filipec: *Ekvivalenty a synonyma v slovní zásobě*. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička — I. Poldauf. Bratislava, Veda 1973, s. 131—144). Jejich popis je úkolem budoucí konfrontace češtiny se slovenštinou, k níž — na úseku slovní zásoby — tento slovník položil základ. Pojmově nejvymezenější jsou ekvivalenty odborné, ekvivalenty hovorové jsou vázány na situace a stejně jako ekvivalenty publicistické a umělecké jsou expresivní. Proto je v těchto případech třeba ekvivalenty specifikovat: *poctivý* „1. čestný, poriadny“: ... zachovať si své p-é jméno „zachovat si svoje poctivé, statočné meno“; „2. statočný, svedomitý“: ... vážil p-ch osm kilogramů „vážil spravodlivých osem kilogramov“; *je to p-á pravda* „je to naozajstná pravda, je to pravda pravdivá“. Podobně např. u *jančit, jančivý a častěji*.

Velká pozornost byla věnována frazeologii, která vyžaduje aktivní a poučenou znalost příslušného živého jazyka. Spíše jen na základě Slovníku spisovného jazyka českého se uvádí frazeologie u hesla jáhla, dnes neužívaná: *nemá rozum za jáhlu* a další příklady, kdežto synonymní spojení *za mák*, označené jako častější, se na svém místě neuvádí. Absolutních ekvivalentů, stejně jako absolutních synonym je v jazycích jen omezený počet. Přemíra ekvivalentů může mít i stinnou stránku, může svědčit o jejich přibližnosti a rozkolísávat příslušný smysl, např.: (*dovede*) *vymámit, (chce), dostane z jalové krávy tele*, „vie, dokáže aj od jalovej kravy teľa vymámit; ten, on aj na obuchu vymlátí (jiné); on, ten aj zo sečky motúzy, motúzov nasúka; on aj od jalovej kravy teľa ukradne, dostane; ten aj od jalovej kravy mlieka nadojí“. Uváděné synonymní ekvivalenty často odpovídají jiným českým frazémům, např. ekvivalenty dnes neužívaného spojení *nemá to cenu ani za jáhlu* „nestojí to ani za fajku tabaku, ani deravý groš“ atd. odpovídají českým frazémům *nestojí to ani za fajku tabáku, za zlamanou grešli* (ČSS též uvádí) aj. Podobně „stiahnuť chvost“ k *vyklidit pole* odpovídá českému *stáhnout, svésit ocas; brát pochopa* neznemená „urobit kotrmelec“. Přípomínku máme i k umístění frazeologie. Platí-li zásada, že se frazeologická jednotka zařazuje do tolika hesel, kolik je v ní plnovýznamových slov, není logické uvádět frazémy pod předložkami *k, na, o, u, v, z aj.*, kde je nikdo nepředpokládá (kromě případů typu *být bez sebe*). Frazém *vyhodit někoho ze sedla* je uveden jen pod předložkou *z, ze* (u hesla *sedlo* se uvádějí spojení na dva významy, ale nedokládá se základní význam, od něhož je odvozeno adj. *sedlový*). Proti uvedené zásadě je i řada nedůsledností, např. frazémy uvedené pod heslem *čert* nenajdeme pod souvztažnými hesly *kříž, šept, vzít, chlapík, holka, nouze, poradit se, vláčet se*.

Patří už k tradicím slovenské dvojjazyčné lexikografie, že se polysémické heslové slovo významově člení podle různých nesynonymních ekvivalentů, nikoli na základě významové struktury východiskového jazyka. (K tomu problémově D. Kollár: *Prekladový význam — jeho podstata a problémy*. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička — I. Poldauf. Bratislava, Veda 1973, s. 121—128). Toto pojetí je spíš lexikograficky ekonomické než teoreticky oprávněné. Základní lexikální jednotka je totiž dána spojením lexému (lexikální formy) s jedním invariantním významem: *brát* „chytat do ruk“ je něco jiného než *brát* „odoberat“ atd. I slovenské ekvivalenty jsou v těchto případech polysémické, srov. i rozdíl v zpracování *brát (b. si někoho za ženu)* v jedné významové skupině, kdežto u *vzít (vzal si ji za ženu)* vyděleno sub. 2. Proto se v CSS kromě poznámky např. u „brat“ (v rozliči. význ.) uvádí tzv. sémantizace, tj. před příslušnými příklady se uvádějí dílčí významové ekvivalenty (nejde však o „významové odstienky“, jak se uvádí v informacích na s. 13). Tyto poznámky však se neuvádějí ve všech případech, např. u hesel *být, mít* (velmi chudě zpracovaných), *čas, hrubý* aj. Jednotlivé významy bývají i při stejné ekvivalentu morfologicky i syntakticky specifické, např. *být* plnovýznamové (existenční) — sponově — pomocně, *mít* označující vlastnictví a modální s dalšími rozdíly lexikálně sémantickými, dále jsou rozdíly valenční: *hrát*

3. s rozdílem hrát na klavír, housle — proti varhany hrají; pálit: žhavé uhlí pálí — p. slivovici — p. kacíře aj.

Některé z uvedených připomínek se týkají jednotnosti zpracování slovníku jako celku, jeho celkové vyváženosti. Do této souvislosti patří i odkazy. Ty jsou jednak maximalistické, tj. uvádějí se i k slovům abecedně blízkým, ke všem dubletám a variantám, např. v úseku *reserva* — *resonovat*, někdy však se v této míře neuvádějí, např. u *vise* — *vize*, *visum* — *vízum* a (namátkově) u slov *botnat* p. *bobtnat*, *frocek* p. *fracek*, *kaloše* p. *galoše*, *krobián* p. *grobián*, *kurt* p. *gurt* (zpracováno samostatně), *hádek* p. *had*, *spjatost* p. *sepjatost*, *škandál* p. *skandál*, *tůňka* p. *tůň*, *vochtr* p. *vechtr*, *zábnout* p. *zábst*, *žulit* p. *šulit* aj. — K slovníku byl připojen dvoustránkový seznam oprav a bylo by možno připojit k němu i další, např. (namátkově): *cello* místo *če-* (s. 12), u *anektovat* chybí *-uji* pro 1. os., *Barbora* u *Bábi* nemá být *petitem*, u *brouk* chybí 2., u *děrovačka* sub *děrovač*¹ chybí číslice¹, chybí *drobítek*¹ (m. *drobínek*?), *Emilie m.* *-ia* u *Emá ž.*, chybí *hráč*², *rozeřvat se m.* *-át*, *tabulírování* má být *cukrář. m. cukrovar.*, *vysvětlit se m.* *-ve-*, nezvyklé je heslo *zabřežlá* příd. proti *stelný*, *těhotný* — zpodst. *těhotná*.

Každý slovník je dílem sociologické povahy, tj. vypovídá o jazyku, o společnosti, jejíž život jazyk odráží, i o autorech. Je zároveň podnětem k dialogu mezi autory a uživateli a mostem mezi nimi. *Česko-slovenský slovník* má všechny předpoklady k tomu, aby se stal takovým mostem a po etapě úměrného dotažení jednotlivostí a celkového vyvážení ve svém oboru dílem klasickým, stále znovu vydávaným a aktualizovaným. Jeho pandánem by se měl co nejdříve stát slovník slovensko-český. Je to úkol lingvistický, kulturní i politický.

J. Filipec

ŠTĚPÁN, J.: *SLOŽITÉ SOUVĚTÍ S ŘETĚZCOVOU ZÁVISLOSTÍ*. Praha, Univerzita Karlova 1977. 104 s.

Vari už dávno sú preč časy, keď sa o zložitejších syntaktických celkoch tvrdilo, že ich výskum je viac štylistickou než syntaktickou záležitosťou, no napriek tomu sa v základnom syntaktickom výskume ešte stále málo pozornosti venuje gramatickej stavbe týchto súvetných útvarov. Zdá sa, že s týmito útvarmi málo kalkuluje aj tzv. nadvetná syntax, a tak nám podrobný opis využívania súvetných celkov (najmä zložených súvetí) v komunikovaní myšlienkových (psychických) obsahov zatiaľ chýba.

Za mimoriadne cenný vklad do komplexného výskumu zložitejších súvetných celkov treba preto pokladať prácu J. Štěpána *Složité souvětí s řetězcovou závislostí*, v ktorej sa sústredil na podrobnú analýzu jedného z typov zloženého súvetia, a to na typ, ktorý sa skladá z jednej hlavnej vety a najmenej z dvoch navzájom závislých vedľajších viet. Je to zložené súvetie s tzv. postupnou závislosťou (ktorú v našej práci *Zložené súvetie v slovenčine* označujeme všeobecným vzorcom $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2 \rightarrow \dots \rightarrow V_n$). Na základe toho, že vedľajšie vety tvoria istú závislosťnú reťaz, J. Štěpán tento typ zloženého súvetia označil ako „složité souvětí s řetězcovou závislostí vedľajších vět (souvětí s ŘZVV)“. Nemožno povedať, že by toto opisné a obrazné označenie jedného z typov zloženého súvetia nebolo výstižné, ale keby sme podľa tohto modelu chceli pomenovať celú sústavu typov zloženého súvetia, pravdepodobne by sme s ním nevystačili. A tak sa ukazuje, že bude treba ostať alebo pri doterajšom označení, založenom na číselnom poradí (podmienenom štruktúrne-konstruktívnu stavbou jednotlivých typov) alebo dôkladnejšie vypracovať sústavu opisno-obrazného pomenovania.

Za objekt monografického výskumu si toto zložené súvetie vybral J. Štěpán preto, lebo ho po prvý pokladá za najčastejší typ podradovacieho zloženého súvetia a po druhé že ide (ako sám uvádza) o súvetie

vyznačujúce sa špecifickými črtami, ktoré sa odlišujú od iných vetných celkov (s. 7): je to zložené súvetie s rozvíjaním závislosti „do hĺbky“. Svojou štruktúrou kontrastuje podradovaciemu súvetiu s rozvíjaním závislosti „do šířky“ čiže so súvetím s tzv. násobenou závislosťou (s. 8). Sú to zaiste závažné argumenty, ale za najväčšie by sme pokladali fakt, že toto zložené súvetie je v priamom protiklade k priraďovaciemu zloženému súvetiu a je „vstupnou bránou“ do sféry závislosti v zloženom súvetí (štruktúrne nadväzujú na jednoduché podradovacie súvetie). Zložené súvetie s refazcovou (postupnou) závislosťou je súvetím s čistou realizáciou podradovacieho vzťahu, a tak jeho analýza z gramatického i textotvorného hľadiska patrí medzi základné úlohy syntaktického výskumu a osobitne výskumu realizácie podradovacieho vzťahu. Ako mnoho prospešného sa dá z takéhoto výskumu vyťažiť, ukazuje monografia J. Štěpána.

J. Štěpán rozčlenil svoju prácu do ôsmich kapitol (I. Úvod, II. *Pojetí souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (dále ŘZVV) v jazykovědné literatuře*, III. *Vymezení základních pojmů*, IV. *Souvětí s ŘZVV jako součást textu*, V. *Větosled v souvětí s ŘZVV*, VI. *Dva seznamy řetězců vět uspořádaných podle klesající frekvence prvního podřadícího výrazu. Dynamika podřadících výrazů v češtině*, VII. *Podřadné složité souvětí s řetězcovou závislostí dvou vedlejších vět*, VIII. *Závěr*).

Ťažisko výkladu vidí autor v III. a IV. kapitole, v ktorých osvetľuje štruktúru zloženého súvetia s vedľajšími vetami v postupnej závislosti, v ostatných kapitolách (najmä v V, VI a VII) poukazuje na využitie tohto typu zloženého súvetia vo výstavbe jazykového prejavu (v texte). Druhú kapitolu venoval autor prehľadu literatúry o zloženom súvetí najmä z hľadiska hodnotenia a zaradenia toho typu zloženého súvetia, ktoré v knihe analyzuje. Autor konštatuje, že začiatky výkladov o zloženom súvetí treba hľadať v nemeckej jazykovede logického smeru z prvej polovice 19. stor. Tieto výklady ovplyvnili podľa názoru autora M. Hattalu, ako aj českú a ruskú syntax. Rozpracovanie problematiky zloženého súvetia dosiahlo svoj vrchol v československej syntaktickej teórii pred desiatimi až pätnástimi rokmi. Autor si v tomto prehľade bližšie všima vývoj syntaktickej teórie o zloženom súvetí aj v ZSSR. Jeho konštatovanie, že v sovietskej lingvistiky samostatná monografia o zloženom súvetí neexistuje, dnes už neplatí, lebo v r. 1979 vyšla v Charkove kniha G. F. Kalašnikova v ovej *Mnogokomponentnyje složnyje predloženiya v sovremennom ruskom jazyke*. To značí, že výskum zložitejších súvetných celkov v slovanskej lingvistiky sa prehľbuje.

Tretou kapitolou začína J. Štěpán vlastný výklad o súvetí s ŘZVV. Vysvetľuje tu najmä východiskové pojmy a termíny (externé syntaktické vzťahy, externá syntaktická závislosť, vzťahová modálnosť v tomto type súvetia, súvetný člen, veta hlavná a vedľajšia, hĺbka rozvíjania zloženého súvetia, hierarchizovaná refazcová závislosť, regresívne a progresívne rozvíjanie závislosti), ktoré potom používa v celej svojej práci. Zdá sa nám, že autor podáva neúmerne stručný výklad o základnej štruktúre analyzovaného typu zloženého súvetia. Pristručný preto, lebo základné vymedzenie tohto typu súvetia (porov. s. 21, odsek 3.2) neobsahuje poznámku o tom, že v tomto zloženom súvetí sa môžu vyskytovať aj vedľajšie vety v priraďovacom vzťahu. J. Štěpán totiž s takýmito variantmi zloženého súvetia pracuje pri rozboroch konkrétnych súvetí zo staršej i súčasnej českej literatúry (napr. na s. 30, kde aj graf zreteľne naznačuje prítomnosť priraďovacieho vzťahu medzi vedľajšími vetami V_1 a V_3 , ďalej viaceré grafy na s. 54–70). Zložené súvetia, v ktorých sa dve alebo viaceré vedľajšie vety dostávajú do priraďovacieho vzťahu, hodnotí autor ako súvetia s dvoma alebo viacerými refazcami vedľajších viet, ktoré stoja vedľa seba a ktoré sa viažu na jednu hlavnú vetu. To značí, že J. Štěpán poníma typ zloženého súvetia s ŘZVV o niečo širšie, než ako ho vymedzuje na s. 7 alebo na s. 21, pričom prítomnosť priraďovacieho vzťahu medzi vedľajšími vetami — ako sa zdá — pokladá iba za konštrukčný prvok, ktorý celé zložené súvetie rozčleňuje na dva alebo aj viac refazcov vedľajších viet v postupnej závislosti, ale do celkovej štruktúry tohto zloženého súvetia ako typu nezasahuje. S takým rozšírením typu zloženého súvetia nemožno súhlasiť nielen z hľadiska tohto konkrétneho typu súvetia s ŘZVV, ale aj z hľadiska celej sústavy zložených súvetí. Podľa nášho názoru pri vymedzovaní typov zloženého súvetia treba striktné dbať na štruktúrne jednoznačnosť typu.

To, že J. Štěpánovi nešlo v monografii o striktnú štruktúrne analýzu tohto typu zloženého súvetia,

nasvedčuje aj IV. kapitola (*Souvětí s řetězcovou závislostí jako součást textu*, s. 35—42) a V. kapitola (*Větosled v souvětí s řetězcovou závislostí*, s. 43—70). Vo štvrtej kapitole totiž J. Štěpán ukazuje, ako sa na syntaktickej báze zloženého súvetia s ŘZVV realizujú niektoré štylisticko-konštrukčné prvky výstavby textu (osamostatňovanie vedľajších viet, elipsa — slovná i vetná, apoziopéza čiže nedokončená výpoveď, grafické textové členenie, parentéza, včlenovanie priamej reči do jedného celku s autorskou rečou, resp. naopak) čiže prvky tzv. textovej syntaxe. V rozsiahlejšej piatej kapitole J. Štěpán skúma najmä postavenie vedľajších viet v refazci v pomere k hlavnej vete. Autor správne konštatuje, že zložené súvetie sa do textu zapája pomocou hlavnej vety. Postaveniu hlavnej vety sa potom vetosledne podriaďujú vedľajšie vety, presnejšie povedané refazec vedľajších viet nasleduje po hlavnej vete (ide o súvetie s postponovanou refazcovou závislosťou) alebo je pred ňou (ide potom o súvetie s anteponovanou refazcovou závislosťou) alebo refazec vedľajších viet je vložený do hlavnej vety (je to potom interponovaná refazcová závislosť). J. Štěpán tu ďalej skúma vzájomné postavenie vedľajších viet v refazci. Vedľajšie vety v refazci sa radia zvyčajne zľava doprava v postupnej závislosti. Autor toto radenie viet nazýva progresívnym rozvíjaním závislosti. Keď nadradená vedľajšia veta je rozvíjaná vedľajšou vetou, ktorá pred ňou predchádza, J. Štěpán toto rozvíjanie závislosti nazýva regresívnym. Od regresívneho rozvíjania autor rozlišuje tzv. interpozíciu vedľajšej vety (keď vedľajšia veta, rozvíjajúca niektorý člen nadradenej vety, nasleduje hneď za tým členom, ktorý rozvíja; po vložennej vedľajšej vete nasleduje ostatná časť nadradenej vedľajšej vety).

V ďalšej časti piatej kapitoly J. Štěpán rozoberá všetky uvedené základné slovosledné typy a navyše ich sleduje (pomocou analýzy konkrétnych zložených súvetí) aj z hľadiska prehľadnosti, resp. zrozumiteľnosti súvetí s refazcovou závislosťou. Vo viacerých prípadoch ukazuje, ako nezhoda medzi významovou stavbou súvetia a jeho syntaktickou stavbou spôsobuje tzv. obsahovú preplnenosť súvetia a v dôsledku toho i jeho neprehľadnosť (napr. na s. 50—51).

V tejto kapitole autor veľa miesta venuje výkladu o tom, ako sa v tomto súvetí realizuje regresívne rozvíjanie jednej vedľajšej vety druhou vedľajšou vetou. Svoj výklad dopĺňa dobre volenými schémami, bez nich by bola orientácia v stavbe súvetí veľmi obťažná. Zo schém uvádzaných na s. 59—70 zreteľne vidieť, že J. Štěpán pracuje s pomerne komplikovanými zloženými súvetiami, a ďalej to, že takmer ani v jednom súvetí, ktoré rozoberá, nerealizuje sa závislostná štruktúra zloženého súvetia s refazcovou závislosťou v čistej podobe — sú tu aj zložené súvetia, v ktorých niektoré vedľajšie vety sú k sebe priradené.

Šiesta kapitola je takmer štatistická. V nej J. Štěpán sleduje frekvenciu prvej podradovacej spojky, ďalej frekvenciu refazcov postponovaných, anteponovaných a interponovaných, frekvenciu refazcov s dvoma vedľajšími vetami vyexcerpovaných z Palackého Dejin a z 32 diel napísaných v súčasnej spisovnej češtine. Porovnanie spôsobu tvorenia zložených súvetí tohto typu u Palackého a v súčasnej tvorbe prinieslo autorovi niekoľko pozitívnych poznatkov o pohybe v tvorení a stavbe súvetných celkov tohto typu.

Trochu prekvapuje, že autor kapitolu s analýzou podradovacieho zloženého súvetia s refazcovou závislosťou dvoch vedľajších viet zaradil na koniec knihy. Sám totiž konštatuje, že je to najčastejší variant typu súvetia s ŘZVV (tvorí 82,9 % všetkých dokladov), a tak analýza štruktúry tohto variantu sa podľa nášho názoru mala stať východiskom k analýze ostatných variantov (variantov s viac ako dvoma vedľajšími vetami). Pri výklade tohto variantu autor postupuje tak, že najprv analyzuje súvetia, ktorých prvá vedľajšia veta sa uvádza spojkou že. Druhým kritériom členenia súvetí tohto variantu je pozícia vedľajších viet vzhľadom na hlavnú vetu. Autor svoj výklad dopĺňa štatistickými údajmi o frekvencii príslušných variantov v súbore excerpovaných dokladov, no najmä o tom, ktoré dvojice podradovacích spojok sa v súvetí vyskytujú. Pre výklad o štruktúre týchto súvetí tieto údaje nemajú síce nijaký význam, ale užitočné by však boli pri sledovaní významovej stránky týchto súvetí.

Autor si podrobne všima súvetia, v ktorých obidve vedľajšie vety sa uvádzajú spojkou že. Jeho výklad sa tu veľmi ťažko sleduje, pretože okrem striktno syntaktických vlastností týchto súvetí sa súčasne veľmi podrobne rozoberá aj ich štylistická stránka a komunikatívna zreteľnosť. Nie je tu veľmi jasné autorovo

kritérium rozčleňovania týchto súvetí na súvetia, v ktorých vety vyžadujú „tie isté obsahové vzťahy medzi vetami v súvetí alebo vyžadujú vzťahy odlišné“ (s. 82), ďalej nie je jasné kritérium, podľa ktorého hodnotí vedľajšie vety na vety rovnakého a nerovnakého druhu. Nazdávame sa, že tak zo syntaktickej, ako aj zo štylistickej stránky preceňuje tu J. Štěpán rozčleňovanie súvetí s korelatívnym a nekorelatívnym spojením vedľajších viet a súvetí s voľnejším a tesnejším spojením vedľajších viet s nadradenou vetou (voľnejšie až voľné spojenie majú podľa autora vedľajšie vety „príslovečné určovací“, tesnejšie spojenie majú vedľajšie vety obsahové a prívlastkové).

V závere tejto kapitoly sa J. Štěpán pokúsil o porovnanie zloženého súvetia s retazcovou závislosťou vedľajších viet so zloženým súvetím, v ktorom vedľajšie vety sú navzájom priradené, a o transformáciu súvetia prvého spomínaného typu na súvetie s priradenými vedľajšími vetami — pravda, za istých podmienok, ktoré musí konštrukčne spĺňať súvetie s vedľajšími vetami v postupnej závislosti (hlavná veta musí obsahovať sloveso dicendi alebo cogitandi, prvá vedľajšia veta musí byť obsahová, druhá nepravá vzťažná, prípustková, dôsledková a pod.). Jednu takúto transformáciu demonštruje na takomto súvetí: *Poklonil se před Konstancí až k zemi, že skoro zavrával, což oba rozesmálo*. Transformované na súvetie s priradenými vedľajšími vetami vyzerá toto súvetie takto: *Poklonil se před Konstancí až k zemi, že skoro zavrával a že to oba rozesmálo*. J. Štěpán vedľajšiu vetu s *což* transformoval na vedľajšiu vetu s *že*, ktorú priradil k prvej vedľajšej vete. — Sú tieto súvetia významovo rovnaké? Nie. V transformovanom súvetí sa druhá vedľajšia veta nelogicky stavia na syntaktickú i významovú úroveň prvej vedľajšej vety. Je jasné, že transformované súvetie druhou vedľajšou vetou vôbec nevyjadruje zmysel pôvodného súvetia, lebo kým v prvom súvetí druhá vedľajšia veta nadväzuje na celkový obsah hlavnej a prvej vedľajšej vety (= *a to oboch rozosmálo*), v transformovanom súvetí sa druhá vedľajšia veta viaže iba na obsah hlavnej vety (*Poklonil se před Konstancí až k zemi, že to oba rozesmálo*), a tak sa obsah pôvodného súvetia skresľuje. Vedľajšie vety uvádzané spájacím výrazom *čo* (v češtine *což*) sa hodnotia ako nepravé vzťažné vety, lebo z významovej stránky predstavujú priradenú vetu, transformujú sa preto na hlavné vety.

Nie sme presvedčení ani o tom, že by súvetie *To znamená, že se zajatí důstojníci přestěhovali v noci, aniž by se mu o tom zmínili* bolo synonymné s jeho transformátom *To znamená, že se zajatí důstojníci přestěhovali v noci a že se mu o tom nezmínili*. Vedľajšiu vetu *aniž by se mu o tom zmínili* nemožno predsa podradiť hlavnej vete, keď sa ona syntakticky i významovo viaže na prvú vedľajšiu vetu a s hlavnou vetou vôbec nesúvisí. To isté možno povedať o ďalšom súvetí, ktoré J. Štěpán uvádza o niečo nižšie (na s. 87): V transformáte tohto súvetia priradená vedľajšia veta absolútne nesúvisí s hlavnou vetou.

Práca J. Štěpána o zložení súvetí s ŘZVV je hlbokou sondou do štruktúry zloženého súvetia s vedľajšími vetami v postupnej závislosti. Vyznačuje sa neobyčajne náročnou a jemnou analýzou syntaktických vzťahov, spájacích výrazov, vetosledu, štylistiky, frekvencie a transformácie v zložených súvetiach s ŘZVV. Z pomerne úzkej témy vyťažil J. Štěpán maximum poznatkov, všeobecne platných v štruktúre zložených súvetí. Oceniť treba aj autorovo poznanie pomerne rozsiahlej literatúry o zložení súvetí a jej objektívne, až žičlivé hodnotenie.

F. Kočíš

STAVINOHOVÁ, Z.: *LES TEMPS PASSÉS DE L'INDICATIF DANS LE FRANÇAIS CONTEMPORAIN*. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica, N. 212, Brno 1978. 158 s.

Bohatosť systému francúzskych minulých časov stále priťahuje pozornosť gramatikov a jazykovedcov. Ide totiž o systém zložitý a značne komplikovaný, v ktorom jednotlivé časové formy — napriek možným teoretickým predpokladom — sa funkčne diferencujú len v dosť hrubých črtách (napr. možnosťou

použitia v písanej alebo hovorenej reči) a naopak sa vyznačujú rozvinutou polyfunkčnosťou, najmä pokiaľ ide o vzájomnú konkurenciu pri vyjadrovaní rozličných časových aspektov minulých dejov, aj pokiaľ ide o vyjadrovanie dejov prítomných a budúcich. Navyše kategória času do určitej miery supluje kategóriu vidu.

Brnenská romanistka Z. Stavinochová sa sústreďuje iba na časť rozsiahlej problematiky minulých časov indikatívu v súčasnej francúzštine. Vychádza z dobre známych a v gramatikách i v špeciálnych monografiách už opísaných funkcií minulých časov a hlavnú pozornosť venuje ich štylistickému a expresívnemu využitiu, ktoré sa často nedoceňuje. Z tohto hľadiska analyzovala využitie minulých časov v 64 dielach (próza, divadelné hry, korešpondencia) od popredných súčasných francúzskych autorov. Získaný obraz preto vystihuje iba situáciu v písanej reči umeleckého štýlu (neskúma štýl vedecký, odborný a publicistický). Dialógy v prozaických a dramatických dielach treba považovať len za pomerne okrajový prameň skúmania situácie v hovorenej reči. Spolu sa v knihe rozoberá desať minulých časov, ak, pravda, za čas považujeme aj verbálnu konštrukciu „venir de plus infinitiv“: imparfait, passé composé, passé simple, plus-que-parfait, passé antérieur, passé récent, plus-que-parfait récent, vrátane troch časov dvojnásobne zložených (temps surcomposés): passé surcomposé, plus-que-parfait surcomposé a passé antérieur surcomposé (posledné dva sa v excerpovaných dielach nevyskytli).

V prehľadne usporiadaných analýzach sa minulé časy skúmajú v úzkej spojitosti s kontextom (lexikálne prostriedky dotvárajúce priebeh deja) a s výstavbou literárneho textu (napr. použitie časov v úvode alebo v závere textu či jeho tematických častí). Osobitne treba vyzdvihnúť pasáže, v ktorých sa skúma paralelné používanie časov (najmä passé simple a passé composé). Práve tu — metódou porovnávania kontrastívneho použitia časov — sa podľa nášho názoru darí najpresvedčivejšie a najcitlivejšie formulovať časovú, vidovú, kompozičnú, štylistickú a expresívnu funkciu jednotlivých časov.

Zvláštna kapitola je venovaná časovej súslednosti. Aj tu sa pri voľbe časov uplatňujú viaceré faktory (časové, modálne, vidové, syntaktické a štylistické). Autorka sa celkom oprávnenne pridáva syntaktického hľadiska a sústreďuje sa na realizáciu pravidla súslednosti vo vedľajších vetách predmetových a v priamej a polopriamej reči, teda v najproblematickejšej oblasti. V excerpovaných dielach sa iba ojedinele vyskytli prípady nerespektovania pravidla súslednosti časov, vo všeobecnosti sa však dodržiava. Prípadné odchýlky od normy treba skúmať a vysvetľovať pôsobením uvedených faktorov.

Celkový pohľad na minulé časy je v závere doplnený niekoľkými poznámkami o ich frekvencii spracovanej v štyroch tabuľkách. Z nich je zrejmy rozdiel v použití časov podľa charakteru diela i štýlu autora.

Autorka sama vidí uplatnenie výsledkov svojho výskumu vo vyučovaní a v prekladateľskej praxi. V súvislosti s vyučovaním treba mať na mysli predovšetkým vyšší stupeň štúdia francúzštiny, napr. pri príprave prekladateľov. Závažné závery o frekvencii časov, napr. prekvapujúco veľká frekvencia imparfait na jednej strane a minimálny výskyt passé antérieur na druhej strane by sa mali odraziť aj v učebniciach. Tu samozrejme treba brať do úvahy aj frekvenciu v hovorenej reči a v neumeleckých štýloch. Niektoré prípady ustálených štylistických funkcií minulých časov by bolo užitočné začleniť do gramatik francúzštiny.

Pri prekladaní minulých časov do slovenčiny vzniká dosť ťažkostí. Niekedy sa postupuje pomerne mechanicky, iba na úrovni gramatických významov časov bez pochopenia ich štylistickej funkcie (napr. použitie imparfait pri opise snov a vízií alebo použitie imparfait a plus-que-parfait s expresívnym odtienkom zdvorilosti a skromnosti). Knihu preto možno prekladateľom odporúčať ako nevyhnutný doplnok k francúzskym gramatikám. Pravda, Z. Stavinochová si nekládla za cieľ predložiť prekladové riešenia opísaných funkcií a hodnôt časov v inom jazyku, jej dielo má všeobecnú platnosť a možno ho využiť bez ohľadu na cieľový jazyk. Jeho štúdium prehĺbi celkový pohľad prekladateľov na minulé časy a metódou svojich analýz im poskytne aj potrebný nástroj pri samostatnom hodnotení časov v ich konkrétnom použití.

HÖRMANN, H.: *PSYCHOLINGUISTICS: AN INTRODUCTION TO RESEARCH AND THEORY*. 2. ed. New York, Springer Verlag 1979. 300 s.

Recenzovaná monografia má výrazne eklektický charakter, umožňuje čitateľovi získať prehľad o najrôznejších smeroch a prúdoch v súčasnej psycholingvistiky. Originál monografie vyšiel v nemčine r. 1971, súčasná anglická verzia je upravené anglické vydanie revidovaného nemeckého originálu. Jazyk považuje autor v podstate za systém znakov. Úlohou psycholingvistiky je opísať procesy používania jazyka. Jazyk je však viac ako znak. V klasickej dyáde signifié-signifiant sa ignoruje cieľové správanie. Syntaktickú jednostrannosť generatívnej gramatiky modifikovali Katz a Fodor modelom sémantických príznakov. Robia však chybu v tom, že natrvalo fixujú tieto príznaky v lexikone hovoriaceho, v dôsledku čoho kombinácia nezlúčiteľných príznakov vo vete musí mať vždy za dôsledok sémantickú anomáliu. Súčasná kognitívna psychológia však svojím zameraním na zámer, plán, schému má výrazný záujem práve o metafory a frazeologizmy.

Psychologicky zaujímavejšia je generatívna sémantika, pretože sa pokúša analyzovať základné štruktúry vety v pojmoch niekoľkých charakteristických vzťahov medzi vecami a udalosťami. Experimentálne sa dokázalo, že ak sa akustická udalosť — fonéma — izoluje z jazykového kontextu (strihaním magnetofónovej pásky) a podá ako časť neязыkového šumu, počúvajúci ju nevie odlišiť od iných udalostí v prezentovanej postupnosti šumov. P. Lieberman predpokladá schopnosť učiť sa diferencovať hranice foném a hovoriť o získanej podobnosti a odlišnosti. Pri komunikácii nezáleží na frekvenčnom pásme nositeľa signálu, pokiaľ je v celkovom spektre dostatok miesta pre variácie.

V kapitole o frekvencii a pravdepodobnosti analyzuje autor Zipfov zákon a zamýšľa sa nad podnetnosťou miery slovnej frekvencie pre výskumy čítania a chápania textov. Ukazuje na slabosť lineárnych modelov reči, ktoré preceňujú prechodové pravdepodobnosti markovovského typu, a zväzňuje koncepciu hierarchických štruktúr. Vplyv pravdepodobnostných väzieb nemožno však celkom ignorovať. U osôb s narušenou ľavou mozgovou hemisférou sa napr. neukázal deficit pri tvorení vysoko preučených slovných výrazov (t. j. s vysokými spojenými pravdepodobnosťami).

V kapitolách venovaných analýze významu autor skúma asociatívne spojenia a ich empirické normy, uvádza diferencie sociolingvistického charakteru. Rozvádza asociatívnu podstatu príznakového chápania významu a usudzuje, že teória sémantického poľa, ktorej základ vidí v geštaltizme, rozšírila dyadickú schému S-R (stimul — reakcia). Polia sú jazykové reality vložené medzi jednotlivé slovo a celý slovník. Chápanie významu ako asociácie je však z mnohých príčin neuspokojujúce. Jeho pôvod je ešte v aristotelovskom *adaequatio rei et intellectus*. To dalo vznik behaviorizmu, ale aj logickému pozitivismu s jeho precenením syntaktickej zložky. Psycholingvistiku viac stimulovalo Peirceovo poňatie, ktoré viedlo k chápaniu významu ako procesu. Vloženie situačného kontextu malo za následok odmietnutie tradičného dyadického modelu. Rozlišuje sa meno ako akustický tvar a zmysel ako mentálny obsah. To však viedlo v psychológii k introspekcii a k jej odmietnutiu geštaltizmom, psychoanalýzou a behaviorizmom.

Osobitne významný vplyv na psycholingvistiku mala semiotika. Ch. Morris sa usiluje spojiť logické, biologické a empirické aspekty symbolického procesu. Súčasná psycholingvistika chápe význam a pochopenie ako akty, pre ktoré je rozsah významovosti vymedzený intenciou hovoriaceho a počúvajúceho. Význam je potom nie korelátom znaku či asociácie znaku a označovaného objektu. Je to proces, ktorým hovoriaci riadi vedomie počúvajúceho tak, aby zabezpečil pochopenie významu svojej reči. Adresát analyzuje počuté až dotiaľ, kým nenachádza zmysel. Tak sa dochádza až na úroveň pochopenia metafory.

Autor analyzuje behavioristické chápanie významu, pričom využíva dômyselnú Chomského kritiku B. F. Skinnera a jeho princípu posilnenia odpovede. Najväčší problém v teórii významu ako odpovede rieši Ch. Morris chápaním znaku ako anticipačného podnetu, ktoré umožňuje mnohorakosť odpovede bez jej úplnej determinovanosti. Modely významu ako podmieňovania nie sú v zhode so zisteniami vývinovej psychológie, aj keď napr. pri Osgoodovej koncepcii sa oceňuje rešpektovanie konotačnej zložky významu. V každom prípade nie sú rozhodujúce mediácie, ale uvedomenie si ich existencie.

H. Hörmann rozoberá zvukový symbolizmus a problémy motivovanosti znaku, čo stimulovalo rad psycholingvistikých experimentov. Metodologické nedostatky však väčšinu zistení oslabujú. Pri analýze psychologickej podstaty gramatiky porovnáva autor probablisticko-asocianistické a generatívne prístupy. Uvádza experimenty, podľa ktorých tempo reči neurčuje artikulácia, ale prestávky. To naznačuje existenciu plánu výpovede, ktorý v momente udalosti A neberie do úvahy len predchádzajúce udalosti (A - 1), (A - 2), ale aj udalosti budúce (A + 1); (A + 2) atď. Pojem plánu výpovede je psychologickou analógiou lingvistického pojmu pravidiel frázovej štruktúry. Experimentálne sa zistilo, že vnímanie reči vždy zahŕňa projekčný faktor; to využíva generatívna sémantika. Množstvo experimentálnych zistení s meraním reakčného času potrebného na spracovanie najrôznejších mentálnych operácií syntaktického charakteru naznačuje však nutnosť neobmedziť sa pri výskume špecifickej rečovej štruktúry iba na syntaktické a sémantické činitele, ale aj na faktory komunikačného kontextu a zámeru.

V posledných dvoch kapitolách autor rozoberá poznatky o vývine reči a problém jazykového determinizmu. Reč sa vyvíja na základe pravidiel, ale aj situačných kľúčov a percepčných stratégií. Význam je vnímaním konštantnosti. Schopnosť používať symboly je identická so schopnosťou odkrývať konštantné v toku udalostí. Významný prínos v tejto oblasti priniesol J. Piaget a Vygotskij. Ich úsilie završuje Mac Namara teóriou osvojenia jazyka, podľa ktorej dieťa sa ani tak neučí význam slov, ale skôr slovné názvy pre už existujúci význam, pojem, ideu. Fylogeneticky najstaršie je pochopenie iných, potom pochopenie reči a až potom jej produkcia. Tu je aj základ námietok proti Whorfovej koncepcii relativity.

Hörmannova monografia je mimoriadne obsažná, prináša množstvo experimentálnych zistení a rešpektuje historický princíp. Zo sovietskej psychológie sa najviac oceňuje prínos Vygotského, sú však aj zmienky o J. P. Pavlovovi, A. R. Lurijovi, A. A. Leontievovi a iných. V porovnaní s monografiou Clarka a Clarkovej tu chýbajú opisy experimentálnych metód a postupov a výskumnej technológie. Hlavným nedostatkom je lineárne opisovanie teoretických koncepcií, takže čitateľ sa často — ak vôbec — dozvedá až veľmi neskoro o ich ocenení z hľadiska najnovších a perspektívnych prístupov. Celkove sa však v práci naznačuje trend súčasnej kognitívnej psychológie oceňovať schému, plán, aktívnu zložku vedomia. Lineárne spracovanie tak naznačuje možné štruktúrne dominanty doterajších poznatkov.

I. Šípoš

MATHIOTOVÁ, M.: *ETHNOLINGUISTICS. BOAS, SAPIR AND WHORF REVISITED*. The Hague — Paris — New York, Mouton 1979. 324 s.

Známa americká etnolingvistka Madeleine Mathiotová zostavila a vydala tento zborník s úmyslom obnoviť diskusiu, ktorú kedysi rozpútal Benjamin Lee Whorf, keď sformuloval a publikoval tzv. teóriu jazykovej relativity. Táto teória či skôr hypotéza si dodnes zachovala aktuálnosť ani nie tak svojou platnosťou, ako skôr tým, že upozornila na kľúčový problém jazyka: na jeho vzťah k realite a k mysleniu a na jeho úlohu v poznávacom procese. V lingvistike, najmä v americkej, sa pridloho výskum sústreďoval na formálne otázky, no dnes vládne všeobecná zhoda o tom, že podstatu a fungovanie jazyka nemožno pochopiť mimo interpretácie jazykového systému, mimo významu a použitia. Sémantika sa dokonca dostáva do stredobodu záujmu. Súčasne stúpa záujem o také odvetvia jazykovedy, ako napríklad sociolingvistika, psycholingvistika a etnolingvistika.

Zborník zahŕňa deväť napospol materiálových štúdií od viacerých autorov a člení sa na dve časti: 1. analýza gramatického významu (s. 1—120), 2. analýza lexikálneho významu (s. 121—314).

Gramatické významy sa podľa M. Mathiotovej odlišujú od lexikálnych vzťahom k referencii.

V gramatike je referencia obligatórna a z veľkej časti podvedomá, kým v lexike je zasa neobligatórna a do značnej miery vedomá. Referenčná funkcia a teda referenčný význam sa prejavuje ako spôsob, ktorým kultúra cez jazyk kategorizuje „svet“ (s. IX).

V gramatickej časti sa prispievatelia sústreďujú na analýzu rodu, zámen a klasifikácií. V lexikálnej časti je obraz zložitejší; popri štúdií o ľudových definíciách sú tu práce o inklúzii tried a o sémantickej klasifikácii slov v yucateckej hre.

Na záver zostavovateľka zborníka hodnotí, aký pokrok sa dosiahol v empirickej sémantike od čias Boasa, Sapira a Whorfa: 1. Potvrdila sa užitočnosť prekladu, parafrázy a ľudovej explanácie pre výskum referenčného významu. 2. K výskumu gramatického významu pribudol systematický výskum lexikálneho významu. 3. Prehľadili sa naše znalosti o spôsobe, akým referenčný význam odráža svetonázor (presnejšie pohľad na svet) a v akom je vzťahu ku zvyšku kultúry. 4. Vytvára sa pružnejší teoretický rámec, ktorý zahŕňa širokú škálu javov medzi tým, čo je univerzálne, a tým, čo je špecifické pre istý jazyk alebo kultúru.

Metóda, ktorú používajú prispievatelia pri analýze, je rozpracovaná do značných detailov. Rozlišuje sa tu medzi sémantickou a kognitívnou analýzou. Sú to dve usúvzťažnené roviny, pričom kognitívna rovina leží hlbšie a nemusí sa vždy manifestovať na povrchovej. Ide teda o procedúru, ktorá je zložitejšia ako formálna komponentná analýza a ktorá, ako sa zdá, prináša presvedčivejšie výsledky, lebo odstraňuje arbitrárnosť pri stanovovaní významových zložiek.

V. Krupa

WIERZBICKA, A.: *THE CASE FOR SURFACE CASE*. Ann Arbor, Karoma Publishers, Inc. 1980. 182 s.

Kniha Anny Wierzbickej vyšla ako 9. zväzok v sérii *Linguistica Extranea*. V teoretickom stručnom úvode autorka najšampv kriticky rekapituluje teórie o páde, charakteristické pre tradičnú, štruktúrnú a transformačnú jazykovedu, a potom uvádza svoju vlastnú teóriu, v ktorej sa usiluje oživiť starší názor, že pády majú význam, že nie sú menej „racionálne“ než iné gramatické javy (čas, spôsob a pod.).

A. Wierzbická poukazuje na nedostatky a nepresnosti v tradičných gramatikách, kde sa pádom pripisuje veľa významov, pričom jednotlivé významy sa nekategorizujú a navyše sa často zreteľne nerozlišuje medzi významami pádu, charakteristickými pre synchronný stav jazyka, a významami, ktoré mal pád počas svojho historického vývinu.

Pri rozbere štrukturalistických názorov na pád autorka oceňuje prácu tých bádateľov, ktorí oddelili synchronný aspekt od diachrónneho a usilovali sa vniesť istý poriadok do množstva tradičných „významov“ pádu. Vyzdvihuje prínos Jakobsonovej štúdie *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*, najmä jeho synchronný, diskretný, systematický a na invarianty orientovaný prístup pri analyzovaní pádov v ruštine, no zároveň poukazuje aj na slabé miesta v jeho metóde, ktoré vidí napríklad v tom, že niektoré vzorce ako napr. „+ periférny, – zasiahnutý“ sa dajú prispôbovať faktom, že majú obmedzenú prediktívnu silu, že predikcie, ktoré sa nimi generujú, sú často nesprávne, že na základe týchto vzorcov sa nedá naučiť používať pády v ruštine, že jednotný vzorec je príliš vágny, príliš všeobecný na to, aby mohol byť empiricky adekvátny.

Kriticky sa A. Wierzbická stavia aj k transformačnej teórii o páde (v recenzovanej knihe ju predstavuje najmä koncepcia Ch. Fillmora), ktorá do veľkej miery vychádza z predpokladu, že povrchové pády nemožno charakterizovať sémanticky. Hoci autorka priznáva, že výskum založený na tomto predpoklade v mnohom prispel k poznaniu jazyka, základný predpoklad považuje za nesprávny.

Wierzbickej teória pádu sa líši od predchádzajúcich teórií, ale má s nimi aj niečo spoločné. Dokazuje,

že pády majú významy, že každý pád má dokonca veľa významov, ktoré sa dajú od seba zreteľne oddeliť. Všetky jednotlivé významy každého pádu sú navzájom späté. Pretože každý význam pádu je komplexný (t. j. obsahuje istý počet odlišných komponentov), väčšina významov má spoločné niektoré komponenty s väčšinou iných významov, pričom je možné, že všetky významy jedného pádu môžu mať spoločné niektoré komponenty. Podľa A. Wierzbickej rozličné „použitia“ istého pádu nemožno považovať iba za kontextové varianty jedného významu, lebo vzorec, ktorý by vyjadroval taký „všeobecný význam“, bol by zvyčajne príliš všeobecný na to, aby mohol mať prediktívnu hodnotu. Preto sa často musí postulovať viac odlišných, aj keď príbuzných významov. Pády nemajú význam izolované, ich významy sa vzťahujú na špecifické syntaktické konštrukcie. Podľa A. Wierzbickej pre každý význam každého pádu (t. j. každej pádovej konštrukcie) môže a musí byť utvorený presný a overiteľný vzorec, ktorý by mal plnú prediktívnu silu, pričom vzorce musia byť „samovysvetľujúce“, to znamená, že ich treba konštruovať pomocou sémantických „prvotných prvkov“.

A. Wierzbická túto svoju teóriu zaujímavým spôsobom demonštruje na ruskom inštrumentáli.

Najsamprv v kapitole nazvanej *Inštrumentál „inštrumentov“* usiluje sa o univerzálnu definíciu inštrumentálu a predkladá tu všetky pochody, ktorými sa k nej dopracovala. Univerzálna definícia „inštrumentálneho pádu“ podľa nej vyzerá takto:

niečo sa stalo Y
čo možno považovať za niečo, čo sa stalo IN
(napr. IN prišiel do styku s Y)
pretože X niečo urobil
čo možno považovať za niečo, čo sa stalo IN
(napr. X pohol IN)
pretože X chcel, aby sa niečo stalo Y
(čo sa dá povedať o Y)
nie pretože chcel, aby sa niečo stalo IN
(čo sa dá povedať o IN)

(čiže napr. vo vete *Ján krájal mäso nožom* ide o zámernú činnosť, v ktorej dochádza k použitiu „mechanického nástroja“, ktorý prišiel do styku s agensom aj paciensom).

Takáto definícia sa nám vidí trochu rozvláčna, pridlhá, aj keď účinná. Autorke sa na jej základe podarilo adekvátne opísať aj ďalšie významy ruského inštrumentálu, napr. inštrumentál ako predmet v dejových vetách, inštrumentál ako predmet v reflexívnych dejových vetách, inštrumentál ako agens v pasívnych vetách atď. A. Wierzbická vždy hľadá sémantickú motiváciu pre použitie inštrumentálu v danej konštrukcii.

Niektoré kapitoly, najmä tie, v ktorých sa opisujú menej preskúmané a nie univerzálne platné významy inštrumentálu, sú jednoduchšie a stručné, ale iné, napríklad kapitola o použití inštrumentálu vo funkcii agensa v pasívnych konštrukciách, alebo o význame inštrumentálu vo vetách typu *Naložil voz senom* (v protiklade k vetám typu *Naložil seno na voz*), ktoré prv analyzovali viacerí autori, sú polemické, kritické k známym teóriám a autorka v nich prináša vlastné závery, opierajúc sa vždy o sémantiku.

A. Wierzbická vychádza vo svojej teórii pádu z ruštiny. Príklady z ruštiny pomerne často konfrontuje s poľštinou, občas s angličtinou a celkom zriedkavo uvádza príklady z nemčiny (najmä tam, kde poukazuje na výsledky iných lingvistov). Zaujímavé by bolo overiť platnosť jej teórie aj na iných indoeurópskych (ale i neindoeurópskych) jazykoch, najmä platnosť tých vzorcov, ktoré považuje za univerzálne.

Wierzbickej kniha je rozhodne zaujímavá. Jej teória pádu, aj keď nie prevratne nová, prináša veľa podnetov, model jazykového opisu je presný. Nazdávame sa, že sa A. Wierzbickej podarilo dosiahnuť vytýčený cieľ — poprieť opodstatnenosť názoru prevládajúceho v súčasnosti, že pády predstavujú jeden z najiracionálnejších javov v jazyku.

Autorka experimentálne skúma vybavovanie sémantickej informácie. Hlavnou nezávislou premennou je povaha sémantického vzťahu medzi pojmami (inklúzia, kategorizácia), závislou premennou je rozhodovací čas (RČ). Navrhuje model pre verifikáciu sémantických vzťahov, podľa ktorého vybavovací proces prebieha fázou verifikácie a falzifikácie a závisí od štruktúry sémantickej oblasti aktualizovanej úlohou a kritériom. V prvej časti experimentov sa skúma posudzovanie dvoch pojmov výpovedou „ten istý/odlišný vzhľadom na vymedzenú kategóriu“. Používajú sa po štyri pojmy z kategórií *strom*, *kvet*, *vták*, *hmyz*, čo umožňuje trojúrovňovú hierarchiu (napr. *breza* — *strom* — *rastlina*). Možné vzťahy sú: rovnaký-odlišný so vzťahom-odlišný bez vzťahu a to buď medzi členmi kategórie (*dub-breza*; *dub-tulipán*; *dub-mravec*), alebo medzi kategóriou a členom (*strom-dub*; *kvet-dub*; *vták-dub*). Zisťuje sa, že pre posudok „rovnaký“ je RČ tým kratší, čím sú slová príbuznejšie (efekt sémantickej vzdialenosti); RČ pre posudok „odlišný“ je tým dlhší, čím sú porovnávané slová podobnejšie; konečne RČ pre posudky „rovnaký“ sú kratšie ako pre posudky „odlišný“. Zistené údaje sú v zhode s modelom.

V druhej časti monografie autorka skúma otázku, či princípy modelu možno zovšeobecniť aj na iné ako verifikačné úlohy. Probandi (Pb) posudzujú sémantickú podobnosť dvoch slov pomocou sedembodovej stupnice. Nezvýrazňuje sa hierarchická organizácia použitého materiálu. Zisťuje sa vysoká a významná korelácia medzi posudkami podobnosti a apriórnu klasifikáciu typov položiek na základe ich hierarchických vzťahov. RČ sú najkratšie pre krajne podobné posudky, dlhšie pre krajne odlišné posudky a najdlhšie pre posudky so stredným stupňom podobnosti. Zhoda s modelom sa potvrdzuje.

V poslednej časti sa skúma platnosť princípov verifikačného modelu na paradigmatickú organizáciu. Verifikujú sa príbuzenské názvy jadrovej rodiny: *otec*, *matka*, *brat*, *sestra*, *syn*, *dcéra*. Pb porovnávajú vždy dva názvy podľa daného kritéria, ktorým je buď pohlavie alebo následnosť (generačná). Triadickou porovnávacou úlohou sa medzi názvami získala miera sémantickej podobnosti, ktorá sa potom použila pre porovnanie dvojíc názvov. Znova sa potvrdili oba princípy modelu: zistil sa zreteľný efekt „rovnaký/odlišný“ a oblasť príbuzenstva sa odrazila v RČ. Zistilo sa, že Pb rýchlejšie spracúvajú rodičovský názov svojho pohlavia, v ostatných prípadoch sú však RČ pre mužské pojmy kratšie, a to aj u mužských i ženských Pb.

Vzhľadom na krátku tradíciu experimentálnej práce v oblasti sémantickej pamäti možno autorkine výsledky chápať ako výskum efektu sémantickej vzdialenosti. Inováciou je využitie posudkov na stupnici podobnosti a priblíženie paradigmatickej oblasti. Na základe teoretického východiska autorka usudzuje, že dichotómia sieťový — príznakový model sa dá preklenúť. Doteraz sa usudzovalo, že v sieťovom modeli sú vzťahy medzi pojmami rôznej dôležitosti, kým podobnosť v príznakových modeloch sa dá vymedziť pomocou všetkých možných príznakov. V príznakovom modeli sa sémantická podobnosť vymedzuje súborom rôznych vzťahov (príznakov), z nich hierarchický je iba jeden. Pre posudky v hierarchickej oblasti sú však hierarchické vzťahy výnimočne dôležité, a ak sa nepriznáva ich vplyv, model neuspokojuje. Podobnosť medzi pojmami definovaná v pojmoch všetkých možných príznakov nedokáže dostatočne objasniť údaje z posudkov podobnosti.

Z hľadiska kognitívnych procesov autorka zvyrazňuje dva faktory. Prvým je verifikačné nastavenie, tendencia najprv hľadať dôkazy zhody a až potom nezhody (verifikácia — falzifikácia). Druhým je faktor organizácie sémantickej oblasti vzhľadom na úlohu a dané kritérium. Oba tieto faktory charakterizujú kognitívny proces ako proces zameraný na cieľ. Celkový záver autorky je, že vybavovacie procesy v oblasti sémantickej informácie sa dajú charakterizovať ako sukcesívne testovanie hypotéz pomocou priamych skúšok, t. j. skúšok, ktoré pre získanie evidencie o hypotéze nevyžadujú transformáciu svojich výsledkov.

Práca je cenná svojou metodologickou a metodickou dôkladnosťou. Pracuje sa s materiálom experimentálne taxonomovaným, analyzuje sa logická vhodnosť štatistických mier a testov, tabuľky a grafy výsledkov a vzťahov dávajú rýchlu informáciu o hlavných zisteniach. Presne sa opisuje a využíva v súčasnosti hlavná experimentálna paradigma na skúmanie procesov v „čiernej schránke“ ľudského

poznania, paradigma RČ vyvinutá Dondersom a inovovaná Sternbergom. Experimentálny materiál je však veľmi chudobný na širšie extrapolácie. Niet ani zmienky o hypotéze špecifickosti kódovania, podľa ktorej Tulving, tvorca dichotómie sémantická — epizodická pamäť, prisudzuje experimentálnym podmienkam s izolovaným slovným materiálom možnosť epizodického vplyvu. Posudzovaná práca je však výborným úvodom do experimentálnej práce v oblasti sémantickej pamäti a obsahuje aj primerané teoretické pozadie. Verifikačný model je konštruovaný tak, že sa dá použiť aj pri práci s počítačom, aj keď autorka sa o tom výslovne nezmieňuje.

I. Šípoš

VAN DE VELDE, R. G.: *ZUR THEORIE DER LINGUISTISCHEN FORSCHUNG*. München, Max Hueber Verlag 1974. 135 s.

Po objasnení postavenia jazykovedy ako vednej disciplíny a po stanovení jej úloh a vytýčení možností nastoľuje autor otázky metodológie. Lingvistické metódy rozdeľuje do dvoch skupín, a to empiricko-induktívne a axiomaticko-deduktívne.

Pri induktívnom postupe sa kladie dôraz na opis jazykových prvkov, pričom jednotlivé kroky sú závislé od rozličných teoretických postulátov. Opis zahrnuje rad čiastkových činností procedurálneho charakteru. Tieto čiastkové činnosti sa uskutočňujú postupne tak, že nasledujúca sa môže začať až vtedy, keď sa predchádzajúca vyčerpávajúco realizovala. Takto vedie indukcia k znásobeniu poznatkov, keďže na základe jednotlivých deskriptívnych krokov možno vytvoriť novú deskriptívnu výpoveď. Lingvistická indukcia vychádza z pozorovania a posudzovania množstva jazykových javov, aby sa cez porovnanie, identifikáciu a segmentáciu mohol uskutočniť prechod od jednotlivého k všeobecnému. Pri získavaní podkladov pre indukciu nemožno sa vyhnúť istému subjektívnemu prístupu v rámci jednotlivých operácií, pričom opis aj celkový postup nemôže nezávisieť od zvolených teoretických a logických kritérií. V súvislosti s nimi vystupuje do popredia aj otázka interpretácie kvantitatívnych a kvalitatívnych znakov; mechanickému ponímaniu indukcie treba pritom zabrániť stanovením logických kritérií.

Hoci základné myšlienky lingvistickej indukcie ovládali jazykový výskum po desaťročia a osvedčujú sa doteraz ako maximálne konštruktívne, formovali sa aj názory spochybňujúce argumentačnú schopnosť indukcie. Vznikli deduktívne postupy predpokladajúce relatívne vysoký stupeň teoretických znalostí o predmete výskumu, ktorý sa dosiahol využitím iných metód, napr. pozorovaním, analýzou a syntézou, experimentom, redukciami. Deduktívny argumentačný postup je deterministický a v lingvistike deduktívne postupy využíva predovšetkým transformačná generatívna gramatika a glosematika, teda jazykovedné smery, ktorých východiská sú v rozpore s marxistickým chápaním jazyka. Dedukciu ako metódu možno však použiť všade tam, kde s jej pomocou vznikajú nové výpovede, ktoré sú pravdivé alebo ktoré považujeme za pravdivé na základe logických záverov. Dedukcia má v teoretickom poznávaní významnú úlohu, netreba ju však absolutizovať, lebo s protikladnou redukciami tvorí dialektickú jednotu. Musí sa totiž vrátiť k výpovedi, ktorú nemá z čoho odvodiť a ktorá bola získaná pomocou redukcie.

V snahe objasniť gramatické problémy pomocou logického aparátu treba hľadať také kritériá, ktoré sú vhodné pre praktickú argumentáciu v rámci jazykovedy. Ani najnovšie snahy o generatívnu a všeobecnú sémantiku neposkytujú východiská ani konkrétne výsledky, ktoré by prispeli pri riešení problému prepojenia dvoch vedných disciplín. Generatívna sémantika sa síce úzko spája s predikacnou logikou, ale v zásade sa nevzťahuje komplexne na prirodzený jazyk, ale iba na jeho istú časť. V najnovšej literatúre o všeobecnej sémantike sa rieši síce otázka podmienok pre pravdivosť viet, vcelku sa však nič podstatné neodhalilo ani pre komunikačnú teóriu ani pre lingvistiku.

Podľa autora recenzovanej práce sa má lingvistika orientovať na teóriu vedy, na druhej strane má postupovať v rámci vlastnej metodológie ako metaveda. Požiadavku, aby lingvistika vytvorila vlastnú metateóriu o svojich teóriách a metódach, netreba rozumieť v tom zmysle, že by lingvistika odopierala filozofickým disciplinám ich vedecké úlohy. Podobne nemožno však nástojiť ani na autonómnosti či izolovanosti lingvistiky. Keďže otázky lingvistického poznania a vedecké nároky lingvistiky sú aj filozoficky podmienené, bolo by neprirodzené upierať lingvistike spojenie s ďalšími vednými disciplínami, predovšetkým s logikou.

Svoje úvahy o teoretickom myslení v rámci lingvistiky — podobne ako argumenty, ktorými podčiarkuje význam jazykovedy ako samostatnej disciplíny — uvádza autor v závere práce s dôrazom na potrebu logických noriem, resp. logiky orientovanej na prax. Len tak je možné vyniesť primeraný úsudok o gramatickej argumentácii. Pritom sa veľmi zreteľne črtá základná téza, že primeraná teoretizácia lingvistickej výskumnej praxe môže byť výsledkom uvaženej kombinácie a interakcie vedeckej teórie a praxe.

Z. Lišková

SINTAKSIS TEKSTA. Red. G. A. Zolotovová. Moskva, Nauka 1979. 367 s.

Medzi mnohé lingvistické práce venované problematike textu, ktorá sa v ostatnom čase dostáva na jedno z popredných miest vo svetovej lingvistike, patria aj sovietske zborníky *Sintaksis i norma* (1974), *Sintaksis i stilistika* (1976) a recenzovaný zborník *Sintaksis teksta*. Do zborníka prispeli sovietski, československí, poľskí jazykovedci a jazykovedci NDR. Zborník tvoria štyri okruhy otázok textovej lingvistiky: I. Text — jeho problémy a kategórie. II. Fungovanie jazykových prostriedkov v texte. III. Výstavba textov rôznych typov. IV. Rozhlady.

V úvodnej štúdii *Problematika sovremennoj teorii teksta v knige V. V. Vinogradova O chudožestvennoj proze J. V. Roždestvenskij* pripomína mnohé podnetné, programové myšlienky V. V. Vinogradova z oblasti skúmania textu, sformulované týmto význačným jazykovedcom ešte r. 1930. V ďalších článkoch tejto kapitoly sa skúmajú otázky textových kategórií a jednotiek, lingvistické, psycholingvistické, pragmatické a sémantické aspekty textu, ako aj prostriedky jeho organizácie a členenia.

A. A. Leontiev v príspevku *Vyskazyvanije kak predmet lingvistiki, psiholingvistiki i teorii komunikacii* poukazuje na to, že v lingvistike textu sa zatiaľ pracuje s pojmovým aparátom pôvodne vytvoreným na analýzu formálneho aspektu jazyka, čo je dostačujúce iba na skúmanie súdržnosti textu, ale nie na skúmanie celistvosti textu (vnútornej významovej organizácie), ktorá nemusí byť explicitne vyjadrená lingvistickými kategóriami. A. A. Leontiev dokazuje, že v súčasnosti sú všetky predpoklady na vypracovanie takej koncepcie lingvistického opisu jazyka, v ktorom by základnou jednotkou bola výpoveď ako komunikatívna jednotka. Tento prístup k analýze jazyka dovoľuje podľa A. A. Leontieva spájať pri skúmaní výpovede aspekt lingvistický s aspektom psychologickým a psycholingvistickým. Okrem toho umožňuje zostaviť taký systém opisu „jazyka-reči“, ktorý by v porovnaní s tradičným systémom v oveľa väčšej miere uspokojoval viaceré praktické potreby (napríklad aj problematiku učenia sa cudzím jazykom).

T. M. Nikola je v o v a sa zaoberá funkčnými kategóriami lingvistiky textu a pravidlami ich kombinácie v rámci istej výpovede (identifikácia + deixa; odkazovanie + kontrast; kontrast + identifikácia a pod.).

Podnetným a zaujímavým príspevkom k otázke spájateľnosti v texte je štúdia K. Koževnikovej *O aspektach svjaznosti v tekste kak celom*. Autorka skúma spájateľnosť ako semiologickú kategóriu,

ktorá je základným textotvorným faktorom, a rôzne aspekty spájateľnosti v rámci jedného celku. Problematiku spájateľnosti dáva do súvislosti s ohraničenosťou textu, ktorá závisí od konkrétneho cieľa danej komunikátu a od komunikatívnej sféry, od úzu daného žánru.

Z československých lingvistov do zborníka prispel J. Kořenský (*Pragmaticeskij komponent i teorija teksta*) skúmaním možnosti a základných postupov zavedenia pojmu pragmatický komponent do sémantického modelu. Vychádza zo vzťahu pragmatického a sémantického komponentu, pričom sémantický komponent chápe predovšetkým ako sémantickú bázu a prostriedky jej realizácie a pragmatický komponent chápe ako systém pragmatických relácií (formúl), ktoré sú výsledkom pragmatizácie sémantických formúl. Na tomto základe posudzuje vzťah pragmatického komponentu a komponentu textu a konštatuje, že komponent textu, ktorého základnou jednotkou je výpoveď, predpokladá plnú realizáciu básových formúl v zmysle sémantického a pragmatického komponentu. J. Kořenský z toho robí záver, že pragmatický komponent treba funkčne zapojiť medzi komponent sémantický a komponent textu. Zavedenie pragmatického komponentu do komponentu textu tesnejšie spája lingvistickú teóriu s logickými pojmami sémantiky a pragmatiky a zreteľne odlišuje funkčné vzťahy komunikácie od prostriedkov zobrazenia, odrazu skutočnosti prostredníctvom jazyka.

Príspevok E. A. Bryzgunovovej *Smyslovoje vzaimodejstvije predloženiij* veľmi názorne ukazuje, že význam vety (výpovede) je výsledkom vzájomného pôsobenia významov vyjadrených syntaktickou konštrukciou, lexikálnym zložením a intonáciou, ako aj výsledkom vzájomného pôsobenia významov dvoch viet.

N. D. Zarubínová v príspevku *K voprosu o lingvističeskich jedinicach teksta* analyzuje tie výsledky z výskumu lingvistiky textu, ktoré sa zaoberajú skupinou viet („gruppa predloženiij“) v monologickom texte iste štýlovo-žánrovej príslušnosti.

Prvú časť zborníka uzatvára štúdia G. A. Zolotovovej *Rol remy v organizacii i tipologii teksta*. Autorka dokazuje, že kategórie aktuálneho vetného členenia — téma a réma — sú jedným z hlavných „organizátorov“ spájateľnosti textu, pohybu myšlienky od vety k vete. Vychádzajúc z obsahu slova, ktoré je rémou (jadrom výpovede), G. A. Zolotovová robí typológiu tzv. rématických dominánt v texte. Možno súhlasiť s názorom G. A. Zolotovovej, že súčasná lingvistika textu by sa nemala zaoberať globálnou teóriou textu, ale skôr diferenciaciou jednotlivých textov, mala by skúmať lingvistické vlastnosti a výstavbu textov a na tomto základe sa pokúsiť o typológiu textov.

V druhej kapitole (*Fungovanie jazykových prostriedkov v texte*) sa ukazuje, že jazykové prostriedky z jednotlivých jazykových rovín (význam a spájateľnosť lexém, lexikálno-gramatických kategórií, intonačno-ortopeické osobitosti a pod.) možno adekvátne kvalifikovať a vysvetliť nie v rámci vety, ale až v rámci textu.

T. M. Nikolajevová skúma slovné spojenie s lexémou *jeden* (rus. *odin*); pozornosť zacieľuje na formálnu a významovú stránku týchto spojení, ako aj na kontextové určenie významu spojení so slovom *jeden*. Význam tejto lexémy je v mnohých prípadoch podmienený aj vetným prízvukom.

O. P. Jermakovová v príspevku *Kontekstno obuslovlennaja sočetajemost' identifikirujuščich suščestvitelnych s prilagatelnyimi* zisťuje, že podmienky spájateľnosti jednotlivých sémantických skupín substantív s adjektívami sa určujú nie iba významovými súvislosťami slov v syntagme alebo vo vete, ale tieto podmienky sa plne prejavujú na úrovni syntaxe textu.

Druhú kapitolu, obsahovo bohatú a pestrú, dopĺňajú ešte príspevky N. N. Rozanovovej, ktorá skúma komunikatívnu úlohu slovného prízvuku v hovorovej reči, príspevok A. P. Skovorodnikova o štylistickej opozícii elípsa-antielípsa v rámci tzv. opakovacej nominácie; M. V. Lapon skúma vzájomný vplyv negácie a ireálnosti v texte a konštatuje, že na určenie miesta negácie v jazykovom systéme treba brať do úvahy prípady funkčného kontaktu negácie s kategóriou spôsobu (myslí sa tým najmä podmieňovací spôsob). Pozoruhodný je aj príspevok M. A. Leonekna *Sopostavitelnyje predlogi i ich rol v sintaksise teksta*. Autor skúma syntaktickú a štylistickú funkciu ruských predložiek typu *krome*, *pomimo*, *sverch*, *nariadu s*, *v otličije ot*, ktoré vyjadrujú vzťahy obdobné vzťahom v konštrukciách so zlučovacími spojkami.

Príspevky v tretej kapitole, v ktorých autori analyzujú texty rôznych typov, svedčia o efektívnosti diferencovaného prístupu k textu, o nevyhnutnosti hľadania takých príznakov a vlastností, ktoré charakterizujú štruktúru textov rôzneho typu. Popri analýze textov umeleckej literatúry sa v tejto kapitole analyzujú aj také texty, s ktorými sa v jazykovede pracuje iba zriedkavo, Tak napríklad A. B. Mordvinov skúma temporálnu sémantiku v texte úvahy (traktátu). Zisťuje, že textová temporálna sémantika sa formuje na základe temporálnej sémantiky výpovedí tvoriacich text. V. V. Odincov skúma konštruktívne princípy textu na materiáli súdnej obhajovacej reči. V tejto kapitole sú aj príspevky dvoch pražských lingvistiek. O. Kafková sa zaoberá úlohou kontextu v rôznych typoch komunikátov, najmä funkciou konsituácie a kontextu pri ozrejmovaní zmyslu tzv. implicitných výpovedí. D. Brčáková v príspevku *O sviaznosti v ustných komunikatach* skúma podmienky a princípy spájateľnosti, osobitne najmä medzireplikovú spájateľnosť v dialógu.

Nový pohľad na funkciu aktuálneho vetného členenia v umeleckom texte prináša príspevok I. I. Kovtunovej *Struktura chudožestvennogo teksta i novaja informacija*. Autorka na materiáli ruskej prózy zisťuje, že popri bežnom spôsobe uvádzania novej informácie do kontextu (ak sa informácia uvádza do rematickej zložky) je v próze možný aj taký spôsob, keď sa nová informácia zavádza odrazu, bezprostredne do témy výpovede (tu sa obchádzajú tie stupne, ktoré sú diktované prísnou logickou postupnosťou výkladu). Takýmto spôsobom autor vytvára istý stylistický efekt s cieľom aktivizovať čitateľove asociácie, resp. vytvoril ilúziu jeho spoluúčasti na obsahu rozprávania. Túto kapitolu uzatvára príspevok N. A. Koževnikovovej o vývine rôznych typov rozprávania v ruskej literatúre 19. a 20. storočia.

Štvrtá kapitola obsahuje päť príspevkov, ktoré veľmi prehľadne a dosť dôkladne podávajú prehľad o vývine a výsledkoch výskumu lingvistiky textu v ZSSR, NDR, ČSSR a v PLR.

Zborník *Sintaksis teksta* podáva komplexný obraz o súčasnom stave lingvistiky textu a zároveň prináša nové konkrétne výsledky, ktoré môžu podnietiť ďalšie výskumy v tejto oblasti lingvistiky.

J. Vaňko

KODUCHOV, V. I.: *VVEDENIJE V JAZYKOZNAIJE*. Moskva, Prosveščenijs 1979. 340 s.

Cieľom recenzovanej vysokoškolskej učebnice V. I. Koduchova je podať súhrn názorov na podstatu jazyka a osvetliť pôvod a vývin jazyka z lingvisticko-filologického aspektu, ako aj zákonitosti formovania národného i spisovného jazyka.

Monografia je rozdelená do štyroch častí. V úvode autor zaujíma kritické stanovisko k názorom o pôvode a vzniku jazyka. Pozornosť venuje vzťahu sociológie a prírodných vied k jazykovede a jej základu, ktorým je dialektické chápanie podstaty jazyka, vychádzajúce z marxisticko-leninskej filozofie. V. I. Koduchov na základe historizmu, dialektiky, praxe a konkrétosti analyzuje spätosť lingvistiky s rôznymi spoločenskovednými a prírodovednými odvetvami. Osobitne interpretuje metódy výskumu vo všeobecnej, teoretickej a matematickej lingvistike a ilustruje ich príkladmi na fonetických a morfológických jednotkách jazykového systému.

Vzniku a vývinu jazykovedy ako vednej disciplíny je venovaná podstatná časť prvej kapitoly. Výklad o pôvode jazykovedy začína autor skúmaním vzťahu jazyka k folklóru a ústnej ľudovej slovesnosti. Poukazuje na záujem o jazyk v gréckej filozofii (Aristoteles) a v Indii. Výsledkom stáročného vývinu tohto záujmu bolo v 17. a 18. storočí rozčlenenie klasického alexandrijského chápania gramatiky na všeobecnú (racionálnu) a normatívnu (filologickú). Predstaviteľmi týchto smerov boli racionalisti Rousseau, Herder, Descartes, Leibniz. V 19. storočí vzniká historicko-porovnávací jazykoveda, ktorej

základné metódy výskumu V. I. Koduchov ilustruje výkladom Schleichertových, Buslajevových, Humboldtových, Leskienových a Broogmannových prác. Zo súčasnej jazykovedy venuje pozornosť charakteristike lingvistických škôl (lipskej, kazanskej, moskovskej, ženevskej; pražskej, yealskej, haagskej), pričom charakterizuje hlavné metódy ich výskumu (mladogramatizmus, štrukturalizmus atď.) a uvádza práce základných predstaviteľov (B. de Courtenay, L. V. Ščerba, F. de Saussure; V. Mathesius, R. Jakobson, G. Trubetzkoy, B. Havránek). Všeobecnú jazykovedu člení na extralingvistiku (so zložkami sociolingvistikou a metalingvistikou), intralingvistiku (fonológia, morfológia, syntax, lexikológia) a komparatistiku (historicko-porovnávacia jazykoveda, typológia a areálna lingvistika), pričom ich metódy interpretuje a prehodnocuje z marxisticko-leninského hľadiska.

Predmetom druhej kapitoly je spoločensko-filozofický aspekt jazyka ako prostriedku komunikácie, najmä vzťah jazyka a myslenia. Autor analyzuje funkcie jazyka v spoločnosti, venuje pozornosť najmä gnozeologickej funkcii jazyka a materiálnej povahe znakových jednotiek. Výklad dopĺňa ilustráciami z „pomocných“ jazykov — prstovej abecedy, Brailovho písma, dopravných značiek a výroky z logiky. V druhej časti tejto kapitoly V. I. Koduchov rozoberá a komentuje vlastné intralingvistické disciplíny. V časti o lexikografii zaujme rozbor slovníkov (encyklopedických i lingvistických — výkladových, dvojjazyčných a viacjazyčných, terminologických, dialektologických, historických a etymologických).

V poslednej kapitole si V. I. Koduchov všíma areálnu, genealogickú, typologickú a funkčnú analýzu jazykov.

Koduchovova učebnica poskytuje prehľadné informácie o jednotlivých jazykovedných disciplínach a základných metódach ich výskumu. Vzťah jazyka a myslenia a funkcie jazyka v spoločnosti interpretuje na príkladoch zo živých jazykov s využívaním metód marxistickej jazykovedy. Kniha môže byť dobrou pomôckou pri štúdiu všeobecnej jazykovedy nielen poslucháčom filologických odborov, ale aj pedagogickým a vedeckým pracovníkom.

P. Žigo

О марксистской методологии в языкознании. А. Краль	81
Чешско-словацкий словарь. Й. Филипец	86
Штепан, Й.: Сложные предложения усложненного типа с постепенной зависимостью. Ф. Кочиш	91
Ставиногова, З.: Прошедшее время индикатива в современном французском языке. К. Секвент	94
Германн, Г.: Психолингвистика. И. Шипош	95
Матхиотова, М.: Этнолингвистика. В. Крупа	97
Вержбицка, А.: К анализу поверхностных падежей. А. Рацова	97
Ноордманн-Фонк, В.: Искание в семантической памяти. И. Шипош	99
Ван де Велде, Р. Г.: К теории лингвистических исследований. З. Лишкова	100
Синтаксис текста. Ю. Ванько	101
Кодухов, В. И.: Введение в языкознание. П. Жиго	103

CONTENTS

Ján Horecký: The derivate paraphrase	6
Ābel Král: Remarks on the principles of the Prague school phonology and its application II	13
Juraj Dolník: A contextual semantic character of the verb	25
Dušan Lovás: A conversion from verb to substantive	33
Ladislav Dvořč: The alternation vowel/zero and zero/vowel in contemporary Slovak	43
Anna Oravcová: Participial semi-predicative constructions	49
Jana Dvončová — Viera Nádvorníková: The investigation of speech disorders of Parkinson's syndrom	57

Discussion

František Kočiš: A contribution to the problem of the contents-form relation	69

Reports and reviews

The 65 th birthday of Jozef Ružička. By J. Kačala	79
To the 60 th birthday of prof. Jozef Mistrik. By J. Horecký	80
To the Marxist methodology in linguistics. By A. Král	81
Czech-Slovak dictionary. By J. Filipec	86
Štěpán, J.: Ostensibly subordinate clause with string dependence. By F. Kočiš	91
Stavinochová, Z.: Indicative preterite in the contemporary French. By K. Sekvent	94
Hörmann, H.: Psycholinguistics: An introduction to research and theory. By I. Šipoš	95
Mathiotová, M.: Ethnolinguistics. By V. Krupa	97
Wierzbicka, A.: The case for surface case. By A. Rácová	97
Nordmann—Vonk, W.: Retrieval from semantic memory. By I. Šipoš	99
Van de Velde, R. G.: Zur Theorie der linguistischen Forschung. By Z. Lišková	100
The syntax of text. By J. Vaňko	101
Koduchov, V. I.: An introduction in linguistics. By P. Žigo	103

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 32, 1981, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

PhDr. J. Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc.,
doc. PhDr. A. Král, CSc., PhDr. V. Krupa, DrSc., doc. PhDr. F. Míko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny,
DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, CSc., doc. PhDr. E.
Sekaninová, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, Nálepkova 26

Technická redaktorka: J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS
— Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na
každom poštovom úrade alebo u doručovateľa.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.
For all other countries — except West Germany — distributions rights are held by JOHN BENJAMINS

B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981